

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Науково-дослідний інститут порівняльного
публічного права та міжнародного права

М.В. Менджул

ПОРІВНЯЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Ужгород • РІК-У • 2021

У навчальному посібнику в порівняльному аспекті висвітлено основні положення сімейного права України, держав-членів ЄС, Сполученого Королівства, Канади та США, окремих азіатських держав. Посібник включає сім розділів, що розкривають: поняття, предмет та методологію порівняльного сімейного права; поняття, ознаки та систему принципів сімейного права, принципи європейського сімейного права, а також значення колізійних принципів та колізійних норм у регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом; джерела сімейного права України та зарубіжних держав; інститут шлюбу в порівняльному аспекті; особисті немайнові та майнові відносини подружжя за законодавством України та зарубіжних держав; особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей; форми влаштування дітей без батьківського піклування.

Видання буде корисним для викладачів, докторантів, студентів вищих навчальних закладів (як для спеціальності право, так і міжнародне право), юристів-практиків, а також читачів, яких цікавлять проблеми сімейного права.

Рецензенти:

Булеца С.Б., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

Красицька Л.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ,

Явор О.А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 2 від 25 лютого 2021 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. Поняття та предмет порівняльного сімейного права.....	9
1.1. Поняття сімейного права, порівняльного сімейного права та міжнародного сімейного права.....	9
1.2. Предмет порівняльного сімейного права	12
1.3. Методологія порівняльного сімейного права	14
Розділ 2. Принципи сімейного права	18
2.1. Поняття, ознаки та система принципів сімейного права	18
2.2. Принципи європейського сімейного права	25
2.3. Колізійні принципи та колізійні норми у регулюванні сімейних відносин.....	30
Розділ 3. Джерела сімейного права України та зарубіжних держав	34
3.1. Поняття та система джерел сімейного права	34
3.2. Джерела сімейного права України	42
3.3. Джерела сімейного права Великобританії, Канади та США.....	57
3.4. Джерела сімейного права європейських держав ...	64
3.4.1. Джерела сімейного права держав Західної Європи.....	64

3.4.2.	Джерела сімейного права держав Східної Європи	71
3.4.3.	Джерела сімейного права держав Південної Європи.....	76
3.4.4.	Джерела сімейного права нордичних держав	82
3.4.5.	Джерела сімейного права Балтійських держав	88
3.4.6.	Регламенти ЄС у системі джерел європейського сімейного права	93
3.5.	Джерела сімейного права мусульманських держав	105
3.6.	Джерела сімейного права окремих азіатських держав	115
Розділ 4. Інститут шлюбу: порівняльний аспект		123
4.1.	Поняття та правова природа шлюбу	123
4.2.	Умови укладення шлюбу	126
4.3.	Порядок укладення шлюбу	138
4.4.	Припинення шлюбу	143
4.5.	Право на одностатеві шлюби та партнерства у зарубіжних державах.....	150
Розділ 5. Особисті немайнові та майнові відносини подружжя за законодавством України та зарубіжних держав		161
5.1.	Особисті немайнові права подружжя	161
5.2.	Майнові правовідносини подружжя.....	169
5.3.	Відносини щодо утримання між подружжям	181
5.4.	Шлюбний договір	190
5.5.	Особисті немайнові та майнові права партнерів у фактичних союзах	194
Розділ 6. Визначення походження дитини. Особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей		203
6.1.	Порядок визначення походження дитини	203

6.2.	Особисті немайнові відносини батьків та дітей ...	209
6.3.	Майнові права батьків та дітей	218
6.4.	Позбавлення батьківських прав як особливий вид сімейно-правової відповідальності.....	227
Розділ 7. Форми влаштування дітей		
	без батьківського піклування	234
7.1.	Усиновлення	234
7.2.	Опіка та піклування	248
7.3.	Інші форми влаштування дітей без батьківського піклування	254
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		265

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРЄ	– Арабська Республіка Єгипет
ВС	– Верховний Суд
ВРУ	– Верховна Рада України
ДРТ	– допоміжні репродуктивні технології
КУ	– Конституція України
ЄС	– Європейський Союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗУ	– Закон України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
Конвенція	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.
КСУ	– Конституційний Суд України
КпШС	– Кодекс про шлюб та сім'ю
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
п.	– пункт
РБ	– Республіка Білорусь
РФ	– Російська Федерація
СК України	– Сімейний кодекс України
СК	– Сімейний кодекс
ст.	– стаття
США	– Сполучені Штати Америки
ЦК	– Цивільний кодекс
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України
Угода про асоціацію	– Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014
ч.	– частина
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ОАЕ	– Об'єднані Арабські Емірати
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
CEFL	– Комісія з європейського сімейного права

ПЕРЕДМОВА

Глобалізаційні процеси вплинули на життя людини, зумовили трансформацію суспільних цінностей, у тому числі у сфері сімейних відносин. Це підтверджується зміною ставлення до фактичних союзів, одностатевих партнерств та шлюбів, визнанням таких форм співжиття у законодавстві багатьох держав світу. Водночас, шлюб та сім'я залишаються основою суспільства, беззаперечними цінностями. Пандемії, що супроводжують людство з кінця 2019 року, змусили замислитися кожному людину над тим, що сім'я та діти, їх здоров'я є найціннішим.

Україна обрала євроінтеграційний шлях розвитку, що зумовило процеси європеїзації всього приватного права загалом, та сімейного зокрема. В умовах рекодифікації в нашій державі Цивільного кодексу постає питання про Сімейний кодекс, а саме: доцільне його збереження чи скасування і включення положень до оновленого ЦК України? Безперечно, за таких умов зростає важливість компаративних досліджень, з'ясування європейських підходів та вибір кращого варіанта для України з врахуванням національної специфіки.

Проведені дослідження показали, що існуючий Сімейний кодекс є доволі новаторським, його норми більшою мірою відповідають принципам європейського сімейного права, розробленим CEFL. Зважаючи на це, а також на національні традиції та цінності українського суспільства важливим є збереження СК України та його оновлення у зв'язку із рекодифікацією Цивільного кодексу.

У навчальному посібнику в порівняльному аспекті висвітлено основні положення сімейного права України, держав-членів ЄС, Сполученого Королівства, Канади та США, окремих азіатських держав. Посібник включає сім розділів, що розкривають: поняття,

предмет та методологію порівняльного сімейного права; поняття, ознаки та систему принципів сімейного права, принципи європейського сімейного права, а також значення колізійних принципів та колізійних норм у регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом; джерела сімейного права України та зарубіжних держав; інститут шлюбу в порівняльному аспекті; особисті немайнові та майнові відносини подружжя за законодавством України та зарубіжних держав; особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей; форми влаштування дітей без батьківського піклування.

Видання буде корисним для викладачів, докторантів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів (як для спеціальності право, так і міжнародне право), юристів-практиків, а також читачів, яких цікавлять проблеми сімейного права.

Висловлюю щирю подяку рецензентам посібника — доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» **Булеці Сібіллі Богданівні**, доктору юридичних наук, доценту, професору кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ **Красицькій Ларисі Василівні**, доктору юридичних наук, професору, професору кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого **Явор Ользі Анатоліївні**, а також **моїм батькам** за підтримку всіх моїх ініціатив та починань, **донечці Ірині** за малюнок для обкладинки посібника.

Розділ 1. **Поняття та предмет порівняльного сімейного права**

- 1.1.** Поняття сімейного права, порівняльного сімейного права та міжнародного сімейного права.
- 1.2.** Предмет порівняльного сімейного права.
- 1.3.** Методологія порівняльного сімейного права.

1.1. Поняття сімейного права, порівняльного сімейного права та міжнародного сімейного права

Порівняльне сімейне право, міжнародне сімейне право та сімейне право не є тотожними поняттями.

Сімейне право, незважаючи на те, що у ньому при переважанні приватноправових норм присутні і публічно-правові норми, є частиною приватного права. В Україні вже не одне десятиліття триває дискусія щодо співвідношення цивільного та сімейного права: чи є сімейне право підгалуззю цивільного права, чи самостійною галуззю права?

Одні вчені (Т. Боднар, Є. Ворожейкін, К. Глиняна, В. Гопанчук, Л. Красицька, Г. Матвеев, З. Ромовська, В. Рясенцев, Ю. Толстой, В. Труба, Ю. Червоний, В. Яковлев та інші) вважають, що предмет та метод сімейного права має достатньо особливостей, які зумовлюють його самостійність як галузі права. Серед ґрунтовних аргументів щодо специфіки предмета сімейного права вчені наводять: особливий склад суб'єктів сімейних відносин; специфічні юридичні факти, що зумовлюють виникнення, зміну та припинення сімейних відносин; відносно довгу тривалість переважної більшості сімейних відносин, їх особисто-довірчий та безоплатний

характер; переважання особистих немайнових відносин над майновими і похідний характер останніх; індивідуалізацію учасників сімейних відносин та недопустимість представництва тощо)¹.

Прихильники іншої позиції (такі вчені, як: Ч. Азімов, М. Антокольська, В. Борисова, М. Дякович, І. Жилінкова, Р. Майданик, І. Спасибо-Фатеева, Є. Харитонов та ін.) обґрунтовують, що сімейне право є підгалуззю цивільного права. При цьому вчені зауважують, що, незважаючи на особливості предмета сімейного права, воно все ж є частиною предмета цивільного права, оскільки регулюванню підлягають майнові та особисті немайнові відносини на засадах рівності та майнової самостійності². І. Жилінкова зауважує, що у дореволюційній цивілістиці питання про самостійність сімейного права взагалі не виникало і його розглядали як інститут цивільного права³. При цьому слід враховувати, що до ХХ ст. держава обмежено регулювала сімейні відносини за допомогою права і це була прерогатива релігійних та моральних норм.

Щодо методу сімейного права, то вчені розглядають його як «комплексний»⁴, «з переважанням диспозитивних засад»⁵ і навіть «імперативно-дозволювальний»⁶. Із останнім підходом ми не можемо погодитися, оскільки, незважаючи на присутність імпера-

¹ Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 130–131; Красицька Л.В. Співвідношення сімейного та цивільного права. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 179–181; Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. С. 20–21; Сімейне право України: підручник / за ред. С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша. Київ: Знання, 2015. С. 21–24; Сімейне право України: підручник / за ред. Гопанчука В. С. Київ: Істина, 2002. С. 13–14; Сімейне право України: підручник / За ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2004. С. 9–20.

² Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 20–23.

³ Жилінкова І. Сімейне право: галузевий суверенітет чи десуверенізація? *Вісник Академії правових наук України*. 2001р. № 3 (26). Харків: Право, 2001. С. 148.

⁴ Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 132.

⁵ Красицька Л.В. Співвідношення сімейного та цивільного права. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 183.

⁶ Сімейне право України: підручник / За ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2004. С. 23.

тивності у методі сімейного права, переважають все ж таки диспозитивні засади, в тому числі і через природну належність сімейного права до приватного права.

Таким чином, **сімейне право** є підгалуззю приватного права, що на сутнісному рівні тісно пов'язано із цивільним правом і є системою правових норм, які на основі рівності, справедливості та інших засадах регулюють особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, партнерами у фактичному союзі, усиновителями та усиновленими, дітьми без батьківського піклування і особами, що їх виховують, іншими членами сім'ї та родичами.

Міжнародне сімейне право є підгалуззю міжнародного приватного права і регулює сімейні відносини з «іноземним елементом». Пункт 2 статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що іноземний елемент — це ознака, яка характеризує приватноправові відносини та може виявлятися в одній чи в кількох таких формах:

- хоча б один учасник правовідносин є іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою (іноземний суб'єкт);
- об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави (іноземний об'єкт);
- юридичний факт впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав чи має місце на території іноземної держави (іноземний юридичний факт)¹.

Таким чином, предметом міжнародного сімейного права є особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між членами сім'ї та містять іноземний елемент.

Порівняльне сімейне право можна розглядати як науку та навчальну дисципліну. На думку Анцух Н.С., порівняльне сімейне право являє собою систему правових норм, за допомогою зіставлення яких виявляються закономірності і тенденції розвитку

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

шлюбно-сімейних відносин іноземних держав, а також відповідність національного законодавства міжнародним стандартам з метою вирішення теоретичних і практичних проблем¹. З таким визначенням важко погодитися, оскільки порівняльне сімейне право не є системою правових норм, така ознака характерна для сімейного права окремої держави.

Отже, **порівняльне сімейне право** — це наука, що досліджує національне законодавство у сфері регулювання сімейних відносин окремих держав, зіставляє однакові чи подібні сімейно-правові норми та інститути, з'ясовує закономірності та тенденції їх розвитку, встановлює відповідність національного сімейного законодавства окремої держави міжнародним стандартам регулювання сімейних відносин. Метою порівняльного сімейного права є виявлення не тільки подібних та відмінних правових норм, але і встановлення кращих практик дії таких норм у регулюванні сімейних відносин, розробка пропозицій до удосконалення законодавства, гармонізації та уніфікації сімейно-правових норм.

Порівняльне сімейне право як навчальна дисципліна передбачає вивчення основних правових інститутів сімейного права України та зарубіжних держав у порівняльному аспекті.

1.2. Предмет порівняльного сімейного права

Предмет порівняльного сімейного права та предмет сімейного права не тотожні. Сімейне право як підгалузь приватного права має свій предмет правового регулювання. Зокрема, предметом сімейного права є особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, партнерами у фактичному союзі, усиновителями та усиновленими, дітьми без батьківського піклування і особами, що їх виховують, іншими членами сім'ї та родичами, що регулюються сімейно-правовими нормами.

---

¹ Анцух Н.С. Сравнительное и международное семейное право : пособие. Минск : Четыре четверти, 2015. С. 12 -13.

Так само не є тотожними предмет порівняльного сімейного права та предмет міжнародного сімейного права. Предметом останнього є особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між членами сім'ї та містять іноземний елемент. При аналізі проблем міжнародного сімейного права науковці зауважують такі: релігійні та расові обмеження; заборони на шлюби з громадянами іноземних держав; необхідність отримання дозволу (батьків, опікунів або дипломатичного) для вступу в шлюб; одностатеві шлюби; укладення шлюбу заочно, в т. ч. за дорученням і через представника; полігамні і моногамні шлюби; наявність відповідальності за відмову вступити в шлюб; «кульгаючі шлюби»¹. Перелік указаних проблем можна доповнити, у тому числі: сімейні права трансгендерних осіб; гарантування дієвості правового механізму стягнення аліментів для утримання членів сім'ї; визначення походження дитини при застосуванні репродуктивних технологій, особливо, коли вказані технології застосовуються не в державі походження подружжя; вплив роботизації та штучного інтелекту на розвиток сімейних відносин тощо. Саме застосування порівняльного методу є оптимальним при дослідженні вказаних проблем.

До розуміння поняття «предмет порівняльного сімейного права» існують різні підходи. Предмет порівняльного сімейного права розглядають як: 1) спільні та відмінні аспекти подібних шлюбно-сімейних відносин різних держав²; 2) як частину предмета порівняльного цивільного права, а саме особисті немайнові та майнові відносини подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів, а також норми про укладення та припинення шлюбу між громадянами однієї країни та на території цієї країни³.

---

¹ Бондарева К. В. Актуальні проблеми міжнародного сімейного права. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 150-151.

² Анцух Н. С. Сравнительное и международное семейное право : пособие. Минск : Четыре четверти, 2015. С. 13.

³ Ільченко Ганна. «Порівняльне цивільне право» в системі юридичної освіти. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 170.

З першим підходом не можна погодитися, оскільки саме формулювання «подібних шлюбно-сімейних відносин різних держав» не зовсім коректне, адже учасниками відносин є члени сім'ї, а не держави. Вочевидь, автор і мав на увазі, що предметом порівняльного сімейного права є спільні та відмінні аспекти подібних шлюбно-сімейних відносин, які виникають у різних державах.

Так само ми не погоджуємося з другим підходом, оскільки не вважаємо порівняльне сімейне право частиною порівняльного цивільного права. В правничій науці є позиція, що порівняльне правознавство складається із: 1) загального порівняльного правознавства (правові системи сучасного світу), яке систематизує результати порівняльно-типологічного узагальнення порівняльного права на основі конструювання моделей — типів правових систем сучасного світу; 2) порівняльно-правових галузевих наук, які узагальнюють порівняльно-типологічні дослідження на рівні окремих галузей права, для цих наук загальна частина порівняльного правознавства виступає як методологічна основа¹. З такого підходу, порівняльне сімейне право належить до порівняльно-правових галузевих наук.

Таким чином, **предметом порівняльного сімейного права** є спільні та відмінні риси у правовому регулюванні шлюбно-сімейних відносин у різних державах. Порівняльне сімейне право має також на меті з'ясувати закономірності розвитку однакових та подібних сімейно-правових інститутів різних країн.

1.3. Методологія порівняльного сімейного права

Основним методом порівняльного сімейного права є компаративістичний або порівняльно-правовий, який застосовували ще античні науковці.

У загальному розумінні порівняльно-правовий метод — це метод вивчення правових систем різних держав шляхом зістав-

¹ Кресін О.В. Порівняльне правознавство у ХІХ–ХХ століттях: проблеми становлення: монографія. Київ: Логос, 2011. С. 234–235.

лення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та практики їх застосування¹.

Порівняльно-правовий метод може включати такі прийоми: збір інформації (актів законодавства, судової практики); аналіз; абстрагування; порівняння; оцінювання отриманих результатів; узагальнення. Порівняльно-правовий метод сприяє накопиченню емпіричних знань².

На думку науковців, порівняльно-правовий метод є системоутворюючим для порівняльного сімейного права, який дозволяє визначити загальний вектор розвитку шлюбно-сімейних відносин у праві іноземних держав, а також зіставити подібні норми законодавства зарубіжних країн для виявлення і вирішення виникаючих проблем правового регулювання³.

Порівняльно-правовий метод також дозволяє здійснити аналіз відповідності національного сімейного права міжнародним актам та стандартам, що в них закріплені, є основою уніфікації та гармонізації сімейного права різних держав.

Баранова Ю.О. вважає, що при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід керуватися такими методологічними правилами: порівнюваність є можливою лише внаслідок дотримання відповідності між видом порівняння та масштабами дослідження; порівнюваними визнаються об'єкти, що належать до одного рівня та виду (правило однопорядковості); порівнюваними визнаються об'єкти, що знаходяться в одній сфері (правовій, соціальній, культурній, економічній); при визначенні порівнюваності правових об'єктів слід враховувати регіональні особливості утворення та функціонування даного об'єкта у різних країнах тощо⁴.

¹ Христина Юркевич. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 157.

² Павліченко Є.В., Голинська М.І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 21.

³ Анцух Н.С. Сравнительное и международное семейное право : пособие. Минск : Четыре четверти, 2015. С. 14.

⁴ Баранова Ю.О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса. 2015. С. 8-9.

Компаративістичний метод у порівняльному сімейному праві повинен застосовуватися із певними застереженнями: необхідний чіткий вибір об'єкта порівняння із врахуванням можливо різної термінології понять у сімейному праві зарубіжних держав; бажано залучати до аналізу законодавства певної держави фахівця із вільним володінням іноземною мовою чи якісного перекладача; можна встановлювати спільні та відмінні риси не тільки в однакових, але й подібних сімейно-правових нормах чи інститутах (тобто мають зіставлятися порівнювані об'єкти); порівнювати необхідно не тільки самі сімейно-правові норми, але і практику їх застосування.

Успішність порівняльних досліджень залежить від застосування комплексної методології, саме тому, крім порівняльно-правового методу, важливим є застосування історичного методу (при з'ясуванні історичного розвитку різних сімейно-правових норм та інститутів), а також соціологічного, статистичного та інших методів. Порівняльно-правовий метод у поєднанні з методами моделювання та прогнозування дозволяє напрацювати тенденції розвитку сімейно-правових норм, сформулювати якісні правові норми для правотворчих процесів.

Савчин М.В. зауважує на важливості застосування у компаративних дослідженнях функціонального методу (сутність якого полягає у визначенні оптимального способу вирішення конкретної проблеми, яку ставить компаративіст, а позитивом є вирішення правової проблеми без прив'язки до національної юридичної термінології), формального методу (метод заснований не лише на об'єктах, формах і методах правового регулювання, а також на виявленні місця правового акту у конкретній правовій системі, його внутрішньогалузевих та міжгалузевих зв'язках) та синтетизму¹.

Таким чином, за допомогою **порівняльно-правового методу** зіставляються сімейно-правові норми та інститути у законодавстві зарубіжних держав, з'ясовуються спільні та відмінні риси

---

¹ Савчин Михайло. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ, 2020. С. 30-36.

у регулюванні особистих немайнових та майнових відносин між членами сім'ї та родичами, створюється підґрунтя для процесів гармонізації та уніфікації норм сімейного права різних держав.

Питання для самоконтролю:

1. Яка відмінність між поняттями «сімейне право», «міжнародне сімейне право» та «порівняльне сімейне право»?
2. Що таке «порівняльне сімейне право»?
3. Назвіть предмет порівняльного сімейного права.
4. Які особливості предмета порівняльного сімейного права?
5. Що таке порівняльно-правовий метод?
6. Яка методологія застосовується у сімейно-правових порівняльних дослідженнях?

Розділ 2. Принципи сімейного права

- 2.1.** Поняття, ознаки та система принципів сімейного права.
- 2.2.** Принципи європейського сімейного права.
- 2.3.** Колізійні принципи та колізійні норми у регулюванні сімейних відносин.

2.1. Поняття, ознаки та система принципів сімейного права

Принципи права є досить багатограним явищем, пов'язаним з мораллю, філософією, соціологією і взагалі буттям людини. Термін «принцип» (з латинського слова «*principium*» — начало, основа) часто вживається у таких значеннях: основні засади, вихідні ідеї, які є універсальними та мають загальну значущість, характеризуються вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей та діяльності¹; методи мислення².

На нашу думку, принцип права є стандартом, якого слід дотримуватися настільки, наскільки він виражає справедливість, правильність чи будь-який інший моральний вимір, що сприяє його легітимації.

¹ Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22.

² John Dewey. Logical Method and Law. Cornell Law Review. Volume 10. Issue 1. December 1924 p. 27 17-27. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/fac2/3c601fc95bbad1243f1f162323657619ed01.pdf>

Крім того, зустрічається термін «засада законодавства». Принципи права — ширше поняття, ніж засади законодавства, адже не тільки нормативно-правові акти є джерелом права, принципи права теж є джерелом права. Безперечно, засади законодавства повинні відповідати принципам права, навіть співпадати, будучи їх законодавчим закріпленням, але термін «засади законодавства» не вичерпує поняття «принципи права». Тотожними, на нашу думку, терміну «засади законодавства» є поняття «законодавчі принципи» та «принципи законодавства».

Принципи сімейного права є такими правовими явищами, які пов'язують зміст сімейного права із тими закономірностями суспільного життя, на яких воно будується і, які воно водночас закріплює. Зміст принципів сімейного права багато в чому визначається і суспільним світоглядом, і пануючими культурними, моральними та релігійними цінностями і також тісно пов'язаний з людським буттям¹.

На думку З.В. Ромовської, прогалини в Сімейному кодексі не можуть бути перешкодою вирішення спору, оскільки в таких випадках можна очікувати на субсидіарну допомогу інших регуляторів сімейних відносин². Вочевидь, серед таких регуляторів і принципи сімейного права, які можуть заповнювати прогалини сімейного законодавства.

Принципи сімейного права є своєрідним стандартом законності. Вони повинні застосовуватися при тлумаченні суперечливих норм законодавства. Принципи сімейного права можуть посилювати аргументованість при встановленні законності певного діяння або рішення. Цим самим принципи сімейного права утверджують автономію як учасників сімейних відносин, так і суду при вирішенні сімейних спорів³.

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 21.

² Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. С. 20.

³ Менджул М.В. Сутнісні ознаки принципів сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 129.

Розкрити сутність принципів сімейного права можна через систему ознак, що їх характеризують. Принципам сімейного права властиві загальні ознаки, що притаманні принципам права в цілому, і так само, з урахуванням співвідношення принципів та норм сімейного права, можна їх **сутнісні ознаки** умовно поділити на дві групи:

1) *Ознаки принципів сімейного права, що є характерними і для норм сімейного права:*

- *загальнообов'язковий характер* (принципи сімейного права є обов'язковими для застосування і дотримання не тільки на рівні розробки і прийняття нормативно-правових актів, а й в процесі їх впровадження. При цьому в теорії права досить часто таку сутнісну ознаку, як загальнообов'язковий характер ототожнюють із нормативністю¹ або обґрунтовують самостійність останньої². Ми не погоджуємося із такою ознакою принципів права, як нормативність. На нашу думку, принципи права не обов'язково повинні бути нормативно визначені — вони можуть впливати із змісту та суті права);

- *загальний характер* (принципи сімейного права не є персоналізованими і тому можуть застосовуватися невичерпну кількість разів, до невизначеної кількості випадків та невизначеного кола осіб);

- *зумовленість сімейними відносинами* (формування, як і саме існування принципів та норм сімейного права, зумовлено необ-

¹ Козловська Л.В. Функціональне значення принципів спадкового права. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2014. Випуск 6-1. Том 1. С. 165; Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Уварова. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. С. 28.

² Басай О.В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2014. С. 13; Alpa, Guido (1994) «General Principles of Law», Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 1: Iss. 1, Article 2. 20 p. Available at: <http://digitalcommons.law.ggu.edu/annlsurvey/vol1/iss1/2/>; Братасюк М.Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1 (11). С. 65; Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина I. Том 1, 2013. С. 19.

хідністю регулювання сімейних відносин як окремого виду суспільних відносин. Через принципи сімейного права розкривається зміст сімейного права, проявляється сутність сімейно-правових норм і водночас розкриваються цілі правового регулювання сімейних відносин);

- *регулятивність* (переважно саме норми сімейного права є регуляторами сімейних відносин. При цьому принципи сімейного права можуть безпосередньо регулювати сімейні відносини за відсутності правової норми (при застосуванні аналогії права), а також опосередковано — через правові норми, які пронизані принципами права та відображають їх).

2) *Сутнісні ознаки принципів сімейного права, що відображають відмінність між нормами сімейного права та принципами:*

- *імперативність* (якщо правова норма може бути як імперативною, так і диспозитивною, то принципи сімейного права завжди імперативні, чіткі, беззаперечні, не допускають якихось винятків);

- *стабільність* (принципи сімейного права є незмінними протягом досить тривалого історичного періоду, на відміну від правових норм. Безперечно, правові принципи також корелюються з рівнем суспільного та культурного розвитку, зміною моральних цінностей. Проте правові норми можуть змінюватися часто, а принцип залишається при цьому незмінним);

- *самокорегованість* (незважаючи на більший ступінь стабільності у порівнянні з правовими нормами, принципи сімейного права не є і не можуть бути незмінними. На відміну від правових норм, які змінюються уповноваженими суб'єктами, зміна принципів сімейного права, як і будь-якого принципу права, відбувається природно, із урахуванням змін у суспільстві);

- більший ступінь *об'єктивності* у порівнянні з нормами сімейного права (принципи сімейного права об'єктивно сформовані зазвичай під впливом історичного розвитку суспільства, зміною ідеологічних та моральних засад);

- принципи сімейного права мають *високий рівень узагальненості* і конкретизуються через правові інститути та правові норми;

- принципи сімейного права є *змістовні і часто ширші за змістом*, аніж сімейно-правові норми (у більшості випадків один принцип сімейного права зумовлює сутність та зміст цілої низки сімейно-правових норм та навіть інститутів);

- принципи сімейного права є *ціннісно-орієнтованими* (відображають ті моральні, сімейні та інші цінності, які наразі переважають у суспільстві);

- принципи сімейного права характеризуються також *системністю, внутрішньою єдністю*, яка передбачає узгодженість та взаємопов'язаність принципів сімейного права, і відсутність одного з принципів призвела б до дисбалансу у регулюванні сімейних відносин;

- принципи сімейного права характеризуються *природним пріоритетом щодо норм сімейного права* (норми сімейного права повинні узгоджуватися і відповідати принципам права, інакше прийнята правова норма може суперечити сутності сімейного права, яку відображають принципи)¹.

Система принципів правового регулювання сімейних відносин — ширше поняття ніж принципи сімейного права, оскільки включає *принцип верховенства права* (над-принцип), *загальні принципи* (справедливість, рівність, гуманність, законність, гарантування судового захисту прав та ін.), *наднаціональні* (у тому числі принцип законних очікувань та принцип пропорційності) та *національні принципи*, які регулюють сімейні відносини.

Серед національних принципів можна виділити цивільні принципи, які регулюють сімейні відносини (принцип регулювання відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками, принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя та ін.), сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права.

Систему принципів сімейного права складають сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права. Виключно сімейно-правовими є принципи: державної охорони

¹ Менджул М.В. Сутнісні ознаки принципів сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 129–131.

сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; пріоритету найкращих інтересів дитини, заборони насильства в сім'ї та інші. До принципів інститутів сімейного права відносять ті засади, які є основою регулювання однорідних сімейних відносин, наприклад, в основі інституту шлюбу такі принципи: одношлюбності (моногамії), добровільності шлюбу; свободи розірвання шлюбу та ін.

Існують різні підходи до класифікації принципів сімейного права. На нашу думку, принципи сімейного права за *критерієм їх нормативно-правової визначеності* можна поділити на три групи:

1) *абсолютно-визначені у законодавстві* (до них можна віднести принципи: державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 СК України); рівності учасників сімейних відносин (ст. 21, 24 Конституції України та ч. 5, 6 ст. 7 СК України); пріоритету сімейного виховання (ч. 3 ст. 5 СК України); обмеженого характеру правового регулювання сімейних відносин (ч. 3 ст. 7 СК України); недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ст. 32 Конституції України, статті 291, 301 ЦК, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України); регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками (ч. 2 ст. 7 СК України); пріоритету урахування інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України); гарантування дитині можливості здійснення її прав (ч. 7 ст. 7 СК України); гарантування судового захисту прав кожному учаснику сімейних відносин (ч. 10 ст. 7 СК України); справедливості, добросовісності та розумності, регулювання відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України); одношлюбності (ст. 25 СК України); добровільності шлюбу (ст. 24 СК України) та визнання тільки шлюбу між чоловіком і жінкою, зареєстрованого в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України) та ін.);

2) *відносно-визначені у законодавстві* (до них можна віднести принципи: свободи здійснення сімейних прав; забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав; відповідального батьківства; свободи розірвання шлюбу; недопустимості зловживання сімейними правами; вирішення внутрішньосімей-

них питань за взаємною згодою учасників сімейних відносин; надання взаємної моральної та матеріальної підтримки учасникам сімейних відносин та ін.);

3) *не визначені у законодавстві* (до них можна віднести такі принципи: зберігання подружньої вірності; гуманності; пропорційності; законних очікувань учасників сімейних відносин; мовчазної згоди та ін.)¹.

Принципи сімейного права можна також класифікувати за функціональною спрямованістю на:

1) *принципи, що визначають вимоги до сімейно-правового регулювання в цілому* (наприклад, принципи верховенства права, справедливості, рівності, гуманізму, добросовісності). Такі принципи визначають вимоги, які мають бути дотримані в процесі правотворення норм сімейного права, оскільки характеризують якість сімейно-правового регулювання.

2) *принципи, які визначають правове регулювання окремих сімейно-правових відносин* (наприклад, принципи добровільності шлюбу, одношлюбності, найкращих інтересів дитини, принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини та ін.). Такі принципи також обов'язково враховуються у процесі правотворення, проте насамперед спрямовані на безпосереднє регулювання сімейних відносин і адресовані конкретним учасникам цих відносин. Поділ принципів за функціональною спрямованістю відображає також ієрархічність принципів сімейного права.

За ступенем впливу на регулювання суспільних відносин принципи сімейного права можна поділити на: програмні (справедливості, гуманності, забезпечення законних очікувань та ін.) та реальні (принципи найкращих інтересів дитини, добровільності шлюбу, моногамії тощо).

Таким чином, **принципи сімейного права** — це зумовлені змістом сімейних відносин ідеї про певні цінності, що відобража-

¹ Менджул М.В. Окремі аспекти класифікації принципів сімейного права. *Eurasian Academic Research Journal. Multilanguage Science Journal*. Yerevan. 2016. № 1. С. 116–117.

ють об'єктивні закономірності розвитку цих відносин, характеризуються імперативністю, універсальністю, найвищою стабільністю, об'єктивністю та загальнообов'язковістю, а також визначають соціальне призначення й сутність сімейного права, є основою для вдосконалення сімейного законодавства¹.

2.2. Принципи європейського сімейного права

Процес уніфікації принципів сімейного права досить тривалий і, зрозуміло, довший та складніший, аніж уніфікація правових норм. Водночас уніфікація правових норм можлива тільки після уніфікації принципів, оскільки саме на основі єдиних принципів сімейного права має відбуватися уніфікація сімейно-правових норм. Спробу уніфікувати принципи європейського сімейного права здійснено в рамках ЄС.

Договором про заснування Європейської Спільноти, прийнятим 25 березня 1957 р.², передбачено зближення законодавства держав-членів для функціонування спільного ринку, що, безумовно, знаменувало визнання на міжнародному рівні процесів уніфікації законодавства держав-членів ЄС. Уніфікації сімейного законодавства в ЄС сприяє також практика Європейського суду з прав людини, під впливом якої держави змушені змінювати своє національне законодавство, приводячи його у відповідність до спільних європейських цінностей.

На думку науковців, у рамках діяльності Гаазької конференції з міжнародного приватного права досягнуто найбільш вагомих результатів щодо уніфікації колізійних норм у сфері сімейного права³. Крім того, під впливом ратифікації міжнародних договорів та

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 41–43.

² Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017

³ Бурлай О.Є. Правовідносини подружжя у міжнародному приватному праві: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 4–5.

конвенцій частина норм сімейного права в державах-членах ЄС вже є схожою. Серед таких міжнародних конвенцій: Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 р., Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р., Конвенція про визнання розлучень та рішень про роздільне проживання подружжя від 1 червня 1970 р., Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 р., Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р., Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р., Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р., Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р., Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. та інші¹.

Важливим для уніфікації сімейного права в рамках ЄС стало створення першого вересня 2001 року Комісії з європейського сімейного права (CEFL), яка об'єднує провідних європейських науковців з метою розробки принципів сімейного права. Подібний

---

¹ Менджул М.В. Принципи європейського сімейного права: проблеми уніфікації / Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством ЄС: зб. статей і тез ІХ Міжнародного цивілістичного форуму. 11–12 квітня 2019 р. Київ. С. 115–116.

досвід також є в США, де Американський юридичний інститут розробив принципи у сфері сімейного права, спрямовані на уніфікацію законодавства окремих штатів¹.

Основною метою CEFL є започаткування новаторських теоретичних та практичних заходів щодо гармонізації сімейного права в Європі. Комісія з європейського сімейного права складається з провідних вчених у сфері сімейного права держав-членів ЄС, крім того, як експерти залучаються науковці з-поза меж Європейського Союзу. Наразі до роботи залучено 26 експертів. Для розробки європейських сімейних принципів Комісією з європейського сімейного права були підготовлені звіти з аналізу законодавства 22 держав на основі анкет із 105 запитань. Перші принципи були опубліковані в грудні 2004 року, вони супроводжувалися науковими коментарями².

Таким чином, уніфікація принципів європейського сімейного права відбувалася на основі ґрунтовних порівняльних досліджень законодавства, що регулює сімейні відносини у державах ЄС.

Антокольская М. обґрунтовує, що в основі розробки принципів європейського сімейного права повинен бути метод «кращого права». На думку науковиці, віднайти спільні засади не завжди можливо через значну різноманітність сімейно-правових норм європейських держав. У разі коли неможливо виокремити спільні правові норми, необхідно обрати «краще» правило серед різних норм, що існують у національних юрисдикціях, або створити краще правило, якщо немає існуючого рішення, з урахуванням вимог якості законодавчої техніки та відповідності норм сучасному розвитку суспільних відносин³.

¹ Boele-Woelki K. The principles of European family law: its aims and prospects. *Utrecht Law Review*. 2005 1(2), P. 160.

² Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 164–165.

³ Masha Antokolskaia. The «Better law» approach and the harmonization of family law. Perspectives for the unification and harmonization of family law in Europe. Edited by Katharina Boele-Woelki. Antwerp - Oxford - NewYork. 2003. P. 162.

Методологія уніфікації принципів європейського сімейного права включала: 1) вибір сфер сімейного права, що найбільш придатні для уніфікації; 2) на другому етапі розроблялася анкета на основі функціонального та проблемно-орієнтованого підходів (на основі функціональних термінів визначити основну проблему, яку правові норми намагаються вирішити); 3) третій етап передбачав складання національних звітів, які охоплюють правове регулювання та практику впровадження норм; 4) на четвертому етапі здійснювалися збір та поширення отриманої в результаті порівняльного аналізу інформації; 5) на п'ятому етапі відбувалася розробка принципів європейського сімейного права (саме на цьому етапі відбувалося прийняття рішення і обиралося або «спільне ядро», або «кращий закон»); 6) на останньому етапі відбувалося опублікування принципів із порівняльними оглядами та коментарями експертів¹.

Наразі Комісія з європейського сімейного права розробила:

- *«Принципи європейського сімейного права щодо розлучення та утримання між колишнім подружжям»*², які сформульовані таким чином, що основні принципи конкретизуються у додаткових, які розкривають їх зміст, а також у чітких рекомендаціях. Загалом, можна виокремити такі основні принципи європейського сімейного права щодо розлучення та утримання між колишнім подружжям: свободи розірвання шлюбу, договірного регулювання наслідків розірвання шлюбу, надання утримання тому із колишнього подружжя, хто цього потребує, та інші.

- *«Принципи європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків»*³. До основних принципів європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків можна віднести: найкращих інтересів дитини; автономності дитини; недискримі-

¹ Boele-Woelki, K., 2005. The principles of European family law: its aims and prospects. Utrecht Law Review, 1(2), P. 165.

² Principles of European family law regarding divorce and maintenance between former spouses. URL:<http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-English.pdf>

³ Principles of european familylaw regarding parental responsibilities. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PR-English.pdf>

нації дитини; гарантування дитині права висловлювати думку щодо будь-якого питання, що її стосується; захисту інтересів дитини у випадку конфлікту з інтересами батьків; недопущення впливу розлучення чи визнання шлюбу недійсним на батьківські права та обов'язки; спільного виконання батьківських обов'язків; добросовісного управління майном дитини; гарантування контакту та спілкування з іншими родичами дитини; гарантування батькам доступу до інформації про дитину; припинення батьківських обов'язків тільки у випадку смерті чи позбавлення батьківських прав; гарантування можливості відновлення батьківських прав та інші.

- *«Принципи європейського сімейного права у сфері майнових відносин подружжя»¹*, які містять такі основні принципи: рівності подружжя, приватної автономії подружжя та їх солідарності; захисту об'єктів сімейної власності, захисту житла, орендованого для сім'ї; гарантування представництва подружжям одне одного перед третіми особами; зобов'язання подружжя інформувати одне одного про фінансовий стан та борги; свободи договірному регулюванню майнових відносин; визначеності спільного та роздільного майна; спільного управління майном подружжя; гарантування розподілу спільної власності.

- *«Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах»* були прийняті, зокрема, у зв'язку із зростанням на території ЄС кількості пар, які фактично проживають разом, але не формалізують свої відносини, відсутністю загальної правової визначеності у цій сфері, сприянням гармонізації сімейного законодавства в Європі, а також з метою покращення правового регулювання фактичних союзів, гарантування права партнерів укладати угоди для регулювання відносин між ними, захисту слабшого партнера, досягнення балансу між приватною автономією тих, хто проживає у фактичних союзах, та суспільними інтересами, сприяння добробу-

¹ Principles of european family law regarding property relations between spouses. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PRS-English1.pdf>

ту сім'ї, усунення дискримінації між різностатевими та одностатевими фактичними союзами¹.

Отож, принципи, розроблені Комісією з європейського сімейного права, викладені у формі уніфікованих положень і задля кращого розуміння супроводжуються науковим коментарем, а також текстами національних законодавств держав-членів ЄС. Опубліковані групи принципів не є нормативним чи модельним документом, а основою для подальшого нормотворення та формування уніфікованого європейського сімейного права.

2.3. Колізійні принципи та колізійні норми у регулюванні сімейних відносин

Колізійні принципи та колізійні норми не тотожні поняття. Колізійні принципи напрацьовані практикою застосування правових норм і правовою доктриною, виражають усталені цінності та підходи. Застосування колізійних принципів дозволяє обрати правову норму, яка краще пристосована до потреб правового регулювання в конкретній ситуації, а отже більшою мірою відповідає цілям правового регулювання².

У міжнародному приватному праві виокремлюють такі основні колізійні принципи: *lex specialis derogat generalis* (спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон); *lex posterior derogat priori* (пізнішим законом відмінняється більш ранній); *lex posterior generalis non derogat priori speciali* (наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили); *недискримінації* (заборонено нерівне ставлення до суб'єктів з однаковим правовим статусом); *найбільшого сприяння* (передба-

¹ Katharina Boele-Woelki, Frédérique Ferrand, Cristina González-Beilfuss, Maarit Jänträ-Jareborg, Nigel Lowe, Dieter Martiny, Velina Todorova. Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. 2019. 282 p.

² Москалюк О.В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 114.

чає запровадження режиму найбільшого сприяння, за якого громадянам іноземної держави надаються пільгові умови, які діють чи можуть бути введені для громадян третіх країн); *взаємності* (передбачає взаємовигідність у відносинах між іноземними державами і регулювання відносин між громадянами таких держав на паритетних взаємовигідних засадах) тощо. Вказані колізійні принципи застосовуються і для регулювання сімейних відносин з іноземним елементом.

Крім того, у регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом застосовуються такі колізійні принципи: *принцип найбільш тісного зв'язку* (передбачає, що має застосовуватися право тієї держави, з яким приватне правовідношення найбільш тісно пов'язане); *принцип автономії волі* (принцип, згідно з яким учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин); *принцип особистого закону* (згідно з цим принципом особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є) тощо.

Колізійні норми є правилами поведінки, що встановлені державою, адресовані суб'єкту правозастосування та мають особливу структуру. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» *колізійна норма* — це норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом.

За структурою колізійна норма відрізняється від звичайної норми права і складається з обсягу та прив'язки. Обсяг колізійної норми вказує на вид правових відносин з іноземним елементом (укладення шлюбу, майнові відносини подружжя, усиновлення, відносини батьків та дітей тощо). Прив'язка колізійної норми встановлює право якої держави повинно застосовуватися до правовідносин. Найбільш поширеними є такі прив'язки: *lex loci celebrationis* (право країни місця укладення шлюбу); *lex personalis* (особистий закон фізичної особи); *lex patriae* (право країни громадянства); *lex domicilii* (право країни місця проживання); *lex voluntatis* (автоно-

мія волі, що передбачає застосування права, яке обране сторонами); *lex loci actus* (право країни місця вчинення правочину); *lex rei sitae* (право країни місця знаходження речі); *lex fori* (право країни суду) тощо. Наприклад, стаття 66 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює, що: «права та обов'язки батьків і дітей визначаються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини».

Колізійна норма може містити і декілька прив'язок, наприклад: «правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності — правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого — правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином» (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Закон України «Про міжнародне приватне право» у розділі IX містить колізійні норми сімейного права щодо: права на шлюб (ст. 55); форми і порядку укладення шлюбу в Україні (ст. 56); укладення шлюбу в консульській установі або дипломатичному представництві (ст. 57); дійсності шлюбу, укладеного за межами України (ст. 58); шлюбного договору (ст. 59); правових наслідків шлюбу (ст. 60); майнових відносин подружжя (ст. 61); форми вибору права для правових наслідків шлюбу (ст. 62); припинення шлюбу (ст. 63); визнання шлюбу недійсним (ст. 64); встановлення та оскарження батьківства (ст. 65); прав та обов'язків батьків і дітей (ст. 66); зобов'язання щодо утримання (ст. 67); утримання родичів та інших членів сім'ї (ст. 68); усиновлення (ст. 69).

При практичному вирішенні колізійних проблем у сфері сімейних відносин недостатньо знати колізійні принципи та колізійні норми, а також положення законодавства держави, до якої вони відсилають. Необхідно передбачити можливість зворотного відсилання і відсилання до права третьої держави, а також враховувати положення чинних міжнародних конвенцій та договорів

між державами, які регламентують такі сімейні відносини чи містять колізійні норми¹.

Крім того, виникає питання про співвідношення принципів сімейного права та принципів колізійного регулювання сімейних відносин, які є незамінними у регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом. В.Я. Калакура зауважує, що подальшими тенденціями розвитку колізійного регулювання є удосконалення принципу тісного зв'язку, розширення застосування до сімейних відносин принципів автономії волі та застосування сприятливого права для слабкої сторони². Вказані принципи є важливими регуляторами у міжнародному приватному праві загалом і міжнародному сімейному праві зокрема, та мають відносну самостійність щодо матеріально-правових принципів і водночас виконують щодо них допоміжну роль.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке принцип сімейного права?
2. Які ознаки принципів сімейного права Ви знаєте?
3. Яка відмінність між поняттями «принципи правового регулювання сімейних відносин» та «принципи сімейного права»?
4. Які види принципів сімейного права?
5. Чи можлива уніфікація принципів сімейного права?
6. Які принципи розробила Комісія з європейського сімейного права?
7. Що таке колізійні принципи та колізійні норми?
8. Які колізійні принципи Ви знаєте?

¹ Корнєєв Ю.В., Берегович Л.В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту. *Юридичний вісник*. 2018. 4 (49). С. 143.

² Калакура В.Я. Удосконалення принципів колізійного регулювання сімейних відносин в сучасних умовах: матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народження д.-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслової (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 57.

Розділ 3. Джерела сімейного права України та зарубіжних держав

- 3.1.** Поняття та система джерел сімейного права.
- 3.2.** Джерела сімейного права України.
- 3.3.** Джерела сімейного права Великобританії, Канади та США.
- 3.4.** Джерела сімейного права європейських держав.
  - 3.4.1.** Джерела сімейного права держав Західної Європи.
  - 3.4.2.** Джерела сімейного права держав Східної Європи.
  - 3.4.3.** Джерела сімейного права держав Південної Європи.
  - 3.4.4.** Джерела сімейного права нордичних держав.
  - 3.4.5.** Джерела сімейного права Балтійських держав.
  - 3.4.6.** Регламенти ЄС у системі джерел європейського сімейного права.
- 3.5.** Джерела сімейного права мусульманських держав.
- 3.6.** Джерела сімейного права окремих азіатських держав.

3.1. Поняття та система джерел сімейного права

Усталеним у теорії права є розуміння джерела права як форми виразу та закріплення правової норми. При цьому варто зауважити, що поняття «джерела права» розглядають доволі часто з різних підходів: гносеологічного (як джерело пізнання права); філософського (встановлює, які за своїм характером світоглядні ідеї (теологічні, ліберальні, консервативні тощо) були покладені в основу права); матеріального (визначає матеріальні, соціально-економічні умови, культурні, політичні, релігійні та інші чинники, що зумовили виникнення та зміст права); ідейного (визначає, які

правові ідеї, концепції покладені в основу права); інституційного (як правотворчу діяльність уповноважених суб'єктів); формального або юридичного (як різні форми зовнішнього виразу правових норм)¹.

Таким чином, джерело права можна розглядати у різних аспектах, але з формально-юридичного підходу це є форма зовнішнього виразу правової норми. У зв'язку з цим доволі часто науковці пропонують використовувати замість терміна «джерело права» термін «форма права»².

У правничій літературі трапляються і різні підходи до розуміння поняття «джерела сімейного права». Так, Бойчук Т.В. вважає, що джерелами сімейного права є сукупність (система) нормативних актів, що містять у собі правові норми, які необхідно застосовувати в разі регулювання сімейних відносин³. З указаним визначенням важко погодитися, оскільки джерелами сімейного права є не тільки нормативно-правові акти.

Ватрас В.А. пропонує розглядати джерела сімейного права у вузькому значенні як сукупність державно-правових, соціально-правових приписів та правових позицій, що містять норми сімейного права та регулюють сімейні відносини⁴. Крім того, вчений пропонує з позиції змісту, структури та форми вираження джерела сімейного права розглядати як: «сукупність державно-правових, соціально-правових приписів та правових позицій, які регулюють сімейні відносини та відображаються у таких формах, як нормативно-правові акти, загальні засади регулювання сімейних відносин, принципи сімейного права, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, міжнародні договори, нормативно-пра-

¹ Тополь Ю.О. Джерело та форма права: поняття, зміст, проблема співвідношення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 147–148.

² Борщевський І.В. С. Форма (джерело) права: теоретико-правова сутність поняття. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 10.

³ Сімейне право України: підручник / за ред. А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 22–25.

⁴ Ватрас В.А. Джерела сімейного права: дисер. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2021. С. 27.

вові договори, правові акти ЄС, звичаї, релігійні норми, сімейні договори, правова доктрина, судовий та адміністративний прецеденти, судова практика Конституційного Суду України, Верховного Суду, ЄСПЛ»¹. Вказані визначення не є суперечливими, оскільки у другому уточнюються та перераховуються форми зовнішнього виразу сімейно-правових норм.

Отже, **джерела сімейного права** — це зовнішні форми вираження та закріплення правових норм і приписів, що регулюють сімейні відносини.

Необхідно також з'ясувати, які ж форми зовнішнього виразу сімейно-правових норм та приписів включає в себе система джерел сімейного права. Ватрас В.А. пропонує виділяти у системі джерел сімейного права різні рівні, а саме: перший рівень складають джерела, які містять державно-правові приписи; другий рівень — джерела, які містять соціально-правові приписи (звичаї, релігійні норми, договір); третій рівень — джерела, які містять правові позиції (висновок суду як суб'єкта застосування правової норми, відповідного адміністративного органу, а також доктринальні позиції науковців, які можуть рекомендувати усунути прогалини у праві, якщо норма сімейного права нечітко визначає правила поведінки, або передбачити кращий спосіб застосування відповідної правової норми)². Виділення таких рівнів джерел сімейного права є можливим, і вони повною мірою корелюються з ієрархічністю сімейно-правових норм.

До **системи джерел сімейного права** належать такі види джерел:

- *нормативно-правові акти* (це письмові офіційні документи, що прийняті уповноваженими суб'єктами правотворчості у встановленому порядку та які встановлюють, змінюють або скасовують сімейно-правові норми. Поняття «нормативно-правові акти»

¹ Ватрас В.А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький. 2020. С. 115.

² Ватрас В.А. Джерела сімейного права: дисер. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2021. С. 27–30.

охоплює як закони, так і підзаконні акти (постанови, укази, накази тощо). Нормативно-правові акти мають такі ознаки: нормативність; загальність; спрямованість на регулювання суспільних відносин; прийняття уповноваженими на те органами, посадовими особами або народом у визначеному порядку (процедурі); відповідність змісту та форми вимогам юридичної техніки; часові, просторові та суб'єктні межі дії¹. В Україні та багатьох зарубіжних державах нормативно-правові акти є основними джерелами сімейного права.);

- *міжнародні договори* (відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. договір означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування². Джерелами сімейного права є як загальні (універсальні) міжнародні договори (наприклад, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші), так і спеціальні міжнародні договори (наприклад, Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р., Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. тощо). Відповідно до ст. 9 Конституції України³ та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»⁴ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

---

¹ Лєгін Л.М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 25.

² Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

³ Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴ Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору);

- *договір* (у теорії права як джерело права виділяють насамперед нормативний договір, під яким розуміють специфічну угоду його учасниками юридичну форму, що вміщує в собі загальнообов'язкові правові норми, які регулюють найважливіші для суспільства і держави публічні відносини, поширюючи свою дію на необмежене коло осіб¹. Водночас як джерело сімейного права слід розглядати саме сімейно-правовий договір, що регулює відносини між членами сім'ї та родичами. Договір у сімейному праві розглядають як: 1) юридичний факт, що приводить до виникнення, зміни чи припинення сімейних індивідуальних правових відносин²; 2) різновид приватно-правового договору, що залежить від сімейно-правового статусу особи, і тому при його укладенні важливе значення мають такі факти, як шлюб, споріднення, влаштування дитини без батьківського піклування³; 3) правочин між фізичними особами, які пов'язані сімейно-правовим статусом, що зумовлює виникнення, зміну чи припинення сімейних особистих немайнових та (або) майнових прав і обов'язків.⁴ З указаними позиціями варто погодитися, адже сімейно-правовий договір є як різновидом приватно-правового договору, так і правочином, і може розглядатися і як юридичний факт, оскільки приводить до виникнення, зміни чи припинення сімейних прав та обов'язків. Принцип свободи договору сприяв утвердженню договору як джерела права в Україні та зарубіжних державах);

---

¹ Рагуліна К.А. Нормативний договір як особлива форма існування правових норм. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Випуск 29. С. 185.

² Явор О. Договір як юридичний факт у сімейному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 128.

³ Дутко А.О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 136–137.

⁴ Михальнюк О. Поняття та особливості сімейно-правового договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 4(98). С. 31.

- *принципи права* (принципи сімейного права виникають як ідеї, що визначають засади регулювання сімейних відносин, і поступово вони не тільки отримують визнання серед науковців та практикуючих юристів, а й утверджуються у правосвідомості, відображаються у нормативно-правових та правозастосовних актах. Принципи права є самостійним джерелом права і підлягають застосуванню незалежно від того, чи закріплені вони в об'єктивному праві. Система принципів правового регулювання сімейних відносин — ширше поняття, ніж принципи сімейного права, оскільки включає над-принцип верховенства права, загальні, наднаціональні, а також національні принципи, які регулюють сімейні відносини. Детальніше про принципи сімейного права висвітлено у 2-му розділі);

- *прецедент* (традиційним у теорії права є виділення саме поняття «правовий прецедент», який охоплює судовий та адміністративний прецеденти. Правовий прецедент є невід'ємним елементом системи джерел права будь-якої країни і виступає як певне правове положення, сформульоване в акті відповідного уповноваженого державного органу (суду, органу виконавчої влади, «квазісудового» органу адміністративної юстиції)¹. Сформульовані у правовому прецеденті правові норми та приписи підлягають врахуванню при розгляді аналогічних справ. Судовий прецедент є класичним джерелом сімейного права Великобританії та США. Проте останніми роками у всіх європейських державах усталеним є підхід, що якщо у судових рішеннях вищих судових інстанцій сформовані правові приписи, то вони застосовуються при розгляді сімейних спорів судами нижчих інстанцій. Особливе значення як джерело сімейного права мають судові прецеденти Європейського суду з прав людини, які не тільки сприяють утвердженню поваги до сімейного життя, а й гармонізації сімейного законодавства різних держав.);

- *звичаї* (звичаї є одним із регуляторів сімейних відносин в Україні та багатьох зарубіжних державах. До кінця XIX ст. в Україні

¹ Чорномаз О.Б. Правовий прецедент як джерело права в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 46.

звичаєве право було основним засобом регулювання взаємовідносин у родинному колі¹. Ватрас В.А. пропонує під звичаєм розуміти таке джерело сімейного права, яке містить соціально-правові приписи (національної меншини, іншої соціальної групи, суспільства в цілому), що сформувалося внаслідок тривалого і регулярного використання тих самих правил у сімейних відносинах, санкціоноване державою як таке, що має застосування судом у випадках неврегульованості сімейних відносин СК України або іншими актами сімейного законодавства, які поряд із моральними засадами суспільства та принципами сімейного права мають пріоритет у застосуванні перед правовим звичаєм². Прикладом нещодавно частково санкціонованого звичаю в українському сімейному праві є інститут заручин, який до набуття чинності СК України 1 січня 2004 року регулювався виключно звичаями. Варто зауважити, що стаття 11 СК України передбачає врахування звичаїв при вирішенні судом сімейних спорів.);

- *релігійні норми* (поряд з правовими нормами, важливим регулятором сімейних відносин є релігійні норми. Вони є вагомим джерелом сімейного права в мусульманських державах. Для багатьох українців надзвичайно важливим є укладення церковного шлюбу, навіть незважаючи на невизнання його державою. Проведене соціологічне опитування у 2020 році показало, що серед опитаних українців: 50,6% — вже уклали і світський шлюб, і церковний шлюб; 21,4% — планують при укладенні світського шлюбу здійснити також і релігійний обряд; 16% — вже уклали світський шлюб і не було додатково релігійного обряду шлюбу; 12,1% взагалі не планують релігійний обряд шлюбу³. Ще більш поширеним є обряд хрещення. Таким чином, застосування релігійних норм

¹ Головкін О.В. Звичай як джерело сімейного права України: історія та сучасність. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 159.

² Ватрас В.А. Джерела сімейного права: дисер. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2021. С. 34.

³ Berveno Serhiy Mykolayovych, Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Mendzhul Marija Vasylivna. Marriage: religious and legal aspects. *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*. 2020. Vol. XII, No.2/June. P. 81.

людиною здійснюється добровільно. Релігійним нормам як соціальним регуляторам притаманні такі ознаки: регулюють права та обов'язки учасників релігійних відносин; визначають устрій церкви (порядок створення та діяльності релігійних організацій); є обов'язковими для застосування віруючими та священнослужителями, а також іншими представниками церкви чи релігійної організації; мають моральне спрямування; загальний характер; впливають на свободу і свідомість людини, формують її соціальну поведінку¹. Релігійні норми, що є джерелом права, поділяють на дві групи: ті, що закріплені у сакральних текстах (релігійні норми), та корпоративні норми релігійних громад або церков (фікх, рабинське, канонічне право тощо)². Можна погодитися з Ватрасом В.А., що в Україні релігійні норми можуть застосовуватися як звичаєві норми судом та іншими органами державної влади і місцевого самоврядування³. При цьому застосування релігійних норм до регулювання своїх відносин членами сім'ї за їх власним бажанням не може обмежуватися, якщо це тільки не суперечить СК України та іншим законам, моральним засадам суспільства і не порушує права людини.);

- *правова доктрина* (правова доктрина є фундаментальним елементом правової системи, що охоплює концептуальні ідеї, теорії та погляди щодо права в цілому та окремих його явищ⁴. Науковці обґрунтовують, що правова доктрина є важливою з'єднувальною ланкою між правовими нормами та правозастосуванням. Саме науковці інтерпретують та у зрозумілій формі пояснюють зміст правових норм та юридичних приписів. Крім того, при необхідності саме за допомогою правової доктрини удосконалюються та допов-

¹ Цебенко С.Б. правові та релігійні норми як регулятори суспільних відносин. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 37.

² Вовк Д.О. *Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення*: монографія. Харків: Право, 2009. С. 196.

³ Ватрас В.А. *Джерела сімейного права*: дисер. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2021. С. 34.

⁴ Попов О. І. С. *Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 84.

нуються правові норми, право «очищується» від суперечностей та двозначностей формувань у юридичних актах¹. Водночас правова доктрина та юридична наука не тотожні поняття, оскільки джерелом права є тільки правова доктрина. Юридична наука вивчає різні погляди, концепції та формує правову доктрину. Таким чином, правова доктрина як джерело сімейного права є системою наукових концептуальних ідей та поглядів на особливості правового регулювання сімейних відносин, актуальні напрями розвитку сімейного права, що є основою правотворчої, правотлумачної та правозастосовчої діяльності. В переважній більшості держав правова доктрина є допоміжним джерелом сімейного права.).

3.2. Джерела сімейного права України

Джерелами сімейного права в Україні є: нормативно-правові акти, міжнародні договори, судові прецеденти, принципи права, сімейно-правові договори та звичаї. Додатковими джерелами сімейного права є релігійні норми та правова доктрина.

Нормативно-правові акти. Основним джерелом сімейного права України, як і майже всіх європейських держав, є нормативно-правовий акт. Нормативно-правові акти поділяються за ієрархією, та найвищу юридичну силу мають норми Конституції. Відповідно, як Сімейний кодекс, так і інші нормативно-правові акти повинні відповідати положенням Конституції України.

У *Конституції України* міститься ціла низка положень, що визначають засади сімейного законодавства. Зокрема, ч. 3 ст. 24 гарантує жінкам та чоловікам рівні права, що забезпечується створенням жінкам умов для можливості поєднання роботи з материнством, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Стаття 32 Консти-

¹ Семеніхін І.В. Теоретичні аспекти розуміння правової доктрини. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 46.

туції України встановлює, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожній людині гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Відповідно до ст. 51 Конституції України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти, у свою чергу, зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Крім того, встановлено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52 Конституції України встановлює, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Крім того, вказаною статтею встановлено принцип недопущення насильства в сім'ї (будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом). За жорстоке поводження з дітьми батьки можуть бути позбавлені батьківських прав. Частина 3 ст. 52 Основного закону покладає на державу обов'язок утримувати та виховувати дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо таких дітей.

Сімейний кодекс України був прийнятий 10 січня 2002 р. та набрав чинності з 1 січня 2004 року¹. До цього часу сімейні відносини регулювалися Кодексом про шлюб та сім'ю, прийнятим ще 20 червня 1969 р. Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, під-

¹ Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n62>

стави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Регулювання сімейних відносин здійснюється СК України з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (ст. 1).

Сімейний кодекс України має наразі 287 статей, що об'єднані у глави, та сім розділів, зокрема:

1) розділ I «Загальні положення» (глава 1 «Сім'я. Регулювання сімейних відносин», статті 1–13; глава 2 «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів», статті 14–20);

2) розділ II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» (глава 3 «Загальні положення», статті 21–26; глава 4 «Державна реєстрація шлюбу», статті 27–37; глава 5 «Недійсність шлюбу», статті 38–48; глава 6 «Особисті немайнові права та обов'язки подружжя», статті 49–56; глава 7 «Право особистої приватної власності дружини та чоловіка», статті 57–59; глава 8 «Право спільної сумісної власності подружжя», статті 60–74; глава 9 «Права та обов'язки подружжя по утриманню», статті 75–91; глава 10 «Шлюбний договір», статті 92–103; глава 11 «Припинення шлюбу», статті 104–120);

3) розділ III «Права та обов'язки матері, батька і дитини» (глава 12 «Визначення походження дитини», статті 121–140; глава 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей», статті 141–172; глава 14 «Права батьків і дітей на майно», статті 173–179; глава 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання», статті 180–197; глава 16 «Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», статті 198–201; глава 17 «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання», статті 202–206);

4) розділ IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (глава 18 «Усиновлення», статті 207–242; глава 19 «Опіка та піклування над дітьми», статті 243–251; глава 20 «Патронат над дітьми», статті 252–256; глава 20-1 «Прийомна сім'я», статті 256-1–256-4; глава 20-2 «Дитячий будинок сімейного типу», статті 256-5–256-8, останні дві глави були додані у 2006 році);

5) розділ V «Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів» (глава 21 «Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів, статті 257–264; глава 22 «Обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів», статті 265–274);

6) розділ VI «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями» (статті 282–287);

7) розділ VII «Прикінцеві положення».

Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання; між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, а також між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому. Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням (стаття 2).

Крім Сімейного кодексу України, сімейні відносини субсидіарно регулюються *Цивільним кодексом України*. Так, відповідно до ст. 8 СК України якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані Сімейним кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Частина 1 ст. 9 ЦК України також встановлює, що його положення застосовуються і до врегулювання сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими

актами законодавства¹. Можна навести як приклад ч. 3 ст. 368 ЦК України, згідно з якою майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Водночас особливості та підстави набуття майна подружжям у спільну сумісну власність вже детально врегульовані нормами СК України. Також до прикладу, ст. 20 СК України встановлює загальне правило, відповідно до якого до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 СК України. Водночас поняття позовної давності, її перебіг урегульовані нормами ЦК України. Таким чином, цивільне законодавство в Україні субсидіарно застосовується до регулювання сімейних відносин.

Серед нормативно-правових актів джерелами сімейного права в Україні є *закони* (наприклад: Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р.², «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.³, «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р.⁴, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р.⁵, «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.⁶ та інші) та *підзаконні нормативно-правові акти* (наприклад: Постанова Кабінету

---

¹ Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1996>

² Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

³ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁴ Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

⁵ Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених» від 16 листопада 2002 р.¹, Постанова КМУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26 квітня 2002 р.², Постанова КМУ «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26 квітня 2002 р.³, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р.⁴, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р.⁵, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян» від 22 серпня 2007 р.⁶, Постанова КМУ «Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб» від 26 лютого 1993 р.⁷, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подан-

---

¹ Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 16.11.2002 № 1740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1740-2002-%D0%BF#Text>

² Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 26.04.2002 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>

³ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>

⁴ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

⁵ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>

⁶ Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text>

⁷ Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 № 146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF#Text>

ня правової допомоги» від 19 серпня 2002 р.¹; наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем» від 20 серпня 2008 р.², наказ МОЗ «Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років» від 27 грудня 2011 р.³ та інші).

Міжнародні договори. Відповідно до ст. 13 СК України частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Норми сімейного права містяться як в універсальних, так і спеціальних конвенціях. Наприклад, ст. 16 Загальної декларації прав людини встановлює, що повнолітні чоловіки та жінки мають право незалежно від обмежень за ознаками раси, релігії чи національності укласти шлюб і створювати сім'ю. Більше того, в цій статті встановлено, що чоловік та жінка мають однакові права щодо укладення шлюбу, під час шлюбу та під час його розірвання, в другій частині ст. 16 міститься принцип добровільності шлюбу, а третя частина передбачає державну охорону сім'ї⁴. Добровільність шлюбу та рівності подружжя передбачені і в ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і по-

¹ Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-%D0%BF#Text>

² Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем: наказ МОЗ України від 20.08.2008 № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-08#Text>

³ Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років: наказ МОЗ від 27 грудня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0352-12#Text>

⁴ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

літичні права, рівність дітей гарантована ст. 24, а ст. 17 цього міжнародного акта забороняє свавільне втручання в сімейне життя¹. У ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачено державну охорону сім'ї². Стаття 12 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує кожній людині, що досягла шлюбного віку, право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, що регулюють здійснення цього права, а ст. 8 передбачає право на повагу до особистого і сімейного життя³. Право на сімейне життя та інші права дітей гарантує Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.⁴

Джерелами сімейного права є такі спеціальні міжнародні конвенції, що ратифіковані Україною: Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. (Україна приєдналася 20 липня 2006 р.)⁵, Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 р. (Україна приєдналася 3 грудня 1958 р.)⁶, Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. (Україна приєдналася 14 вересня 2006 р.)⁷, Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 р. (ратифікована Україною 14 січня 2009 р.)⁸, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. (Україна приед-

---

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁴ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁵ Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425

⁶ Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_158

⁷ Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001

⁸ Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568

налася 11 січня 2006 р.)¹, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ратифікована Україною 6 березня 2008 р.)², Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ратифікована Україною 3 серпня 2006 р.)³, Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. (ратифікована Україною 14 вересня 2006 р.)⁴, Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ратифікована Україною 20 вересня 2006 р.)⁵, Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. (ратифікована Україною 11 січня 2013 р.)⁶, Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р. (ратифікована Україною 15 лютого 2011 р.)⁷ та інші.

Серед міжнародних договорів, що є джерелом сімейного права, Україна досі не ратифікувала Конвенцію про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р.⁸, Конвенцію про визнання розлучень та рішень про роздільне

¹ Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188

² Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327

³ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135

⁴ Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002

⁵ Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659

⁶ Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l12

⁷ Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17

⁸ Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242

проживання подружжя від 1 червня 1970 р.¹, Конвенцію про право, застосовуване до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р.², Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р.³ Крім того, Україна підписала, але не ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р.⁴. Безперечно, вказані міжнародні договори необхідно Україні ратифікувати.

Крім того, важливе значення мають двосторонні міжнародні угоди, які містять колізійні норми, що регулюють сімейні відносини з іноземним елементом, наприклад: Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р.⁵, Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23 травня 1995 р.⁶, Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23 листопада 2000 р.⁷, Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивіль-

---

¹ Конвенція про визнання розлучень та рішень про роздільне проживання подружжя від 1 червня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_925

² Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_923

³ Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365

⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>

⁵ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text

⁶ Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23.05.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text

⁷ Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text

них справах від 2 серпня 2001 р.¹, Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28 травня 2001 р.², Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 27 березня 2003 р.³ тощо.

Принципи права. Принципи сімейного права виникають як ідеї, що визначають засади регулювання сімейних відносин, і поступово вони не тільки отримують визнання серед науковців та практикуючих юристів, а й утверджуються у правосвідомості, відображаються у нормативно-правових та правозастосовних актах. Відповідно до ч. 2 ст. 10 СК України якщо до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права). Під загальними засадами мають на увазі саме принципи сімейного права.

Принципи сімейного права можуть бути зафіксовані у писаному праві, а також бути в усній формі (у вигляді ідей, усвідомлених на рівні правосвідомості), але незалежно від форми виразу вони є джерелом сімейного права. Аналіз законодавства України показав, що в нашій державі принципи сімейного права зафіксовані в Конституції, Сімейному кодексі та інших нормативно-правових актах. Зокрема, у писаному праві закріплені такі принципи сімейного права: державної охорони сім'ї (ч. 3 ст. 51 Конституції України, ст. 5 СК України); рівності чоловіка та жінки, інших учасників сімейних відносин (ст. 21, 24, ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 52 Конституції України, ч. 5 та ч. 6 ст. 7 СК України); обмеженого характеру правового регулювання сімейних відносин (ч. 3 ст. 7 СК України); недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ст. 32 Консти-

¹ Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 02.08.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_026#Text

² Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text

³ Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 27.03.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192_021#Text

туції України, ч. 4 ст. 291 ЦК України, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України); принцип свободи договору (ч. 2 ст. 7 СК України); найкращих інтересів дитини (ч. 8 ст. 7 СК України, у преамбулі та ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»); принцип пріоритету з урахуванням інтересів непрацевдатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК України); принципи справедливості, добросовісності та розумності (ч. 9 ст. 7 СК України); одношлюбності (ст. 25 СК України); добровільності шлюбу (ст. 24 СК України); визнання тільки світського шлюбу (ст. 21 СК України); принцип побудови сімейних відносин на засадах паритетності (п. 3 ч. 2 ст. 1 СК України) та інші.

Прецеденти. Тривалий час прецедент не визнавався джерелом права в Україні, проте останніми роками цей підхід змінився. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права¹. На практиці проблеми виникають із застосуванням рішень ЄСПЛ через відсутність офіційного перекладу багатьох судових рішень та неможливість їх прочитання в оригіналі через недосконале знання іноземної мови практикуючими юристами. Переклади остаточних рішень ЄСПЛ щодо України українською мовою публікуються в «Офіційному віснику України», а також розміщуються на офіційному сайті Міністерства юстиції та сайті законодавства Верховної Ради України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>). У разі виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом суд повинен користуватися оригінальним текстом.

З позиції гарантування єдиних підходів у правозастосуванні важливу роль відіграють узагальнення судової практики, здійснені Верховним Судом. Наприклад, щодо розгляду сімейних спорів прийняті такі постанови: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо бать-

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

ківства, материнства та стягнення аліментів»¹, Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»², Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя»³.

Крім того, згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права⁴. Ватрас В.А. вважає, що правові висновки Верховного суду щодо застосування норм сімейного права є джерелом права через такі притаманні їм ознаки: загальнообов'язковість (всі органи влади, у тому числі суди, мають їх застосовувати); нормативність; доступність; офіційність та публічність; легальність; гарантування засобами державного примусу, правотворча значимість⁵.

Таким чином, висновки правозастосування Верховного Суду є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що будуть

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>

² Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>

⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁵ Ватрас В.А. Правові висновки Верховного Суду щодо застосування норм сімейного права як джерела сімейного права України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. 2019. Вип. 49. С. 117–118.

застосовувати відповідний нормативно-правовий акт. До прикладу, Верховний суд сформував позицію щодо захисту найкращих інтересів дитини. Верховний Суд дійшов висновку, що якнайкращим інтересам дитини буде відповідати залишення її в середовищі, у якому вона тривалий час проживала разом із матір'ю та братом, навіть за умови, що місце проживання матері знаходиться на тимчасово окупованій території України¹. В іншій справі Верховний Суд дійшов висновку, що зібрані у справі докази з урахуванням думки дитини та висновку органу опіки та піклування вказують на те, що проживання малолітньої дитини з батьком найкраще забезпечить її інтереси². Також, Верховний Суд сформував позицію, що рішення про визначення місця проживання дитини не може ґрунтуватися лише на думці дитини та її бажанні проживати з одним із батьків, оскільки завданням суду під час розгляду таких спорів є, зокрема, захист права дітей на розвиток, належне виховання та освіту³.

Не є прецедентом, проте особливим джерелом сімейного права Рішення Конституційного Суду України, зокрема такі: «У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)» від 3 лютого 2009 р.⁴, «У справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКІО“ щодо офіційного тлумачення положення частини пер-

¹ Постанова Верховного Суду від 2 жовтня 2019 року у справі № 431/5643/16-ц (провадження № 61-24804св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85111228>.

² Постанова Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі № 285/1429/17-ц (провадження № 61-17658св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84481210>.

³ Постанова Верховного Суду від 27 червня 2019 року у справі № 754/14768/15-ц (провадження № 61-2958св19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82798180>.

⁴ Рішення КСУ «У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)» від 3 лютого 2009 року N 3-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09#Text>

шої статті 61 Сімейного кодексу України» від 19 вересня 2012 р.¹ та інші.

Сімейно-правові договори. Сучасний Сімейний кодекс України характеризується збільшенням диспозитивних норм, що надають можливість учасникам сімейних відносин самостійно визначати зміст своїх правовідносин. Відповідно до ст. 9 СК подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам СК, інших законів та моральним засадам суспільства. Особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК, також можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам СК, інших законів України та моральним засадам суспільства.

СК України передбачає укладення різних договорів, зокрема: учасники сімейних відносин можуть договором визначити способи захисту прав та інтересів, у тому числі підстави та порядок компенсації матеріальної та моральної шкоди (ч. 2 ст. 18); подружжя має право укладати між собою договори щодо відчуження майна (ст. 64), порядку користування майном (ст. 66) та поділу спільного сумісного майна (ст. 69); подружжя може шлюбним чи іншим договором змінити розмір часток у спільному майні (ст. 70); подружжя може укласти договір про надання утримання (ст. 78) та припинення утримання (ст. 89); наречені та подружжя мають право укласти шлюбний договір (ст. 92–103); батьки можуть укласти договір про місце проживання та порядок виховання дітей (ч. 1 ст. 109, ч. 4 ст. 157), а також договір про розмір аліментів на дитину (ч. 2 ст. 109, ст. 189); батьки можуть укласти договір про припинення виплати аліментів через набуття дитиною права власності на нерухоме

---

¹ Рішення КСУ «У справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКІО“ щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України» від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>

майно (ст. 190); орган опіки та піклування та патронатний вихователь можуть укласти договір про патронат (ст. 253); із прийомними батьками може бути укладено договір про влаштування дитини до прийомної сім'ї (ст. 256-4); може бути укладено договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу (ст. 256-8.).

Таким чином, в Україні діє свобода договору учасників сімейних відносин, межею якої є норми СК України, інших законів та моральні засади суспільства.

Звичай. В Україні звичай є джерелом сімейного права і можливість їх застосування вказується у низці норм Сімейного кодексу. Так, відповідно до ст. 11 СК України при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 35 СК України складення більше двох прізвищ можливе тільки тоді, якщо це впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений. Статтею 51 Сімейного кодексу України встановлено право дружини та чоловіка на повагу до своїх звичок. Такі звички можуть слідувати із певних звичаїв чи бути їх частиною. Також у ч. 2 ст. 146 СК України передбачено, що дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько.

Щодо релігійних норм та правової доктрини, то в Україні вони є додатковими (субсидіарними) джерелами права і мають допоміжне значення.

3.3. Джерела сімейного права Великобританії, Канади та США

Великобританія складається з трьох юрисдикцій: Англії та Уельсу, Північної Ірландії, Шотландії. Кожна з них має свої особли-

вості у регулюванні сімейних відносин. В Англії та Уельсі сімейні відносини регулюються судовими прецедентами та спеціальними законами, а саме: Закон про власність заміжніх жінок (1882 р.)¹; Закон про подружні випадки (1973 р.)²; Закон про місце проживання подружжя та судочинство (1973 р.)³; Закон про подружні та сімейні провадження (1984 р.)⁴; Закон про дітей (1989 р.)⁵; Закон про утримання дітей (1991 р.)⁶; Закон про сімейне право (1996 р.)⁷; Закон про усиновлення (2002 р.); Закон про громадянське партнерство (2004 р., надає право одностатевим парам реєструвати громадянські партнерства)⁸; Закон про шлюб (2013 р., дозволяє одностатевим парам укладати шлюби)⁹; Закон про дітей та сім'ї (2014 р.)¹⁰ та деякі інші. Порядок розгляду сімейних спорів регулюється Правилами сімейних процедур¹¹.

Закон про дітей (1989 р.) передбачає гарантування добробуту дитини, і при розгляді будь-якого питання щодо виховання дитини або управління її майном суди повинні виходити насамперед із добробуту та інтересів дитини. Крім того, в законі встановлено

¹ Married Women's Property Act 1882, 18th August 1882. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/45-46/75/introduction>

² Matrimonial Causes Act 1973, 23rd May 1973. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18/introduction>

³ Domicile and Matrimonial Proceedings Act 1973, 25th July 1973. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/45/introduction>

⁴ Matrimonial and Family Proceedings Act 1984, 12th July 1984. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/42/introduction>

⁵ Children Act, 1989. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/introduction>

⁶ Child Support Act 1991. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/48/contents>

⁷ Family Law Act 1996, 4th July 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/27/introduction>

⁸ Civil Partnership Act 2004, 18th November 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33>

⁹ Marriage (Same Sex Couples) Bill (HC Bill 126). URL: https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2012-2013/0126/cbill_2012-20130126_en_1.htm

¹⁰ James Stewart, Edward Floyd and Rebecca Dziobon. Family law in the UK (England and Wales): overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1)

¹¹ Family Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/family>

обов'язкове врахування думки дитини та розгляд справ у розумні строки (оскільки «у кожному провадженні при виникненні питання щодо виховання дитини будь-яка затримка у вирішенні цього питання може завдати шкоди добробуту дитини»)¹.

Лише окремі інститути сімейного права в Англії та Уельсі регулюються законодавчими актами, а більшість питань врегульовано судовими прецедентами². У Північній Ірландії прийнято також тільки окремі законодавчі акти у сфері сімейних відносин (наприклад, Закон про дітей 1995 р.³), проте переважає регулювання відносин судовими прецедентами. Серед законодавчих актів, що регулюють сімейні відносини в Шотландії, варто назвати такі: Закон про розлучення (1976 р.), Закон про дітей (1995 р.), Закон про сімейне право (2006 р.) та інші.

В Ірландії основні засади регулювання сімейних відносин регулюються Конституцією, прийнятою ще 1 липня 1937 року. Стаття 41 Конституції Ірландії визнає сім'ю як первинну природну і фундаментальну групу суспільства, а також як моральний інститут, що володіє невід'ємними та невідчужуваними правами, які є первинними та переважаючими над позитивними нормами. У вказаній статті гарантується також державний захист сім'ї, матерів, а також особливий захист інституту шлюбу, на якому базується сім'я, принцип моногамії⁴. Крім того, сімейні відносини регулюються в таких законодавчих актах Ірландії: Закон про сімейне право (підтримання подружжя та дітей, 1976 р.)⁵, Закон про опіку

¹ Children Act, 1989. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/introduction>

² Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин в англійському праві. International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» : Conference proceedings, January 25-26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 198–201.

³ Conor McCormick. Capitalising on the conceptual divide: access to public and private justice in children's proceedings. *Northern Ireland Legal Quarterly*. 2016. 67(2). P. 155-172.

⁴ Constitution of Ireland, enacted by the People 1st July, 1937. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part1>

⁵ Family Law (Maintenance of Spouses and Children) Act, 1976. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1976/act/11/enacted/en/html?q=Family+Law+Maintenance+of+Spouses+and+Children+Act+1976>

над немовлятами (1964 р.)¹, Закон про реформування судочинства та сімейного права (1989 р.)², Закон про сімейне право (1995 р.)³, Закон про сімейне право (розлучення) 1996 р.⁴, Акт про цивільне партнерство, деякі права та зобов'язання 2010 р. (надав право одностатевим парам реєструвати цивільні партнерства)⁵, Закон про дітей і сімейні відносини 2015 р. (містить ряд суттєвих змін щодо становища дітей в ірландському сімейному праві, у тому числі спрямованих на усунення диференціації між дітьми, народженими в шлюбі та поза шлюбом)⁶.

Отож, у рамках Великобританії є особливості регулювання сімейних відносин в Англії та Уельсі, Північній Ірландії, Шотландії. У межах цих юрисдикцій є як різні законодавчі акти, так і різна судова практика. Проте як у Великобританії, так і в Ірландії регулювання сімейних відносин базується на спільних засадах: рівності, справедливості, добробуту дитини, батьківської відповідальності, пріоритету інтересів дитини, врахування думки дитини, пріоритету сімейного виховання дитини, недопущення насильства в сім'ї, моногамії та ін.⁷

Регулювання сімейних відносин у **США** належать до компетенції окремих штатів, у зв'язку з цим є ряд відмінностей як в законодавстві, так і в судовій практиці. Водночас Конгресом США прийнято ряд актів з окремих питань сімейного права, зокрема

¹ Guardianship of Infants Act, 1964. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1964/act/7/enacted/en/html?q=Infants+Act%2C+1964>

² Judicial Separation and Family Law Reform Act, 1989. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1989/act/6/enacted/en/html>

³ FAMILY LAW ACT, 1995, URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/26/enacted/en/html?q=Family+Law+Act+1995>

⁴ FAMILY LAW (DIVORCE) ACT, 1996. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1996/act/33/enacted/en/html?q=Family+Law+Divorce+Act+1996+1996+Act>.

⁵ Civil Partnership and Certain Rights and Obligations of Cohabitants Act 2010. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2010/act/24/section/3/enacted/en/html>

⁶ Children and Family Relationships Act 2015. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2015/act/9/section/63/enacted/en/html>

⁷ Менджул М.В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2018. № 36. Т. 2. С. 44.

у сфері надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, про запобігання викраденням дітей, а також щодо виконання зобов'язань по утриманню дітей.

З метою уніфікації законодавства штатів у сфері сімейних відносин розроблено ряд законодавчих актів, зокрема: Уніфікований закон про шлюб та розлучення (1970 р.)¹; Загальний закон про юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1968 р.)²; Закон про забезпечення та юрисдикцію щодо опіки над дітьми (1997 р., введений у дію в усіх штатах. Першими в 1998 р. цей закон прийняли Оклахома і Аляска, останнім — Вермонт в 2011 р.)³; Закон про дошлюбні та шлюбні договори (2012 р., прийняли тільки штати Північна Дакота та Колорадо)⁴; Єдиний закон про арбітраж у сфері сімейного права (у 2017 р. прийняли в штатах Аризона та Гавайї, у 2019 року — Північній Дакоті, а з 2021 введено в дію в Масачусетсі та Монтані)⁵.

До Уніфікованого закону про шлюб та розлучення (1970 р.) внесено суттєві зміни в 1971 та в 1973 рр. Він прийнятий в штатах Аризона (1973 р.), Джорджія (1973 р.), Вашингтон (1973 р.), Колорадо (1973 р.), Монтана (1975 р.) та Мінесота (1978 р.)⁶, але ряд його положень поступово були рецепійовані в законодавство й інших штатів.

---

¹ Uniform Marriage and Divorce Act, august 1-7, 1970. Approved by the American Bar Association February 5, 1974. National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=13&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjYou3MnZ_lAhWNposKHdYbDK8QFjAMegQIB-BAC&url=https%3A%2F%2Fwww.uniformlaws.org%2FHigherLogic%2FSystem%2FDownloadDocumentFile.ashx%3FDocumentFileKey%3D74189616-9a25-f0dc-fbf0-31b7401e21e0%26forceDialog%3D0&usg=AOvVaw0Ty0p0QRebzdokDuIO6zFX

² Uniform Child Custody Jurisdiction Act, 1968. URL: <https://www.uniformlaws.org/Higher-Logic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=91f64d0b-d6b3-d659-3efc-79d87ada25c7&forceDialog=0>

³ Child Custody Jurisdiction and Enforcement Act. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=4cc1b0be-d6c5-4bc2-b157-16b0baf2c56d>

⁴ Premarital and Marital Agreements Act. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=2e456584-938e-4008-ba0c-bb6a1a544400>

⁵ Family Law Arbitration Act, 2016. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=ddf1c9b6-65c0-4d55-bfd7-15c2d1e6d4ed>

⁶ Marriage and Divorce Act. Uniform Law Commission. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=c5a9ecec-095f-4e07-a106-2e6df459d0af>

У штатах США існують різні підходи до джерел сімейного права — від закріплення норм сімейного права у конституціях штатів та законах до надання переваги судовим прецедентам. Так, наприклад, основними джерелами сімейного права в Каліфорнії є як Сімейний кодекс Каліфорнії, окремі закони, так і прецеденти апеляційних судів Каліфорнії та Верховного суду штату Каліфорнія¹.

Канада є федеративною державою, у складі якої десять провінцій (Альберта, Британська Колумбія, Квебек, Манітоба, Нова Шотландія, Нью-Брансвік, Ньюфаундленд і Лабрадор, Онтаріо, Острів Принца Едварда і Саскачеван) та три території (Нунавут, Північно-західні території та Юкон). У зв'язку з цим сімейні відносини регулюються як федеральним законодавством, так і законами провінцій та територій.

Згідно з Конституційним актом 1867 року виключно федеральним законом регулюється шлюб та розлучення (ст. 91)², проте питання реєстрації шлюбу, майнових відносин подружжя, розподілу майна, захисту дітей, опіки, усиновлення регулюються законодавством провінцій.

Хартія прав та свобод Канади, прийнята Конституційним актом від 17 квітня 1982 року, фіксує у ст. 15 принцип рівності та забороняє дискримінацію за різними ознаками, а в ст. 28 гарантує всі конституційні права та свободи однаково як чоловікам, так і жінкам.³ Роберт Леккей зазначає, що саме в Хартії сформульовані цінності, зокрема рівність, що формують основу сімейного права⁴.

Крім того, на федеральному рівні в Канаді прийнято такі закони, що є джерелами сімейного права: Закон про розлучення (1985 р.)⁵,

¹ Family law in the United States: California: overview by Larry Ginsberg, Suzanne Harris, Andrea Fugate Balian and ath. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)

² Constitution Acts, 1867 to 1982. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/FullText.html>

³ The Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/stat/schedule-b-to-the-canada-act-1982-uk-1982-c-11/latest/schedule-b-to-the-canada-act-1982-uk-1982-c-11.html>

⁴ Robert Leckey. Family law as fundamental private law. *The Canadian bar review*. 2007. Vol. 86. P. 69–96. 69–70.

⁵ Divorce Act (R.S.C., 1985, c. 3). URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/D-3.4/index.html>

Закон про сімейні накази та сприяння виконанню сімейних угод (1985 р.)¹, Закон про шлюб (заборонені ступені) (1990 р.)², Закон про цивільний шлюб (2005 р.)³, Закон про резервовані сімейні будинки і подружні інтереси та права (2013)⁴ та ін. Крім того, прийнято Федеральні рекомендації щодо утримання дітей (1997 р.)⁵ та ін.

Таким чином, сфера сімейних відносин регулюється переважно актами суб'єктів федерації (провінцій та територій), наприклад у Новій Шотландії діють такі акти: Закон про викрадення дітей (1989)⁶, Закон про сімейний суд (1989 р.)⁷, Закон про майно подружжя (1989 р.)⁸, Закон про правочини заміжніх жінок (1989 р.)⁹, Закон про власність заміжніх жінок (1989 р.)¹⁰, Закон про послуги для дітей та сім'ї (1990 р.)¹¹, Закон про інформацію про усиновлення (1996 р.)¹², Закон про міждержавне усиновлення (1998 р.)¹³,

¹ Family Orders and Agreements Enforcement Assistance Act (R.S.C. 1985, c. 4). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/F-1.4.pdf>

² Marriage (Prohibited Degrees) Act (S.C. 1990, c. 46). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/M-2.1/page-1.html>

³ Civil Marriage Act (S.C. 2005, c. 33). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-31.5/page-1.html#docCont>

⁴ Family Homes on Reserves and Matrimonial Interests or Rights Act (S.C. 2013, c. 20). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/F-1.2.pdf>

⁵ Federal Child Support Guidelines, SOR/97-175. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/regu/sor-97-175/latest/sor-97-175.html>

⁶ Child Abduction Act, RSNS 1989, c. 67. Nova Scotia. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-67/latest/rsns-1989-c-67.html>

⁷ Family Court Act, RSNS 1989, c. 159. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-159/latest/rsns-1989-c-159.html>

⁸ Matrimonial Property Act, RSNS 1989, c. 275. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-275/latest/rsns-1989-c-275.html>

⁹ Married Women's Deeds Act, RSNS 1989, c. 271. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-271/latest/rsns-1989-c-271.html>

¹⁰ Married Women's Property Act, RSNS 1989, c. 272. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-272/latest/rsns-1989-c-272.html>

¹¹ Children and Family Services Act, SNS 1990, c. 5. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1990-c-5/latest/sns-1990-c-5.html>

¹² Adoption Information Act, SNS 1996, c. 3 Nova Scotia. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1996-c-3/latest/sns-1996-c-3.html>

¹³ Intercountry Adoption Act, SNS 1998, c. 15. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1998-c-15/latest/sns-1998-c-15.html>

Закон про втручання щодо домашнього насильства (2001 р.)¹ тощо.

Таким чином, переважно джерелами сімейного права в Канаді є акти, що видані на рівні окремих провінцій та територій, а на федеральному рівні регулюються питання розлучення, а також відносини щодо утримання дітей. Засади регулювання відносин щодо утримання подружжя на федеральному рівні містяться в акті, що має рекомендаційний характер.

3.4. Джерела сімейного права європейських держав

3.4.1. Джерела сімейного права держав Західної Європи

Розпочнемо розгляд джерел сімейного права європейських держав з країн Західної Європи, зокрема Австрії, Бельгії, Німеччини, Нідерландів, Люксембургу, Ліхтенштейну, Монако та Швейцарії, з яких тільки останні три держави не входять до складу ЄС.

Сучасне сімейне право **Німеччини** регулюється нормами Четвертої книги (ст. 1297–1921) Цивільного кодексу (при дослівному перекладі — Німецьке цивільне укладення), який набув чинності 1 січня 1900 р.² Водночас засади регулювання сімейних відносин містяться і в Конституції, зокрема принципи: рівності (ст. 3 Конституції ФРН); особливого державного захисту шлюбу та сім'ї (ч. 1 ст. 6 Конституції ФРН); батьківської відповідальності за виховання дітей (ч. 2 ст. 6 Конституції ФРН); збереження цілісності сім'ї (ч. 3 ст. 6 Конституції ФРН); захисту матерів (ч. 4 ст. 6 Конституції ФРН); рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом (ч. 5 ст. 6 Конституції ФРН)³.

Оскільки Конституція Німеччини була прийнята ще в 1949 р., то принцип рівності учасників сімейних відносин утверджувався

¹ Domestic Violence Intervention Act, SNS 2001, c 29. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-2001-c-29/latest/sns-2001-c-29.html>

² Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.buzer.de/s1.htm?g=BGB&a=1297-1921>

³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf>

в законодавстві поступово. Так, наприклад закон «Про правовий статус незаконнонароджених дітей» набув чинності тільки в 1970 році. Що стосується рівності прав подружжя, то перший закон був прийнятий в 1958 році, — «дружині було дозволено працювати, однак в тій мірі, в якій це відповідало б її обов'язкам у шлюбі та сім'ї» (ст. 1356). Взаємне право на працю чоловіка та дружини було утверджене законом «Про реформу шлюбу та сімейного права» 1976 р.¹ В сучасній редакції стаття 1356 Німецького цивільного укладення передбачає взаємний обов'язок подружжя при виборі заняття враховувати інтереси іншого². З 2001 року в Німеччині регулюються одностатеві партнерства, і з поступовим внесенням змін до законодавства вони майже прирівнялися із класичним інститутом шлюбу³.

Щодо рівності у відносинах батьків та дітей в Німеччині, то перші закони, спрямовані на обмеження батьківської влади в сім'ї, були прийняті у 1974 р. та 1979 р., а концепція ненасильницького виховання була утверджена законами про захист прав дитини (1998 р.), про попередження насильства в освіті (2000 р.) та про захист від насильства (2001 р.)⁴. В результаті прийняття цих актів були внесені зміни до цивільного законодавства, і ч. 2 ст. 1631 Німецького цивільного укладення встановлює, що діти мають право на ненасильницьку освіту, а фізичні покарання, психічні травми та інші принизливі заходи заборонені.

Німецьке цивільне укладення регулює сімейні відносини на засадах моногамії (шлюб не може бути укладений, якщо між однією з осіб, що бажають вступити в шлюб, і третьою особою є шлюб або громадянське партнерство, ст. 1306), визнання державою світського шлюбу (ст. 1310), визнання одностатевих шлюбів

¹ Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>

² Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/6597/a93084.htm>

³ Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>

⁴ Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>

(ст. 1353), свободи розлучення (ст. 1565), найкращих інтересів дитини (ст. 1626) та ін.

Основним джерелом сімейного права **Австрії** є Цивільний кодекс від 1 червня 1811 р., який набув чинності 1 січня 1812 р., і для того часу він був надзвичайно новаторським, ґрунтувався на принципах природного права¹. У ХХ ст. в ЦК Австрії було внесено ряд суттєвих змін, у тому числі і до норм, що регулюють сімейні відносини, а також прийнято спеціальні законодавчі акти. Зокрема, законом від 6 липня 1938 р. затверджений принцип моногамії (ст. 8), згодом були внесені зміни і було встановлено, що укласти шлюб не можна не тільки тоді, коли попередній шлюб не розірвано, але і якщо не скасовано зареєстроване партнерство (ст. 9)². Крім того, вказаним законом було передбачено визнання тільки світського шлюбу (ст. 15), встановлено свободу розлучення (ст. 47), утверджено принцип справедливості при поділі майна подружжя (ст. 83).

Внаслідок реформи сімейного законодавства в 70-х роках ХХ ст. в Австрії була утверджена рівність чоловіка та жінки в шлюбі, а також рівність дітей, народжених у шлюбі та поза ним³. Наразі принцип рівності прав подружжя встановлений у ст. 89 ЦК Австрії⁴. Крім того, ЦК Австрії передбачає обов'язок взаємодопомоги між членами подружжя (статті 90, 91), гарантування найкращих інтересів дитини та захист її прав (ст. 138), обов'язок врахування думки дитини (ст. 160) та ін.

Історично склався тісний зв'язок законодавства Австрії та **Ліхтенштейну**, зокрема в період з 1819 до 1843 р. на території Ліхтенштейну діяло австрійське приватне право. Австрійська рефор-

¹ Walter Doralt. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch (ABGB) ist die zentrale Kodifikation des österreichischen Zivilrechts. URL: http://hwb-eup2009.mpipriv.de/index.php/Allgemeines_B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch

² Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet. Vom 6. Juli 1938. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001871>

³ Christian Broda. Familien und Strafrechtsreform der 1970er Jahre. URL: <https://www.mediathek.at/akustische-chronik/1970-1985/familien-und-strafrechtsreform/>

⁴ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb/paragraf/44>

ма сімейного права 1938 року не була сприйнята Ліхтенштейном, оскільки в той час панували консервативно-католицькі погляди, і тому в першій половині XX століття сімейне право Ліхтенштейну розвивалося під впливом швейцарського законодавства¹.

Значні зміни в правове регулювання сімейних відносин у Ліхтенштейні вніс Закон про шлюб 1973 року, який доповнив існуючі вже принципи моногамії, стабільності шлюбу принципами визнання світського шлюбу, а також свободою розлучення². Крім того, вказаний закон у сучасній редакції визнає тільки шлюб між особами протилежної статі (ст. 1), містить принцип взаємної підтримки подружжя (ст. 43-11), принцип охорони дитинства та найкращих інтересів дитини (ст. 89h-113). Принцип рівності подружжя у праві Ліхтенштейну остаточно утверджено після реформи сімейного законодавства 1999 р.³ Сімейні відносини, що не врегульовані спеціальними законами, регулюються цивільним законодавством⁴. При цьому науковці зазначають, що цивільне право Ліхтенштейну є «змішаним правом», що поєднало в собі частково австрійське, швейцарське цивільне законодавство, але із врахуванням національних особливостей⁵.

Сімейні відносини у **Франції** регулюються Цивільним кодексом, що набув чинності 21 березня 1804 р.⁶. У 1956 р. прийня-

¹ Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 1: Die Ehe- und Familienrechtsreform 1993. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 28/2005/ 68. 3-4. URL: https://liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_028.pdf

² Ehegesetz vom 13. Dezember 1973. Liechtensteinisches Landesgesetzblatt. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1974.020>

³ Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 2: Die Ehescheidungs- und Ehetrennungsrechtsreform 1999. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 33/2006. 10. URL: https://www.liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_033.pdf

⁴ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch vom 1. Juni 1811. Landesgesetzblatt. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1003.001>

⁵ Elisabeth Berger. Die Rezeption des ABGB in Liechtenstein. Rechtstransfer durch Zivilgesetzbücher. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 29/2005. 11-16. URL: https://www.liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_029.pdf

⁶ Le Code civil des Français, 21 mars 1804. URL: <http://codes.droit.org/CodV3/civil.pdf>

то також Кодекс сім'ї та соціальної допомоги¹, проте він регулює переважно питання соціального захисту дітей та сімей з дітьми. У 1972 р. було проголошено принцип рівності дітей, що народилися в шлюбі та поза шлюбом. На утвердження принципу свободи розлучення був спрямований закон про внесення змін до ЦК від 1975 р.². У 1985 році у Франції був прийнятий закон «Про рівність подружжя», який остаточно закріпив рівність чоловіка та жінки у шлюбі³.

Безперечно, ЦК Франції з моменту прийняття проголошував, що «всі люди народжуються вільними і рівними», водночас зміни в цивільному законодавстві на основі принципів гендерної рівності та рівності дітей стали надбанням останніх десятиліть. У Французькій літературі відзначають, що тільки законом від 4 липня 2005 р., були скасовані будь-які посилання у Цивільному кодексі на відмінності щодо статі⁴. У 1999 р. були легалізовані фактичні шлюбні відносини, а з 2018 року стаття 143 ЦК забезпечує одностатевим парам право на шлюб⁵. Крім того, у Франції внаслідок ратифікації міжнародних договорів утвердилися такі принципи, як принцип особливого захисту сім'ї та дітей, принцип єдності сім'ї, принцип найвищих інтересів дитини, принцип поваги до сімейного життя⁶.

У **Бельгії** чинний Цивільний кодекс — це змінений французький цивільний кодекс 1804 року з урахуванням національної

¹ Code de l'action Sociale et des Familles. URL: <http://scolaritepartenariat.chez-alice.fr/page171.htm>

² Jean HAUSER Le Conseil constitutionnel et le droit de la famille. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-le-droit-de-la-famille>

³ Emmanuel Pardo. Droit de la Famille. URL: <https://avocat-nice-pardo.fr/droit-de-la-famille/>

⁴ Hubert Bosse-Platière. L'avenir du droit civil de la famille : quelques conjectures. À l'horizon de l'Europe. Informations sociales 2005/8 (n° 128), P. 38 - 51. URL: https://www.cairn.info/revue-informations-sociales-2005-8-page-38.htm?try_download=1

⁵ Par Simon le. Les avancées du Droit de la Famille et l'évolution de la société et des mœurs. 15/01/2018. URL: <https://www.superprof.fr/ressources/droit/droit-general/droit-de-la-famille/autorite-paternelle.html#les-grandes-conque%cc%82tes>

⁶ Dessine-moi une famille : Les grands principes des conventions internationales. URL: <https://www.gisti.org/spip.php?article4087>

специфіки¹. Сучасні сімейні відносини ґрунтуються на таких загальних правових принципах: захисту сім'ї та шлюбу, захисту прав дітей та найкращих інтересів дитини, рівності, моногамії, свободи розлучення. Після внесених змін до ст. 143 ЦК ще у 2003 році одружитися в Бельгії можуть особи різної або однієї статі, а з 2006 р. одностатеві пари можуть усиновлювати дітей². У **Люксембурзі**, так само як і в Бельгії, сімейні відносини регулює французький цивільний кодекс 1804 р., і зрозуміло, він містить такі ж принципи. Єдине, до ст. 143 ЦК зміни про надання права на шлюб одностатевим парам були внесені 4 липня 2014 р.³.

На розвиток законодавства князівства **Монако** значно вплинуло французьке право, а в період з 1793 до 1816 р. діяли французькі кодекси. Цивільний кодекс Монако був прийнятий 21 грудня 1880 р.⁴. Конституція Монако, прийнята 17 грудня 1962 р., гарантує рівність (ст. 17) та повагу до приватного і сімейного життя (ст. 22)⁵. Крім того, урегулювання сімейних відносин ґрунтується на таких принципах: особливого захисту жінок та дітей, принцип запобігання насильству в сім'ї (у 2011 р. прийнято спеціальний закон про запобігання та покарання за насильство)⁶; визнання тільки шлюбу між особами різної статі (ст. 116, ст. 147 ЦК Монако) та моногамії (ст. 125 ЦК Монако);

¹ CODE CIVIL. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?DETAIL=1804032130%2FF&caller=list&row_id=1&numero=11&rech=14&cn=1804032130&table_name=LOI&nm=1804032150&la=F&dt=CODE+CIVIL&language=fr&fr=f&choix1=ET&choix2=ET&fromtab=loi_all&trier=promulgation&chercher=t&sql=dt+contains+%27CODE%27%26+%27CIVIL%27and+actif+%3D+%27Y%27&tri=dd+AS+RANK+&imgcn.x=34&imgcn.y=10#LNK0074

² Xavier Dijon. Les mutations du droit de la famille en Belgique. Réflexion éthique sur les enjeux de la loi. Études 2006/12 (Tome 405). P. 609 – 620.

³ Code civil. Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg. URL: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/code/civil/20181101>

⁴ Les Fondements de la Justice et le Droit monégasque. Le droit monégasque. URL: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Justice/Les-Fondements-de-la-Justice-et-le-Droit-monegasque>

⁵ Constitution de la Principauté 17 Décembre 1962 (modifiée par la loi n° 1.249 du 2 avril 2002). URL: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Constitution-de-la-Principaute>

⁶ Le Comité des droits de l'homme examine le rapport de Monaco. URL: <https://www.ohchr.org/fr/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15754&LangID=F>

принцип визнання світського шлюбу (ст. 140 ЦК Монако) та інші. Про порушення принципу рівності та прав людини в Монако в контексті невизнання позашлюбних фактичних відносин, а також виняткового права на аборт (у випадку загрози життю матері, патології та якщо вагітність виникла після зґвалтування) є відповідні дослідження¹.

У **Нідерландах** сімейні відносини регулюються Книгою 1 Цивільного кодексу Нідерландів. Закон від 3 квітня 1969 року замінив першу книгу Цивільного кодексу 1838 р. книгою 1 нового Цивільного кодексу. Модернізація цивільного права Нідерландів була досить тривалою: у 1976 році була введена в дію книга 2 (про юридичних осіб), і тільки з 1 січня 1992 р. набули чинності більшість частин нового Цивільного кодексу². ЦК Нідерландів: визнає шлюби, укладені особами різної або однієї статі (ст. 30 книги 1); встановлює моногамію (статті 33 та 42 книги 1); визнає світський шлюб (ст. 63 та 68 книги 1); встановлює обов'язок взаємної підтримки подружжям одне одного (ст. 81 книги 1); передбачає солідарну відповідальність подружжя за борги сім'ї (ст. 85 книги 1); гарантує свободу розірвання шлюбу (ст. 150 книги 1) та ін.³.

У **Швейцарії** основним джерелом сімейного права є друга частина Цивільного кодексу від 10 грудня 1907 р.⁴. Реєстровані партнерства одностатевих пар регулюються окремим законом «Про партнерство». Наразі модернізація законодавства зосереджена на утвердженні принципів добробуту дитини та рівного ставлення до всіх дітей, незалежно від сімейного стану їхніх батьків⁵. Правове регулювання сімейних відносин у Швейцарії базується на таких засадах: рівності; моногамії (ст. 96 ЦК Швейцарії); обов'язкової

¹ Anne Eastwood. L'égalité hommes/femmes. Le dossier du jour. 8 mars 2017. URL: https://hautcommissariat.mc/docs_site/Monaco-Matin-8-mars-2017.pdf

² Hirsch Ballin. De betekenis van het Nieuw BW in de Nederlandse rechtsstaat. URL: <https://www.njb.nl/blog/de-betekenis-van-het-nieuw-bw-in-de-nederlandse.28970.lynkx>

³ Dutch Civil Code. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm>

⁴ Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/index.html>

⁵ Anpassung des Familien- und Erbrechts an die realen Lebensformen. Bundesamt für Sozialversicherungen BSV. URL: <https://www.bsv.admin.ch/bsv/de/home/sozialpolitische-themen/familienpolitik/familienrecht.html>

державної реєстрації шлюбу (ст. 97 ЦК Швейцарії), свободи розірвання шлюбу (ст. 111 ЦК Швейцарії), взаємної підтримки подружжям одне одного (ст. 163 ЦК Швейцарії) тощо.

3.4.2. Джерела сімейного права держав Східної Європи

Зважаючи на реформи, що відбуваються в Україні з метою наближення її законодавства до європейського, надзвичайно важливим є дослідження джерел сімейного права у державах Східної Європи, частина з яких мають багато спільного в історичному розвитку з Україною.

В **Угорщині** принципи сімейного права зафіксовані в положеннях Конституції, Цивільного кодексу та Законі «Про захист сім'ї». Четверта книга Цивільного кодексу Угорщини присвячена сімейному праву, і регулювання сімейних відносин здійснюється на принципах: захисту шлюбу і сім'ї, захисту найкращих інтересів дитини, пріоритету виховання дитини в сім'ї; принцип рівності подружжя, принцип справедливості та захисту слабшої сторони¹. Закон «Про захист сім'ї» Угорщини (глава I) передбачає: державний захист сім'ї та шлюбу; захист сімейних відносин для гарантування фізичного, психічного і духовного здоров'я; державну підтримку народження дітей задля забезпечення демографічних процесів населення країни і реалізації батьками своїх прав; державну підтримку виховання дітей у сім'ї, підтримку усиновлення та швидкого, справедливого прийняття рішення з урахуванням інтересів дитини².

На виконання державою обов'язку підтримувати сім'ю та шлюб у 2 § Закону Угорщини «Про захист сім'ї» встановлено, що підтримка сім'ї базується на виокремленій соціальній потребі, і держава в першу чергу сприяє підтримці та вихованню дітей, а

¹ Törvény a Polgári Törvénykönyvről. 2013. évi V. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300005.TV>

² Törvény a családok védelméről, 2012.12.02. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/05128/05128.pdf>

також забезпечує сім'ї з маленькими дітьми житлом. Крім того, в частині 2 вказаного параграфу визначено, що підтримка сімей є чинником планування поточного бюджету Угорщини.

Частина 2 параграфу 3 Закону Угорщини «Про захист сім'ї» встановлює, що цінність людського життя, здоровий спосіб життя, підготовка до шлюбу, знання про сімейні відносини і сімейне життя є предметом освіти в початковій та середній школі. В Законі Угорщини «Про захист сім'ї» також встановлено, що батьки дитини, які працюють, мають право на отримання державних допомог, а також держава надає послуги, пов'язані з денним доглядом та наглядом за неповнолітньою дитиною.

На території **Чехії** до січня 2014 р. діяв Закон «Про сім'ю» Чехословаччини від 4 грудня 1963 р.¹. З 1 січня 2014 р. набув чинності новий Цивільний кодекс Чехії, друга частина якого присвячена регулюванню сімейних відносин (§ 655–975)². Регулювання сімейних відносин у праві Чехії здійснюється на таких принципах: добробуту дитини, принцип солідарності (взаємодопомоги), принцип рівності чоловіка і жінки у шлюбі, рівність дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, моногамії, добровільності шлюбу, свободи розірвання шлюбу тощо.

У **Словацькій Республіці** з 11 лютого 2005 р. діє Закон «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів» (з останніми змінами від 1 квітня 2017 р.)³, який регулює сімейні відносини на засадах: захисту шлюбу, материнства і сім'ї державою; моногамії; рівності чоловіка і дружини; солідарності (взаємної допомоги членів сім'ї одне одному); гарантування батькам можливості виховувати своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань; пріоритету інтересів неповнолітніх, рівності громадянського і церковного шлюбу тощо⁴.

¹ Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94>

² Občanský zákoník 22.03.2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

³ Zákon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36>

⁴ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 82-83.

У **Польщі** основним джерелом сімейного права є Кодекс про сім'ю та опіку, прийнятий 25 лютого 1964 р.¹. Конституція Польщі встановлює такі засади сімейних відносин: спеціальний захист сім'ї та дитини (ст. 18 Конституції Республіки Польща); добробут дитини (ст. 72 Конституції Республіки Польща та є в основі низки норм Кодексу про сім'ю та опіку, який передбачає державний захист дітей, позбавлених батьківського піклування, захист дітей від будь-яких форм насильства, пріоритет інтересів дитини при здійсненні батьківських прав, виконанні аліментних зобов'язань тощо). Крім того, ст. 13 § 1 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі гарантує добробут сім'ї (подружжя зобов'язані спільно задовольняти потреби своєї сім'ї в її інтересах), встановлює одношлюбність та стабільність шлюбу (передбачає необхідність доказування виникнення обставин, що обґрунтовують необхідність розлучення чи визнання шлюбу недійсним). Крім того, встановлено, що не може розірвання шлюбу суперечити інтересам малолітніх дітей (ст. 56 § 1–3 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі)². В Польщі, як і в Словаччині, не визнаються зареєстровані партнерства, незважаючи на ряд розроблених відповідних законопроектів³.

У Польщі розробники проекту нового Сімейного кодексу (2018 р.) окрему главу 2 присвятили засадам сімейного права і, зокрема, до основних принципів віднесли: принцип визнання дитини суб'єктом сімейних відносин (ст. 7), принцип добробуту дитини (ст. 8), принцип визначення походження дитини (ст. 9), принцип врахування думки дитини (ст. 10), принцип виховання дитини в сімейному середовищі (ст. 11), принцип захисту сім'ї (ст. 12), принцип моногамії (ст. 13), принцип автономії сім'ї (ст. 14), принцип субсидіарності держави (ст. 15), принцип недискримінації дітей і сімей (ст. 16), принцип посередництва при вирішенні конфліктів

¹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25lutego 1964 r. Kancelaria Sejmu. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf>

² Zasady prawa rodzinnego. URL: <https://notatek.pl/zasady-prawa-rodzinnego>

³ Zarejestrowane związki partnerskie. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm

і сімейних суперечок (ст. 17), принцип виключної юрисдикції сімейних судів (ст. 18, 19), принцип співпраці у сімейних справах (ст. 20)¹.

У Румунії сімейні відносини до 1 жовтня 2011 р. регулювалися Сімейним кодексом, прийнятим 4 січня 1953 р. (набув чинності 1 лютого 1954 року). Євроінтеграційні процеси в Румунії прискорили розробку нового Цивільного кодексу², який прийнято 17 липня 2009 року (викладений в новій редакції Законом від 15 липня 2011 року). Таким чином, у Румунії наразі сімейні відносини регулюються Цивільним кодексом. З аналізу норм румунського законодавства, що регулює сімейні відносини, можна виділити такі принципи: принцип захисту сім'ї та шлюбу (ч. 2 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 2-3 ст. 258, ч. 3, 4, 6 ст. 259 ЦК Румунії); принцип вільної згоди укладення шлюбу (ч. 1 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 259, ст. 271 ЦК Румунії); принцип рівності кожного із подружжя (ч. 1 ст. 48 Конституції Румунії, ч. 1 ст. 258 ЦК Румунії); принцип моногамії (ст. 273, ч. 1 ст. 293 ЦК Румунії); принцип заборони одностатевих шлюбів (ч. 1 ст. 258, ч. 1-2 ст. 259, ч. 1 ст. 277 ЦК Румунії); принцип взаємної моральної та матеріальної підтримки подружжям та іншими членами сім'ї (ст. 309, ст. 325 ЦК Румунії); принцип вибору шлюбного режиму майна (ст. 312 ЦК Румунії); принцип найкращих інтересів дитини (ст. 263 ЦК Румунії); принцип захисту дітей та молоді (ст. 49 Конституції Румунії) тощо³.

На території **Сербії** з 1 липня 2005 року діє Сімейний закон⁴, який регулює сімейні відносини на таких принципах: рівності, спеці-

¹ Kodeks rodzinny (projekt), 2018. URL: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/kodeks_rodzinny_projekt_z_uzasadnieniem.pdf

² Codul civil PARLAMENTUL ROMÂNIEI. <http://www.imliasi.ro/noul-cod-civil.pdf>

³ Dreptul familiei / Dan Lupașcu, Cristiana Mihaela Crăciunescu. Ed. a 2-a. București: Universul Juridic, 2012. URL: <https://www.ujmag.ro/drept/dreptul-familiei/dreptul-familiei-editia-ii-noul-cod-civil/rasfoire/>; Noeiuuna și principiile generale ale dreptului familiei. URL: http://www.haman-giu.ro/upload/cuprins_extras/dreptul-familiei-note-de-curs-si-manual-de-seminar_extras.pdf

⁴ Породични закон бр. 18/2005. URL: <https://www.besplatnapravnapomoc.rs/wp-content/uploads/2012/02/Porodicni-zakon.pdf>

ального захисту сім'ї та дітей, принцип рівності дитини, народженої в шлюбі та поза шлюбом, принцип свободи виховання та інші¹.

В **Республіці Білорусі** сімейні відносини регулюються насамперед Кодексом про шлюб і сім'ю від 9 липня 1999 р.². Кодекс про шлюб і сім'ю Республіки Білорусь регулює сімейні відносини на таких засадах: зміцнення сім'ї на засадах загальнолюдської моралі та недопущення ослаблення і руйнування сімейних зв'язків; добровільності шлюбу між жінкою і чоловіком; одношлюбності; визнання тільки світського шлюбу; рівності прав подружжя в сім'ї; гарантування поваги і взаємодопомоги всіх членів сім'ї; пріоритету прав дітей; охорони материнства і батьківства тощо.

Сімейний кодекс **Російської Федерації** був прийнятий 8 грудня 1995 р. і в ст. 1 визначає основні засади сімейного законодавства, зокрема: 1) державний захист сім'ї, материнства, батьківства та дитинства; 2) регулювання сімейних відносин задля зміцнення сім'ї, побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і відповідальності перед сім'єю всіх її членів; 3) неприпустимість довільного втручання кого-небудь у справи сім'ї; 4) забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливості судового захисту цих прав; 5) визнання тільки шлюбу, укладеного в органах реєстрації актів цивільного стану; 6) принцип добровільності шлюбу чоловіка і жінки; 7) рівність прав подружжя в сім'ї, а також неприпустимість обмеження прав громадян при вступі в шлюб і в сімейних відносинах за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності; 8) вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою; 9) пріоритет сімейного виховання дітей, піклування про їх добробут та розвиток; 10) забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї³.

¹ Менджул М. В. Принципи сімейного права у законодавстві держав Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 53. Том 1. С. 110.

² Кодекс Республики Беларусь о Браке и Семье от 9.07.1999 г. URL: http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje/1.htm

³ Семейный кодекс Российской Федерации от 8 декабря 1995 года. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102038925>

Стаття 2 Сімейного кодексу **Республіки Молдови** встановлює, що принципами сімейного законодавства є: принцип захисту державою сім'ї і сімейних відносин, принцип визнання тільки світського шлюбу, а також принципи одношлюбності, добровільності шлюбного союзу чоловіка і жінки, рівноправності подружжя в сім'ї, надання взаємної моральної та матеріальної підтримки, зберігання подружньої вірності, пріоритету виховання дітей у сім'ї, прояви турботи про утримання, виховання неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї, захисту їх прав та інтересів, вирішення внутрішньосімейних проблем за взаємною згодою, неприпустимість довільного втручання когось-небудь у справи сім'ї, безперешкодного доступу до судового захисту прав і інтересів членів сім'ї¹.

Незважаючи на різні джерела сімейного права у державах Східної Європи — кодифіковані акти (в Республіці Білорусі, Польщі, Молдові, РФ), спеціальні закони (в Угорщині, Словаччині, Сербії), Цивільні кодекси (в Чехії та Румунії), регулювання сімейних відносин здійснюється на багатьох спільних засадах: державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; рівності; недопустимості втручання у сімейне життя; одношлюбності; добровільності шлюбу та ін.

3.4.3. *Джерела сімейного права держав Південної Європи*

У рамках цього підрозділу ми розглянемо основні джерела сімейного права держав Південної Європи (Андорри, Албанії, Боснії і Герцеговини, Ватикану, Греції, Іспанії, Італії, Македонії, Мальти, Португалії, Сан-Марино, Словенії, Хорватії та Чорногорії, з яких членами ЄС є Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Словенія та Хорватія).

Сімейний кодекс **Албанії** був прийнятий 8 травня 2003 р.². У першій його частині містяться загальні принципи правового

¹ Семейный кодекс Республики Молдова от 26.10.2000. URL: <http://lex.justice.md/ru/286119/>

² Kodi i familjes. LIGJ Nr. 9062, datë 8.5.2003. URL: <http://ligjet.info/book/export/html/4974>

регулювання сімейних відносин, зокрема: принцип рівності кожного з подружжя (ст. 1 СК Албанії); принцип побудови шлюбу на почуттях взаємної любові, поваги та розуміння (ст. 1 СК Албанії); принцип особливого захисту шлюбу і сім'ї (ст. 1 СК Албанії); принцип найкращих інтересів дитини (ст. 2 СК Албанії); принцип рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом (ст. 4 СК Албанії); принцип державної підтримки збереження цілісності сім'ї з дітьми (ст. 3 СК Албанії); принцип сприяння батькам у виконанні їхніх обов'язків по вихованню дітей (ст. 3, 5 СК Албанії); принцип гарантування права участі дитини у розгляді справ щодо її прав (ст. 6 СК Албанії); принцип моногамії (ст. 9 СК Албанії).

В **Андоррі** спеціальний закон для регулювання сімейних відносин був прийнятий 30 червня 1995 р.¹ Глава 1 цього закону закріплює ті принципи сімейного права, що впливають з положень Конституції, зокрема: чоловік та жінка мають право на шлюб, а сім'я визнається основним елементом суспільства і має право на економічний, соціальний і правовий захист суспільства і держави.

Стаття 2 Сімейного закону **Боснії та Герцеговини** встановлює, що основними принципами сімейного права є: принцип захисту приватного сімейного життя; принципи рівності, взаємодопомоги та поваги до членів сім'ї; принцип зобов'язання батьків щодо забезпечення захисту інтересів та добробуту дитини, а також їхньої відповідальності за виховання та освіти дітей; принцип державного захисту сім'ї та дитини; принцип забезпечення захисту дітей, позбавлених батьківського піклування².

У **Греції** сімейні відносини регулюються Цивільним кодексом 1940 р. (книга четверта, ст. 1346–1694), а також спеціальними законами, зокрема: «Про реєстрацію актів цивільного стану» (1976 р.), «Про Статут Грецької Церкви» (1977 р.), «Про реформу для сім'ї,

¹ Llei qualificada del matrimoni, de 30-6-95. URL: <https://www.bopa.ad/bopa/007042/Pagines/C9DE.aspx>

² Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. URL: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2005/zakoni/25bos.pdf>

дитини, суспільства та інші положення» (2008 р.)¹. Цивільний кодекс Греції неодноразово редагувався, враховуючи зміни у підходах до регулювання сімейних відносин. Після змін, внесених у 1983 р., були утверджені такі принципи, як рівність між чоловіками та жінками, а також захист слабшої сторони². Крім них, у Греції сімейні відносини ґрунтуються на засадах: добровільності шлюбу, рівності прав дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, найкращих інтересів дитини та ін.

Основним джерелом сімейного права **Іспанії** є Цивільний кодекс, що діє з 1889 року³. Зокрема, у книзі першій Цивільного кодексу Іспанії розділ 4 присвячений інституту шлюбу, у тому числі регулює: обіцянку шлюбу (ст. 42, 43); умови шлюбу (ст. 44-47); форму укладення шлюбу (ст. 48-60); реєстрацію шлюбу (ст. 61-65); права та обов'язки подружжя (ст. 66-71); недійсність шлюбу (ст. 73-84); порядок розірвання шлюбу (ст. 85-89); правові наслідки припинення шлюбу шляхом визнання його недійсним або розірванням (ст. 90-101); тимчасові заходи щодо позову про визнання шлюбу недійсним, розірвання шлюбу (ст. 102-106) та інші. Крім того, врегульовані майнові відносини та договори між подружжям та членами сім'ї у розділі III Книги IV «Про зобов'язання та контракти» (ст. 1315-1444)⁴. Водночас в Іспанії на території Каталонії діє Сімейний кодекс, прийнятий у 1998 році⁵.

¹ Haroula Constandinidou-Stavropoulou, Konstantinos Stavropoulos. Family law in Greece: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-571-0094?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-571-0094?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)

² Eleni Zervogianni. The changing concept of "family" and challenges for family law in Greece. 2013. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwimuvqP4cjfAhXRhqYKHVmlDqwQFjAAeqQIA-BAC&url=https%3A%2F%2Fwww.eap.gr%2Fimages%2Fstories%2Fdoc%2F2013_deo10_dp_series_11.doc&usq=AOvVaw33zVSZpgesxkHCL5ir4MNT

³ Código Civil. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf>

⁴ Inmaculada García Presas, Universidad de A Coruña. El Derecho de Familia en España Desde las Últimas Reformas del Código Civil. P. 240-241. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83571173.pdf>

⁵ Ley 9/1998, de 15 de julio, del Código de Familia. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1998-20137>

Сімейні відносини в **Італії** регулюються Цивільним кодексом, прийнятим 16 березня 1942 р., зокрема першою книгою «Людина і сім'я»¹. Цивільний кодекс Італії передбачає визнання державою шлюбу, укладеного по церковному обряду (ст. 82, 83 ЦК Італії)². Крім того, науковці наголошують, що сімейне право Італії ґрунтується на засадах стабільності та солідарності³. Суттєва реформа регулювання сімейних відносин в Італії відбулася у 1975 р. і, зокрема, була спрямована на утвердження принципу рівності чоловіка та жінки у шлюбі. Конституція Італії також встановлює принцип рівності чоловіка та жінки, а також принцип пріоритету інтересів дитини⁴. В Італії було прийнято ще ряд законів, які змінили підходи до регулювання сімейних відносин, наприклад: відносини у сфері усиновлення та опіки, змінені Законами № 898 (1970 р.), № 184 (1983 р.) та № 149 (2001 р.); свобода розлучення теж поступово утвердилася у законодавстві (Закон № 74, 1987 р.); застосування репродуктивних технологій було врегульовано Законом № 40 (2004 р.); відносини батьків та дітей реформовані Законом № 54 (2006 р.) тощо⁵.

У **Македонії** сімейні відносини регулюються Законом «Про сім'ю», зокрема в ст. 3 встановлено, що відносини в сім'ї ґрунтуються на рівності, взаємній повазі, взаємодопомозі, а також підтримці та захисті інтересів неповнолітніх дітей. Крім того, ст. 4 вказаного закону передбачає державний особливий захист сім'ї, материнства, дітей, малолітніх дітей, дітей без батьків та без батьківського піклування⁶. З аналізу статей Закону «Про сім'ю» Маке-

---

¹ Codice Civile Italiano, 16 marzo 1942. URL: http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/Lib1.htm

² Там само.

³ Gabriella de Strobel. I modelli di famiglia nel contesto europeo e nazionale: famiglia legittima, famiglia di fatto, matrimonio omosessuale. AIAF RIVISTA. 2012. URL: http://www.digiec.unirc.it/documentazione/materiale_didattico/697_2016_1375_25243.pdf

⁴ Там само.

⁵ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 114.

⁶ Закон за семејството. URL: http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/zakon_osemejstvo_osnoven.pdf

донії можна дійти висновку, що регулювання сімейних відносин здійснюється на таких принципах: захисту від насильства в сім'ї (ст. 4); державної підтримки (наукової, економічної та соціальної) планування сім'ї та батьківства (ст. 5); принцип відповідального батьківства (ст. 5) та інші.

Цивільний кодекс **Мальти**, який регулює також і сімейні відносини, прийнято ще 11 лютого 1870 р.¹, у зв'язку з цим принцип рівності в сімейних відносинах утверджувався поступово, із внесенням ряду законодавчих змін.

Португальський Цивільний кодекс від 25 листопада 1966 р. (чинний з 1 червня 1967 р.) скасував перший Цивільний кодекс, прийнятий ще у 1868 році, і окрема його книга присвячена сімейному праву². У Португалії до основних засад сімейного права відносять такі: захист сім'ї, материнства та батьківства; захист дітей та молоді; захист людей похилого віку; гарантування права на шлюб; гарантування права на створення сім'ї; принцип рівності; принцип свободи розірвання шлюбу незалежно від його форми (у тому числі церковної); гарантування права батьків на виховання їхніх дітей, а також принцип нерозривності дітей та їхніх батьків; принцип недискримінації між дітьми, народженими у шлюбі та поза шлюбом³. Цивільний кодекс Португалії також визнає як світський, так і церковний (католицький) шлюб (ст. 1587); передбачає свободу укладення договорів між подружжям (ст. 1698); гарантує незмінність майнового режиму між подружжям (ст. 1714) тощо.

У **Словенії** сімейні відносини регулюються Сімейним кодексом, прийнятим 21 березня 2017 року (набрав чинності 15 квітня 2017 р.), який встановлює: особливий захист державою сім'ї задля користі дітей (ст. 2); гарантування допомоги дитині як з боку

¹ Kodiçi çivili. URL: <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8580&l=2>

² Código civil Português, de 25 de Nove mbro de 1966. URL: <https://www.igac.gov.pt/documentos/20178/358682/C%C3%B3digo+Civil.pdf/2e6b36d8-876b-433c-88c1-5b066aa93991>

³ Princípios Constitucionais do Direito da Família. URL: <https://apontamentosdedireito.wordpress.com/licenciatura/2-%C2%BA-ano/teoria-geral-das-obrigacoes/principios-constitucionais-do-direito-da-familia/>

батьків, так і державних та інших органів (ст. 7); державний захист дітей (ст. 8); право на застосування медіації при вирішенні сімейних спорів (ст. 13); право на судовий захист (ст. 14); добровільність шлюбу, а також його побудову на засадах взаємної поваги, розуміння, довіри та взаємодопомоги (ст. 21); рівність подружжя; принцип одношлюбності (ст. 26); визнання тільки світського шлюбу (ст. 38) тощо¹. На відміну від інших європейських держав, у Словенії значна частина норм Сімейного кодексу спрямована саме на захист прав дитини.

Сімейні відносини в **Чорногорії** регулюються спеціальним Сімейним законом, прийнятим 29 грудня 2006 р. Згідно з ним до основних засад сімейного права Чорногорії належать такі: вільна згода на укладення шлюбу; рівність чоловіка і жінки в шлюбі; взаємна повага і взаємодопомога (ст. 3); повага та відповідальне виховання дітей (ст. 4, 7); гарантування найкращих інтересів дитини (ст. 5); принцип рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом (ст. 6); гарантування державної опіки дітей без батьківського піклування (ст. 9); принцип сімейної солідарності (ст. 10); гарантування права на захист сімейних прав компетентним органом та судом (ст. 14) тощо².

У **Хорватії** 18 вересня 2015 року прийнято Сімейний закон, в якому принципи сімейного права систематизовані у ст. 3–10, зокрема: принцип рівності жінок і чоловіків (ст. 3); принцип солідарності, взаємної поваги та підтримки всіх членів сім'ї (ст. 4); принцип попередження всіх форм домашнього насильства (ст. 4); принцип пріоритетного захисту прав дитини (ст. 5); принцип первинного права батьків на догляд за дитиною (ст. 6); принцип пропорційного і найменшого втручання в сімейне життя (ст. 7); принцип опіки (щодо дітей без батьківського піклування, ст. 8); принцип вирішення сімейних питань (ст. 9); принцип терміно-

¹ Družinski zakonik, 21.03.2017. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7556>

² Porodični zakon, koji je donijela Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, 29. decembra 2006. URL: https://sudovi.me/podaci/osul/informacije/info_doc/836.pdf

вості вирішення сімейно-правових питань, пов'язаних з дитиною (ст. 10)¹. Серед указаних принципів не зовсім зрозумілим є принцип вирішення сімейних питань, встановлений в ст. 9 Сімейного закону Хорватії. В самій статті закону цей принцип пояснюється таким чином, що завданням кожної сім'ї є заохочувати колективне вирішення питань сім'ї. Тобто сімейні відносини повинні ґрунтуватися на участі кожного члена сім'ї у вирішенні спільних справ.

Таким чином, сімейне право у державах Південної Європи ґрунтується на багатьох спільних принципах, зокрема: рівності кожного з подружжя, добровільності шлюбу, державного захисту шлюбу, сім'ї та дітей, принцип моногамії, принцип найкращих інтересів дитини, принцип рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, забезпечення захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, принцип захисту приватного і сімейного життя, принцип відповідальності батьків за виховання та освіти дітей тощо. Водночас церковний шлюб визнається не у всіх державах, а до прикладу, в Італії та Португалії.

3.4.4. Джерела сімейного права нордичних держав

В українській літературі зустрічаються два терміни: «скандинавські держави» та «нордичні держави». Це не тотожні поняття, оскільки традиційно до скандинавських держав відносять країни, розміщені на Скандинавському півострові, поняття «нордичні країни» охоплює такі держави як Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія. Проте доволі часто вітчизняні науковці ототожнюють нордичні та скандинавські держави². Водночас у цих державах такі поняття чітко розмежовують, зауважуючи, що Скандинавія

¹ Obiteljski zakon. Zagreb, 18. rujna 2015. URL: <https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>

² Стрельцова Є.Д. Регіональна уніфікація міжнародного приватного морського права: досвід країн Скандинавії. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27). С. 103; Зінченко О.В. Конституції Скандинавських країн: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 59.

включає географічно лише Норвегію та Швецію, а також північно-західні частини Фінляндії, проте коли використовують термін «скандинавські країни» в культурному значенні, то мають на увазі Данію, Швецію та Норвегію, проте не Фінляндію¹.

Ландо О. зауважує, що, незважаючи на значний вплив на нордичні правові системи німецького та французького права, а також загального права Англії та США (на процесуальне, договірне та деліктне право), вони зберегли багато особливостей².

Данія упродовж 1849–1953 рр. ухвалила шість конституцій, Ісландія у 1814–1944 рр. та Фінляндія у 1809–1999 рр. — по три конституції, Швеція у 1812–1974 рр. — дві конституції з чотирма суттєвими реформами, Норвегія — одну Конституцію 1814 р. з трьома істотними змінами³.

У Конституціях нордичних держав зафіксовані окремі принципи сімейного права. Наприклад, Конституція Королівства Норвегія від 17 травня 1814 р. встановлює принципи рівності (ст. 98), поваги до приватного та сімейного життя (ст. 102), поваги до гідності дитини, врахування думки дитини, пріоритету інтересів дитини, державного захисту дитини (ст. 104)⁴. Конституція Данії щодо регулювання відносин членів сім'ї тільки в ст. 76 встановлює обов'язок батьків гарантувати отримання дітьми освіти в початковій школі⁵. Конституція Фінляндії від 11 червня 1999 р. містить принцип гендерної рівності⁶. Конституція Ісландії від 17 червня 1944 р. (із останніми змінами від 18 липня 2013 р.) фіксує прин-

¹ Varför Norden eller «The Nordic way»? Föreningen Norden Göteborg. URL: <http://gbgnordense.se/om-oss/varfor-norden-eller-the-nordic-way/>

² Ландо О. Нордичні країни — правова сім'я? діагноз і прогноз. / перекл. О. Кресіна. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 199-200.

³ Зінченко О.В. Конституції Скандинавських країн: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 60.

⁴ Kongeriket Norges Grunnlov, gitt i riksforsamlingen på Eidsvoll den 17. mai 1814. URL: <https://grunnloven.lovdata.no/>

⁵ Danmarks Riges Grundlov. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=45902>

⁶ Suomen perustuslaki, 11.6.1999/731. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>

цип рівності (ст. 65) та принцип поваги до приватного і сімейного життя (ст. 71)¹.

Сімейне право Швеції є частиною цивільного права і при цьому його джерелами є ряд спеціальних законодавчих актів, в яких містяться принципи сімейного права, зокрема: Закон про шлюб від 14 травня 1987 р. (набув чинності 1 січня 1988 р.), Закон про батьківство (набув чинності з 1 січня 1950 р.), Закон про співмешкання від 12 червня 2003 р., Закон про особисті імена (чинний з 1 січня 2017 р.) та ін. Аналіз указаних актів дозволяє дійти висновку, що засадами шведського сімейного права є: принцип добробуту сім'ї, принцип моногамії, визнання як світського, так і церковного шлюбів, принцип свободи розірвання шлюбу та інші².

Уряд Швеції здійснює послідовну політику щодо впровадження принципу гендерної рівності. Щодо жінок здійснюється політика покращення їх можливостей на ринку праці, щоб жінки мали однакові з чоловіками умови для оплачуваної праці, однакову оплату праці та рівномірний розподіл батьківських обов'язків зі своїми партнерами. Таким чином, метою впровадження гендерної рівності у Швеції є зменшення гендерної сегрегації на ринку праці та водночас стимулювання відповідальності чоловіків за участь у веденні домашнього господарства та догляду за дітьми. Чоловіки у Швеції отримали право на декретну відпустку ще в 1974 році. Після народження дитини батькам надається оплачувана декретна відпустка протягом 480 днів у розмірі 80% від заробітної плати, щонайменше 60 із яких зобов'язаний взяти батько³. У Швеції та інших нордичних державах системно та успішно впроваджується принцип відповідального батьківства, проявами ефективності якого є зростання залученості батьків до виховання та догляду за дітьми.

¹ Stjórnarskrá Lýðveldisins Íslands, 1944 nr. 33 17. júní. URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/1944033.html>

² Менджул М.В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 1. С. 133.

³ Бурейчак Т., Марценюк Т. Скандинавська утопія? Гендерна рівність і трудові, репродуктивні ресурси у Швеції. *Соціальна політика і гендерна рівність*. 2013. № 6. С. 191–192.

Така політика привела до зростання народжуваності, і серед європейських держав Швеція має один із найвищих показників.

У **Норвегії** принципи добровільності шлюбу, моногамії, визнання як світського, так і церковного шлюбів, свободи розірвання шлюбу, договірною регулювання відносин подружжя, пріоритету інтересів дітей, батьківської відповідальності, заборони насильства та ряд інших зафіксовані у таких законодавчих актах: Закон про шлюб від 4 липня 1991 р.¹, Закон про дітей та батьків від 8 квітня 1981 р.², Закон про спільне проживання від 18 червня 1965 р.³, Закон про право на спільне житло та домогосподарство від 4 липня 1991 р.⁴ та ін.

Сімейні відносини в **Данії** регулюються рядом окремих законодавчих актів, зокрема: Законом про шлюб (набув чинності 1 січня 1970 р., остання редакція відбулася 23 січня 2018 р.)⁵, Законом про батьківську відповідальність (набув чинності 1 січня 1996 р.)⁶, Законом про дітей від 1 липня 2002 р.⁷, Законом про економічні відносини подружжя від 30 травня 2017 р.⁸ тощо. Аналіз сімейного законодавства Данії дозволяє робити висновки, що в ньому зафіксовані принципи рівності, моногамії, визнання світського та церковного шлюбу, свободи укладення договорів між подружжям, взаємопідтримки подружжям одне одного, свободи розірвання

¹ Lov om ekteskap [ekteskapsloven]. LOV-1991-07-04-47. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47>

² Lov om barn og foreldre (barnelova). LOV-1981-04-08-7. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7>

³ Lov om sameige [sameigelova] LOV-1965-06-18-6. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-6#KAPITTEL_11

⁴ Lov om rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap opphører [husstandsfellesskapsloven] LOV-1991-07-04-45. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-45>

⁵ Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 1. januar 1970 (den 23. januar 2018). URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>

⁶ Forældremyndighedsloven, den 1. januar 1996. URL: <https://themis.dk/synopsis/docs/Lovsamling/Foraeldremyndighedsloven.html>

⁷ Bekendtgørelse af børneloven, den 1. juli 2002. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=203268>

⁸ Lov om ægtefællers økonomiske forhold. den 30. maj 2017. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=191368>

шлюбу, протидії насильству, найкращих інтересів дитини та ін. Щодо принципу моногамії, то як в Данії, так і в інших нордичних державах він поширюється не тільки на шлюби, а й на партнерства. Наприклад, стаття 9 Закону про шлюб Данії встановлює, що особа, яка раніше вступала у шлюб або зареєстроване партнерство, не повинна вступати в шлюб доти, доки існує попередній шлюб або зареєстроване партнерство.

Законодавство про батьківську відповідальність у Данії пройшло тривалий шлях розвитку. З 1985 року було встановлено, що після розірвання шлюбу батьки могли домовитися про спільну опіку над дітьми, таке саме право мали батьки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах. Якщо хтось із батьків обмежував право іншого на спілкування з дитиною, то спочатку необхідно було скасувати спільну опіку і тоді звертатися для отримання рішення про контакт з дитиною¹. Зміни у підходах до регулювання відносин батьків і дітей були визначені у прийнятому в 1995 році новому Законі про батьківську відповідальність, що набув чинності 1 січня 1996 року. Новий закон конкретизував концепцію «спільної опіки» над дитиною батьків після розлучення, гарантував контакт із дитиною того із батьків, хто не проживав з нею, встановлював можливість батьків на основі угод домовлятися про спільне виховання і опіку над дітьми². Після внесених змін 2007 року посилено практичну реалізацію принципу, що дитина має право на контакт та спілкування з обома батьками.

Законодавство **Фінляндії** у сфері регулювання сімейних відносин складається з таких актів: Закон про шлюб від 13 червня 1929 р. (у новій редакції від 16 квітня 1987 р., останні зміни внесені в 2017 р.)³, Закон про утримання дітей від 5 вересня 1975 р.⁴,

¹ Forældreansvarsloven i et historisk perspektiv. URL: <http://retsadvokaterne.dk/forael-dreansvarsloven-i-et-historisk-perspektiv/>

² Mai Heide Ottosen. Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet. København, 2004. P. 40-41. URL: <https://pure.sfi.dk/ws/files/311935/0404Samvaertilbarnetsbedste.pdf>

³ Avioliittolaki, 13.6.1929/234. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>

⁴ Laki lapsen elatuksesta, 5.9.1975/704. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1975/19750704>

Закон про догляд за дітьми та права доступу від 8 квітня 1983 р.¹, Закон про правові генетичні дослідження батьківства від 3 червня 2005 р.², Закон про захист дітей від 13 квітня 2007 р.³, Закон про об'єднання домогосподарств від 14 січня 2011 р.⁴, Закон про батьківство (набув чинності з 1 січня 2016 р.)⁵, Закон про персональні і родинні імена від 19 грудня 2017 р.⁶, Закон про материнство від 20 квітня 2018 р.⁷ та інші. Вказані акти містять принципи: рівності, добровільності, моногамії, визнання світського та церковного шлюбів, визначеності батьківства, пріоритету інтересів дитини, захисту прав дитини, врахування думки дитини, свободи розірвання шлюбу, свободи договору, заборони насильства тощо.

Згідно зі ст. 4 Закону Фінляндії про захист дітей утверджені принципи сприяння розвитку дитини, добробуту дитини та найкращих інтересів дитини. Оцінюючи найкращі інтереси дитини враховується: 1) збалансований розвиток і добробут, а також тісні та безперервні відносини; 2) здатність батьків (опікунів) налагодити контакт з дитиною, здійснювати контроль за поведінкою відповідно до віку та рівня розвитку; 3) навчання, що відповідає побажанням дитини; 4) безпечне середовище для розвитку, фізичне та психічне благополуччя; 5) відповідальність за незалежність та розвиток; 6) можливість дитини брати участь у вирішенні питань щодо себе і впливати на них; 7) врахування мовних, культурних та релігійних особливостей⁸.

¹ Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. 8.4.1983/361. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/19830361>

² Laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta, 3 päivänä kesäkuuta 2005. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2005/20050378>

³ Lastensuojelulaki, 13.4.2007/417. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>

⁴ Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta, 14.1.2011/26. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20110026>

⁵ Isyyslaki, 13.1.2015/11. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150011>

⁶ Etu- ja sukunimilaki, 19.12.2017/946. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946>

⁷ Äitiyslaki. Helsingissä 20 päivänä huhtikuuta 2018. 253/2018. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180253>

⁸ Менджул М.В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 1. С. 135–136.

В Ісландії серед джерел сімейного права низка законодавчих актів, у тому числі: Закон про шлюб від 31 квітня 1993 р. (останні зміни набули чинності 1 січня 2019 р.)¹, Закон про захист дітей від 10 травня 2002 р.², Закон про консультування та освіту з питань сексу та пологів, а також про аборти та стерилізацію від 25 травня 1975 р.³ та ін.

Таким чином, у нордичних державах багато подібних норм у сімейному законодавстві, які сформувалися у зв'язку із спільним історичним розвитком, специфікою географічного положення, тісними економічними, політичними й культурними відносинами. Сімейне законодавство нордичних держав не містить кодифікованих актів, сімейні відносини регулюються переважно законами.

3.4.5. Джерела сімейного права Балтійських держав

Усталеним у зарубіжній та національній літературі є віднесення до Балтійських держав Латвії, Литви та Естонії. У всіх Балтійських державах основні засади сімейного права закріплені на конституційному рівні. Так, Конституція Естонії від 28 червня 1992 р. у ст. 9 та 12 закріплює принцип рівності, в тому числі забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою, встановлює принципи поваги до сімейного життя (ст. 26), державного захисту сім'ї, батьків та дітей, рівності прав подружжя, взаємопідтримки членів сім'ї (ст. 27)⁴. Конституція Латвії (набула чинності 7 листопада 1922 року, і її дію було відновлено після проголошення незалежності 4 травня 1990 р.) містить принципи рівності, державної підтримки та захисту шлюбу, сім'ї, батьківства та дітей, визнання тільки шлюбу між особами різної статі, захисту дітей без батьківської

¹ Hjúskaparlög, 1993 nr. 31 14. Apríl. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/1993031.html>

² Barnaverndarlög, 2002 nr. 80 10. Maí. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/2002080.html>

³ Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir og um föstureyðingar og ófrjósemisadgerðir. 1975 nr. 25 22. Maí. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/1975025.html>

⁴ Конституция (Основной Закон) Эстонской республики принята 28 июня 1992 года. URL: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/02/3_Pohiseadus_VENE.pdf

відповідальності, захисту жертв насильства¹. У Литві Конституція встановлює такі принципи регулювання сімейних відносин: поваги приватного та сімейного життя особи (ст. 22), рівності (ст. 29), державного захисту сім'ї, материнства, батьківства та дитинства (ст. 38), визнання шлюбу між особами різної статі, можливості укладення світського та церковного шлюбу (ст. 38), підтримки сімейного виховання (ст. 39)².

Для більш повного дослідження варто проаналізувати норми спеціальних законодавчих актів. В **Естонії** сімейні відносини до 2010 р. регулювалися Сімейним законом від 12 жовтня 1994 р. (набув чинності 1 січня 1995 р.). Згідно зі ст. 1 цього акта, шлюб міг бути укладений тільки між чоловіком та жінкою, а ст. 58 встановлювала принципи найкращих інтересів дитини та врахування думки дитини. Першого липня 2010 року набув чинності Сімейний закон, прийнятий 18 листопада 2009 р., який у ст. 1 так само визначив, що шлюб укладається між чоловіком і жінкою. Крім того, Сімейний закон встановлює моногамію (ст. 4), взаємну підтримку подружжям одне одного (ст. 16), солідарну відповідальність за зобов'язання подружжя (ст. 18), єдність спільної власності (ст. 26), регулює батьківську опіку (ст. 116), гарантує добробут дітей (ст. 134) тощо³.

Законом про захист дітей Естонії від 8 червня 1992 р. (набув чинності 1 січня 1993 р.) у статті 3 встановлено пріоритет найкращих інтересів дитини. Згідно із статтею 4 захист дітей забезпечується національними, муніципальними та соціальними органами. Відповідно до ст. 10 Закону про захист дітей Естонії діти мають рівне право на допомогу, догляд та розвиток, незалежно від статі та національності, незалежно від того, чи вони живуть у повній сім'ї або з одним із батьків, чи перебувають вони під опікою або піклуванням, народжені вони від зареєстрованого або незареє-

¹ Latvijas Republikas Satversme, 1922. gada 15. Februāra. URL: <https://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980>

² Менджул М.В. Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4(25). Том 1. С. 135.

³ Perekonnaseadus, 18.11.2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603>

строваного шлюбу, здорові, хворі чи інваліди. Крім того, Закон про захист дітей Естонії встановлює принцип підтримки сімей з дітьми (ст. 24) та гарантує єдність сім'ї (ст. 27)¹.

У Латвії в 20-30-х роках ХХ ст. тривала розробка Цивільного кодексу, який був прийнятий 28 січня 1937 р. (набув чинності 1 січня 1938 р.). Дію Цивільного кодексу припинено в 1940 році після входження Латвії до Радянського Союзу і відновлено 1 вересня 1992 р.². На момент прийняття Цивільний кодекс вважався одним з найсучасніших актів кодифікації в Європі у сфері приватного права³. 25 вересня 1969 року прийнято Кодекс про шлюб і сім'ю Латвійської РСР, який діяв до 1 вересня 1993 р., коли було поновлено дію частини «Сімейне право» у Цивільному кодексі.

Таким чином, наразі сімейні відносини в Латвії регулюються частиною I Цивільного кодексу «Сімейне право», останні зміни до якої внесено в 2015 р. Аналіз ЦК Латвійської Республіки дав нам змогу зробити висновок, що сімейні відносини регулюються на засадах: рівності, моногамії, визнання як світського, так і церковного шлюбу, свободи розірвання шлюбу, персональної відповідальності за власні борги, рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, тощо.

Права дитини, народженої поза шлюбом, та визнання батьківства були предметом розгляду в Конституційному Суді Латвії (справа № 2004-02-0106)⁴. Науковці відзначають порушення принципу рівності в сімейних відносинах. Близько половини дітей в Латвії народжуються в незарєстрованих відносинах, і якщо вони мають однакові права з дітьми, народженими в шлюбі, то «спільне

¹ Eesti Vabariigi lastekaitse seadus, 08.06.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/113122013012>

² Civillikums, 28.01.1937. URL: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>

³ Edīte Brikmāne. Latvijas Republikas Civillikumam 80. URL: <https://lvportals.lv/norises/284830-latvijas-republikas-civillikumam-80-2017>

⁴ Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietniece Sanita Osipova uzstājas starptautiskā simpozijā ar priekšlasījumu par Satversmes tiesas judikatūru ģimenes tiesībās. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/satversmes-tiesas-priekssedetajas-vietniece-sanita-osipova-uzstajas-starptautiska-simpozija-ar-priekslasijumu-par-satversmes-tiesas-judikaturu-gimenes-tiesibas/>

життя» чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу практично не захищається з боку держави¹.

У **Литві** так само 16 липня 1969 р. був прийнятий Кодекс про шлюб і сім'ю, що набув чинності з 1 січня 1970 року². Кодекс про шлюб та сім'ю Литовської РСР діяв до 2001 року, а саме до вступу в дію Цивільного кодексу Литовської Республіки (прийнятий 18 липня 2000 року). Наразі сімейні відносини регулюються третьою книгою Цивільного кодексу Литви³. Стаття 3.3 ЦК встановлює принципи правового регулювання сімейних відносин, зокрема: моногамії, добровільності шлюбу, рівності прав подружжя, пріоритетного захисту та захисту прав дітей, виховання дітей, взаємопідтримки, захисту материнства та інших принципів правового регулювання цивільних відносин (справедливості, розумності та ін.). Крім того, згідно з ч. 2 ст. 3.5 ЦК Литви при здійсненні сімейних прав і виконанні сімейних обов'язків особи повинні дотримуватися закону, поважати правила спільного життя, принципи моралі і діяти чесно. ЦК Литви прямо забороняє одностатеві шлюби (ст. 3.12), встановлює неприпустимість порушення принципу моногамії (ст. 3.16), дозволяє укладення як світського, так і церковного шлюбу (ст. 3.24).

Щодо принципу взаємної підтримки, то згідно зі ст. 3.27 ЦК Литви подружжя повинні бути лояльними одне до одного, поважати одне одного, а також підтримувати одне одного морально і матеріально і, враховуючи їхні здібності, сприяти задоволенню спільних потреб сім'ї чи іншого з подружжя (чоловіка або дружини). Якщо з об'єктивних причин один з подружжя не в змозі задовольнити потреби сім'ї в цілому, то інший повинен зробити це відповідно до своїх можливостей.

¹ Ģimene, laulība un kopdzīve - kā katru no šīm attiecību formām aizsargā likums. URL: <http://www.mammamuntetiems.lv/articles/37674/gimene-lauliba-un-kopdzive-ka-katru-no-sim-attiecibu-formam-aizsarga-likums/>

² Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodeksą ir nustatyti, 1970-01-01. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20471?jfwid=rivwzvpyg>

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=60696&title=LR%20civilinis%20kodeksas.%20Tre%20E8ioji%20knyga.%20%20D0eimos%20teis%EB

В Литві, на відміну від Латвії, Цивільним кодексом врегульовані фактичні шлюбні відносини. Зокрема, ЦК встановлює, що чоловік і жінка, які прожили разом не менше одного року, не зареєструвавши шлюб, мають такі ж права, як і подружжя, у сфері набуття спільної власності і мають укладати шлюбний договір.

Як в Україні, так і в Естонії, Латвії та Литві заборонені одностатеві шлюби. 15 березня 2018 року парламент Латвії розглянув та відхилив законопроект про зареєстровані партнерства¹. З досліджуваних у рамках цього підрозділу держав тільки в Естонії 9 жовтня 2014 р. був прийнятий спеціальний закон, який регулює спільне проживання та реєстрацію партнерства особами однієї статі (набув чинності 1 січня 2016 р.)². Згідно зі статтею 1 вказаного закону навіть особа з обмеженою дієздатністю, при усвідомленні наслідків, може укласти договір про спільне проживання. Стаття 2 встановлює такі обмеження для укладення договору про спільне проживання: а) договір не може бути укладений між особами, принаймні одна з яких перебуває у шлюбі, або вже є дійсний договір про спільне проживання з іншою особою; б) договір не може бути укладений між особою і її нащадком по прямій лінії; в) особа не може укладати договір про спільне проживання зі своєю сестрою, братом, рідною та усиновленою дитиною. Такий договір обов'язково укладається в письмовій формі та нотаріально посвідчується. Уклавши договір про спільне проживання, особи зобов'язуються взаємно підтримувати одне одного, мають рівні права та обов'язки. У договорі зареєстровані партнери можуть визначити порядок надання взаємного утримання або ж передбачити поширення на них норм про утримання, визначених законом для подружжя.

Таким чином, сімейне законодавство Латвії, Литви, Естонії побудоване на багатьох спільних засадах (рівності, справедливості, державного захисту дітей, материнства, моногамії, добровільності шлюбу тощо). Норми сімейного права містяться в Конститу-

¹ Latvijos parlamentas atmetė siūlymą įteisinti homoseksualų partnerystę. URL: <http://www.propatria.lt/2018/03/latvijos-parlamentas-atmete-siulyma.html>

² Kooseluseadus, 09.10.2014. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/116102014001>

ціях цих держав, а також у спеціальних законодавчих актах (в Естонії — Сімейному законі, в Литві та Латвії — Цивільних кодексах).

3.4.6. Регламенти ЄС у системі джерел європейського сімейного права

Саме створення Європейського Союзу передбачає зближення та уніфікацію законодавства держав-членів. Договором про заснування Європейської Спільноти, прийнятим 25 березня 1957 р.¹, передбачено зближення законодавства держав-членів для функціонування спільного ринку, що, безумовно, знаменувало визнання на міжнародному рівні процесів уніфікації законодавства держав-членів ЄС. Цим процесам сприяє і видання Регламентів та інших актів.

У рамках ЄС для гармонізації сімейного законодавства держав-членів на спільних засадах прийнято ряд Регламентів та інших актів, зокрема: Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 27 листопада 2003 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах про батьківські обов'язки, який скасовує Регламент (ЄС) № 1347/2000, Регламент Ради ЄС № 4/2009 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, забезпечення виконання рішень та співробітництво з питань щодо зобов'язань зі сплати аліментів від 18 грудня 2008 року, Регламент Ради ЄС № 1259/2010 від 20 грудня 2010 р. про розширення співпраці в галузі права, що застосовується до розірвання шлюбу і законної сепарації, Регламент Ради ЄС № 2016/1103 від 24 червня 2016 р. про впровадження розширеної співпраці у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у питаннях режимів подружнього майна, Регламент Ради ЄС № 2016/1104 від 24 червня 2016 року про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконан-

¹ Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017

ня рішень у справах про майнові наслідки зареєстрованих партнерств, Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам про сімейне посередництво від 21 січня 1998 р., Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 р. № 2008/52/ЄС та інші¹.

Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 27 листопада 2003 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах про батьківські обов'язки був прийнятий з метою створення в ЄС простору свободи, безпеки, правосуддя, що гарантує вільне пересування осіб, і для забезпечення рівності всіх дітей. Регламент поширює дію на всі судові рішення з питань батьківських обов'язків, включаючи заходи захисту дітей, незалежно від наявності судового розгляду між подружжям. Згідно зі ст. 1 Регламент застосовується до цивільних спорів, предметом яких є: розлучення, встановлення режиму окремого проживання подружжя або визнання шлюбу недійсним, набуття, здійснення, обмеження, припинення батьківських обов'язків, якщо вони пов'язані із спорами про: право на спільне проживання з дитиною і виховання, а також право на доступ до дитини; встановлення опіки, піклування та аналогічні правові інститути; призначення особи або органу, що здійснює догляд за дитиною чи її майном, представляти інтереси і надавати допомогу дитині, а також визначення відповідних функцій такої особи або органу; передачу дитини в прийомну сім'ю або спеціальну установу; заходи щодо захисту дитини, пов'язані з управлінням, збереженням або розпорядженням майном дитини.

Положення Регламенту Ради ЄС № 2201/2003 не застосовуються до спорів про: встановлення або оспорування батьківства; усиновлення, заходи з підготовки до усиновлення або визнання недійсним та скасування усиновлення; ім'я та прізвище дитини; питання емансипації; аліментні зобов'язання; довірче управління і спадкові правовідносини; заходи, які застосовуються як юридич-

¹ Менджул М.В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. №. 3. Vol. 1. С. 188-189.

на відповідальність за злочини, вчинені дітьми. Загалом вказаний Регламент ґрунтується на принципах: взаємного визнання судових рішень (ч. 2 преамбули), забезпечення найкращих інтересів дитини (ч. 12 преамбули), врахування думки дитини (ч. 19-20 преамбули, ст. 23), взаємної довіри щодо визнання і виконання судових рішень по сімейних спорах (ч. 21 преамбули), найбільш сприятливого розміщення (принцип застосовується при визначенні уповноваженого суду по розгляду сімейних спорів, ст. 15) та інші¹.

Як приклад уніфікованих норм, можна назвати ст. 21 Регламенту Ради ЄС № 2201/2003 від 27 листопада 2003 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах про батьківські обов'язки, згідно з якою рішення, винесене на території однієї держави-члена ЄС, має бути визнано на території іншої держави-члена ЄС без застосування будь-яких спеціальних процедур. Зокрема, не потрібно спеціальної процедури для оновлення записів актів громадянського стану державою-членом ЄС на підставі судового рішення про розлучення, встановлення режиму окремого проживання подружжя, визнання шлюбу недійсним, винесеного в іншій державі-члені ЄС і не оскарженого надалі відповідно до законодавства іншої держави-члена ЄС.

Крім того, відповідно до ст. 22 Регламенту встановлено підстави невизнання рішень про розлучення, встановлення режиму окремого проживання подружжя або визнання шлюбу недійсним. Так, указані рішення визнаються, якщо:

а) таке визнання явно суперечить політиці держави-члена ЄС, в якій розглядається справа;

б) рішення було винесено за відсутності відповідача і відповідач не отримав документ про порушення судового провадження або інший аналогічний документ у термін, достатній для здійснення ним заходів щодо забезпечення захисту в суді, за винятком

---

¹ Регламент Совета Европейского Союза 2201/2003 от 27 ноября 2003 г. «О юрисдикции, признании и приведении в исполнение судебных решений по семейным делам и делам об обязанностях родителей, отменяющий Регламент (ЕС) N 1347/2000*(1)». URL: <http://osu.ru/sites/sempravo/resources/regl>

випадків, коли відповідач не заперечує проти прийняття такого рішення;

в) воно суперечить рішенню, винесеному в результаті судового розгляду між тими ж сторонами в державі-члені ЄС, де розглядається питання про визнання рішення;

г) воно суперечить винесеним раніше судовим рішенням у справі, в якій брали участь ті ж сторони, в іншій державі-члені ЄС або в державі, що не входить до складу ЄС; при цьому раніше винесене рішення відповідає умовам, необхідним для його визнання в державі-члені ЄС, де розглядається питання про визнання рішення¹. Названо тільки окремі приклади з багатьох уніфікованих норм, що стосуються не тільки процедури розгляду судами сімейних справ у рамках ЄС, але і дій прав та обов'язків учасників сімейних відносин.

У грудні 2008 року прийнято Регламент Ради ЄС № 4/2009 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, забезпечення виконання рішень та співробітництво з питань щодо зобов'язань зі сплати аліментів. Під дію вказаного Регламенту потрапили всі зобов'язання по сплаті аліментів, що виникають із сімейних, батьківських, шлюбних чи родинних відносин з метою гарантування єдиного підходу. Він містить уніфіковані правила для застосування як судових рішень, так і рішень адміністративних органів на засадах неупередженості та гарантування всім сторонам справи бути вислуханими (ч. 11–12 преамбули).

У п. 19 преамбули Регламенту Ради ЄС № 4/2009 встановлено, що для підвищення юридичної визначеності, прогнозованості та автономності сторін учасники відносин мають право обрати компетентний суд за договором, заснованим на особливих колізійних прив'язках, і для захисту слабкої сторони такий вибір суду повинен бути здійснений на користь дітей, які не досягли вісімнадцятиріч-

¹ Регламент Совета Европейского Союза 2201/2003 от 27 ноября 2003 г. «О юрисдикции, признании и приведении в исполнение судебных решений по семейным делам и делам об обязанностях родителей, отменяющий Регламент (ЕС) N 1347/2000*(1)». URL: <http://osu.ru/sites/sempravo/resources/regl>

ного віку. Стаття 46 Регламенту встановлює, що держави-члени ЄС повинні забезпечити безоплатну юридичну допомогу у всіх справах, що стосуються зобов'язань зі сплати аліментів, які виникають у відносинах «батьки–дитина», особі, яка не досягла 21 року¹. Таким чином, у Регламенті Ради ЄС № 4/2009 містяться уніфіковані колізійні норми, які визначають у рамках ЄС, які нормативні акти підлягають застосуванню до справ про зобов'язання з утримання, встановлює уніфіковані правила про взаємне визнання судових рішень та їх виконання.

Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 № 2008/52/ЄС, згідно із ст. 1, застосовується до цивільних та комерційних спорів транскордонного характеру, за винятком прав і обов'язків, про які сторони не можуть домовитися інакше, ніж вони передбачені чинним законодавством, з метою полегшення доступу до альтернативних процедур вирішення спорів та сприяння мирному врегулюванню спорів.

Під «транскордонним спором» визнано будь-який спір, в якому хоча б одна зі сторін має постійне місце проживання або звичайне місцеперебування в державі-члені, відмінній від будь-якої іншої сторони, в день, коли:

- а) сторони погоджуються використовувати посередництво після того, як спір виник;
- б) посередництво призначається судом;
- в) зобов'язання використовувати посередництво виникає відповідно до національного законодавства;
- г) сторони запрошені звернутися до посередництва в цілях ст. 5 Регламенту².

¹ Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1515843c-2af2-42c6-aac6-18b48f52ad2a>

² Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 № 2008/52/ЄС

Щодо медіації в сімейних справах, то ще 21 січня 1998 року Комітетом Міністрів Ради Європи було ухвалено на 616-му засіданні заступників міністрів Рекомендацію № R(98)1 щодо медіації в сімейних справах. У вказаному акті констатовано, що застосування медіації в сімейних справах може поліпшувати спілкування між членами родини, послабити конфлікт, привести до дружнього врегулювання спору, забезпечити тривалість особистих відносин між батьками і дітьми, і у зв'язку з цим рекомендовано урядам держав-членів: запроваджувати, заохочувати або, коли це необхідно, посилювати медіацію в сімейних справах; вживати або посилювати всі заходи, які є необхідними для виконання принципів медіації в сімейних справах як належного засобу розв'язання сімейних спорів¹.

Оскільки в ЄС понад 16 млн. шлюбів з іноземним елементом, важливою є права визначеність щодо різних аспектів сімейного життя. Регламент № 1259/2010 (широко відомий як Регламент Риму III) встановлює порядок визначення законодавства у разі розірвання шлюбу з іноземним елементом і з 29 січня 2019 року застосовується в 17 державах: Швеція, Бельгія, Греція, Хорватія, Словенія, Іспанія, Франція, Португалія, Італія, Мальта, Люксембург, Німеччина, Чехія, Нідерланди, Австрія, Болгарія та Фінляндія².

Регламент Ради ЄС № 1259/2010 від 20.12.2010 р. про розширення співпраці у сфері права, що застосовується до розлучення та законної сепарації, доповнює Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим I»)» від 17.06.2008 р.³ та Регламент (ЄС) № 864/2007 Європейського Парламенту і Ради

¹ Recommendation of the Committee of Ministers to member states on family mediation (Adopted by the Committee of Ministers on 21 January 1998 at the 616th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/Display-DCTMContent?documentId=09000016804ecb6e>

² Lhoest B., (2016). The Harmonization of European Family Law: Work in Progress. URL: <https://www.peacepalacelibrary.nl/2016/12/the-harmonization-of-european-family-law-work-in-progress/>

³ Регламент (ЄС) N 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим I»)» від 17.06.2008 № 593/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_905

«Щодо права, яке підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань («Рим II»)» від 11.07.2007 р.¹, які визначили загальну тенденцію гармонізації колізійних норм ЄС у сфері цивільних та торгових відносин.

Науковці зазначають, що прийняття Регламентів «Рим I» та «Рим II» завершило формування головних засад міжнародного приватного права Європи і відіграло важливу роль у процесі уніфікації міжнародного приватного права в ЄС². Регламент Ради ЄС № 1259/2010 «Рим III» продовжив уніфікацію колізійних норм та принципів, що застосовуються у приватних відносинах, і містить досить важливі норми щодо визначення, яке право підлягає застосуванню у випадку розірвання шлюбу, судової сепарації (режиму окремого проживання подружжя) у шлюбних відносинах з іноземним елементом. В аналізованому Регламенті принцип автономії волі проголошений як базовий при вирішенні колізійних питань.

Регламент Ради ЄС № 1259/2010 «Рим III» застосовується тільки до відносин з розірвання шлюбу та встановлення режиму окремого проживання подружжя і не регулює питання правоздатності фізичних осіб, дійсності та визнання шлюбу, недійсності шлюбу, прізвища подружжя, майнових відносин подружжя, прав та обов'язків батьків, аліментних відносин, права власності та спадкування (ст. 1).

Згідно із ст. 5 Регламенту «Рим III», подружжя можуть домовитися про вибір права, що має застосовуватися до відносин розлучення та режиму окремого проживання подружжя, зокрема обрати:

- а) право держави, де подружжя постійно проживають на момент укладення договору;
- б) право держави, в якій подружжя мали останнє місце проживання, і один із них досі там проживає;

¹ Регламент (ЄС) N 864/2007 Європейського Парламенту і Ради «Щодо права, яке підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань («Рим II»)» від 11.07.2007 № 864/2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_907

² Трощенко І.О. Роль Регламенту «Рим II» в уніфікації міжнародного приватного права в ЄС. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 53. 2011. С. 576.

в) право держави громадянства кожного із подружжя на момент укладення договору;

г) право держави суду.

Якщо подружжя не обере в договірному порядку, право якої держави підлягає застосуванню, то згідно зі ст. 8 буде діяти: а) право держави, де подружжя постійно проживають у момент розгляду справи в суді; або, у разі неможливості, б) право держави, де подружжя назвали останнє місце проживання, за умови, що період такого проживання закінчився не більше ніж за 1 рік до судового розгляду, якщо один із подружжя і надалі проживає на території цієї держави; або, у разі неможливості в) право держави, громадянами якої є подружжя на момент судового розгляду; або, у випадку неможливості, г) право держави суду, що розглядає справу¹.

Аналіз положень Регламенту Ради Європейського Союзу № 1259/2010 від 20 грудня 2010 року про розширення співпраці в галузі права, що застосовується до розірвання шлюбу і законної сепарації подружжя, дає змогу зробити висновок, що в ньому містяться уніфіковані колізійні норми з метою визначення права, що підлягає застосуванню до вказаних у ньому відносин. У Регламенті можна віднайти такі засади: правової визначеності (п. 9 преамбули), автономії волі та свободи вибору подружжям права, що підлягає застосуванню при розлученні (п. 14–16 преамбули), усвідомленого вибору права, що підлягає застосуванню (п. 18, 19 преамбули), заборони дискримінації (п. 30 преамбули) та інші.

Ми погоджуємося з науковцями, що за прикладом Македонії Україні так само необхідно врахувати положення Регламенту Рим III, і в Законі України «Про міжнародне приватне право» збільшити колізійні прив'язки, які повинні застосовуватися під час припинення шлюбу і вибору сторонами права².

¹ Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010R1259>

² Ватрас В.А. Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права України. Міжнародне приватне право. URL: http://www.univer.km.ua/statti/2.vatras_v.a._problemy_ta_perspektyvy_kodyfikatsiyi_mizhnarodnoho_simeynoho_prava_ukrayiny.pdf

17 липня 2006 року Європейська комісія прийняла Зелену книгу про колізію законів у питаннях режимів шлюбного майна, включаючи питання юрисдикції та взаємного визнання. Це привело до широких консультацій з усіх проблем, з якими стикаються пари в Європі, коли йдеться про поділ їхнього спільного майна та вибір правових засобів захисту. На засіданні в Брюсселі 10 та 11 грудня 2009 року Європейська рада прийняла нову багаторічну програму під назвою «Стокгольмська програма — відкрита і безпечна Європа, яка служить і захищає громадян», в якій було вирішено, що взаємне визнання повинно поширюватися на сфери, які ще не охоплені, але мають важливе значення для щоденного життя, наприклад питання права власності подружжя. У «Звіті про громадянство ЄС за 2010», прийнятому 27 жовтня 2010 року, Європейська комісія постановила, що необхідно внести пропозиції до законодавства щодо усунення перешкод для вільного пересування людей, особливо у сфері управління та поділу власності.

3 грудня 2015 року до березня 2016 року Бельгія, Болгарія, Чехія, Німеччина, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Австрія, Португалія, Словенія, Фінляндія, Швеція та Кіпр звернулися до Комісії з тим, що вони бажають налагодити взаємодію між собою у сфері режимів майна пар з іноземним елементом як щодо режиму шлюбного майна, так і щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерських відносин, а також з проханням надати відповідні пропозиції Раді ЄС. 9 червня 2016 року Рада ухвалила рішення (ЄС) 2016/954 про дозвіл на таке посилене співробітництво. Це зумовило прийняття 24 червня 2016 року двох Регламентів Ради ЄС: № 2016/1103 — про впровадження розширеної співпраці у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у питаннях режимів подружнього майна¹ та № 2016/1104 — про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та ви-

¹ Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj>

конання рішень у справах про майнові наслідки зареєстрованих партнерств¹, які повністю набрали чинності з 29 січня 2019 року.

Регламент Ради ЄС № 2016/1103 застосовується до режимів шлюбного майна і не поширюється на питання: правоздатності подружжя, існування, термін дії чи визнання шлюбу; зобов'язання з утримання; правонаступництва на майно померлого подружжя; соціального забезпечення; прав у разі розлучення, сепарації або скасування шлюбу, на пенсію за вислугу років або пенсію по інвалідності, нараховану під час шлюбу, та які не принесли пенсійного доходу під час шлюбу; характеру права власності на майно; будь-які записи у реєстрі прав на нерухоме або рухоме майно. Згідно зі ст. 5 Регламенту, у разі якщо суд розглядає справу про розлучення, встановлення режиму окремого проживання подружжя, скасування шлюбу, то цей суд і має юрисдикцію щодо питань про шлюбний майновий режим.

З метою підвищення правової визначеності, передбачуваності та самостійності сторін Регламент Ради ЄС № 2016/1103 надає можливість подружжю укласти договір про вибір права, що регулюватиме їхні відносини. Згідно зі ст. 22 Регламенту подружжя або наречені можуть визначити або змінити закон, що буде застосовуватися до їхнього шлюбного майнового режиму, за умови, що це:

- а) закон держави, в якій подружжя або майбутні подружжя, або один з них зазвичай проживає на момент укладення договору;
- б) закон держави громадянства подружжя або майбутнього подружжя на момент укладення договору.

Стаття 25 встановлює вимоги до формальної чинності шлюбного договору, зокрема він має бути укладений у письмовій формі, містити дату та бути підписаний обома з подружжя. Будь-яке повідомлення електронними засобами, що підтверджує укладення договору угоди, вважається рівнозначним письмовій формі.

¹ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>

Регламент Ради ЄС № 2016/1104 застосовується тільки до майнових наслідків зареєстрованих партнерств, що мають транс-кордонну складову, і був прийнятий з метою гарантування парам правової визначеності щодо їх власності, певний ступінь передбачуваності та визначення всіх правил в одному документі (п. 15 преамбули). Тобто мала місце уніфікація правових норм та засад щодо регулювання майнових відносин зареєстрованих партнерств. Більше того, згідно з п. 16 преамбули: «для забезпечення безперервного функціонування внутрішнього ринку необхідно усунути бар'єри для вільного руху людей, які вступили в зареєстроване партнерство, особливо ті, що створюють труднощі для таких пар в управлінні та розподілі їхньої власності». Саме для досягнення вказаних цілей Регламент Ради ЄС № 2016/1104 поєднує положення про юрисдикцію, застосовне законодавство, визнання (або прийняття), придатність та виконання рішень, про автентичні документи та угоди. При цьому згідно з п. 17 преамбули «зареєстроване партнерство» визначається тільки для цілей Регламенту, а фактична сутність поняття має бути визначеною у національному законодавстві держав-членів ЄС. При цьому зауважено, що положення цього Регламенту не зобов'язують державу-члена ЄС, законодавство якої не має інституту зареєстрованого партнерства, передбачати його у своєму національному законодавстві.

У зв'язку з тим, що досі не всі держави-члени ЄС визнають зареєстровані партнерства, Регламент Ради ЄС № 2016/1104 встановлює, що судам держави-члена, законодавством якої не передбачено інститут зареєстрованого товариства, у винятковому випадку, потрібно відмовитись від юрисдикції відповідно до цього Регламенту. У такому разі суди повинні діяти швидко, і зацікавлена сторона повинна мати можливість подати справу в будь-яку іншу державу, що має юрисдикцію, незалежно від порядку підстав з одночасною повагою до автономії сторони. Задля підвищення юридичної визначеності, передбачуваності та самостійності сторін Регламент надає можливість сторонам укласти угоду про ви-

бір суду на користь судів держави-члена чинного законодавства або судів держави-члена, відповідно до закону якої було створено зареєстроване партнерство.

Цікавою, з позиції уніфікації сімейного права в ЄС, є норма п. 25 преамбули Регламенту Ради ЄС № 2016/1104 від 24 червня 2016 року, а саме: «для того, щоб дозволити партнерам користуватися в іншій державі правами, які виникли в результаті майнових наслідків зареєстрованого партнерства, необхідно передбачити адаптацію невідомого права до вимог найближчого еквівалентного права відповідно до законодавства іншої держави-члена ЄС. У контексті такої адаптації слід враховувати цілі та інтереси, які переслідує конкретне речове право, та наслідки, пов'язані з ним.

Задля визначення найближчого еквівалентного національного права органи влади або компетентні особи держави, закон яких застосовується до майнових наслідків зареєстрованого товариства, можуть звернутися для отримання додаткової інформації про сутність та наслідки права. З цією метою можуть бути використані існуючі мережі у сфері судової співпраці у цивільних та комерційних справах, а також будь-які інші доступні засоби, що сприяють розумінню закордонного законодавства»¹.

Таким чином, Регламенти та інші акти, прийняті в рамках ЄС, мають на меті розвивати сферу свободи, гарантувати безпеку, утверджувати справедливість та забезпечувати вільний рух людей, своїм змістом вони створюють умови для здійснення людиною її сімейних прав незалежно від громадянства і переїзду та проживання в будь-якій державі-члені ЄС.

¹ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>

3.5. Джерела сімейного права мусульманських держав

На перший погляд, сімейне право в мусульманських державах суттєво відрізняється від українського та європейського, зокрема через інститут полігамії, наявність відповідальності за сексуальні відносини поза шлюбом та гомосексуальні відносини, інститут *talaq* та ін. Водночас усе частіше в пресі з'являються публікації про зміни та реформи сімейного права в ісламських державах.

Іслам є не тільки однією з найпоширеніших релігій світу, але і визнається державною релігією в багатьох країнах та є основою регулювання сімейних відносин мусульман. Понад 88% населення в Індонезії становлять мусульмани, понад 90% мусульман в Бангладеші, Єгипті, Нігерії, Пакистані, Судані, Сирії, Узбекистані, від 97 до 99% мусульман в Алжирі, Афганістані, Ірані, Іраку, Ємені, Марокко, Туреччині та Саудівській Аравії. Навіть у сучасному законодавстві мусульманських країн є відсилання, при відсутності правової норми, а також при тлумаченні права, до принципів права, положень Корану та праць авторитетних мусульманських юристів.

Особливості правової культури в ісламських державах, джерела мусульманського права аналізували Нахла Юсеф¹, М.А. Вороніна² та інші. Реформування мусульманського права в XIX та XX століттях, у тому числі і зміни в засадах регулювання сімейних відносин, досліджували В. Кушніренко³, В.І. Лубський, Т.Г. Горбаченко, М.В. Лубська⁴, Крістен Штілт, Салма Вагеді, Сваті Гандгаваді Гріф-

---

¹ Нахла Юсеф. Особливості правової культури країн Близького Сходу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 147–151.

² Вороніна М.А. Взаємодія традиційного права країн Африки з ісламським правом. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 24. С. 50–62.

³ Володимир Кушніренко. Ісламське суспільство та його вестернізація. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 136–141.

⁴ Лубський В.І., Горбаченко Т.Г., Лубська М.В. Мусульманське сімейне право: релігієзнавчо-правовий контекст. Одеса: «Інтерпринт», 2010. 410 с.

фін¹, Лама Абу-Одех², Заїнах Анвар, Яна С. Руммінгер³, Моуніра М. Харрад⁴, Яваїд Рехман⁵ та інші.

Загалом, усталеним у доктрині права є виділення чотирьох основних джерел мусульманського права: Коран, Сунна, іджма і кияс⁶. Історичний аналіз дозволяє зробити висновок, що **Коран** був дуже прогресивним для свого часу. Адже у доісламській Аравії жінки мали статус, подібний до рабів, не мали правового статусу суб'єкта відносин і вважалися рухомими речами, їх продавали старійшини від імені племені. У процесі укладення шлюбу продаж дружини проводився з урахуванням дару (махара), наданого чоловіком. Миттевий та безпричинний talaq (відсторонення, в сучасному розумінні розлучення) був звичайною та поширеною практикою, як і необмежена полігамія. Таким чином, саме Коран встановив, що жінка є суб'єктом відносин, обмежив полігамію (до чотирьох дружин). Згідно з ісламською вірою, кожне слово Священного Корану є божественним і не може бути оскаржене⁷.

На відміну від Корану, в якому містяться думки та висловлювання самого Магомета (або Мухаммаде), **Сунна** є збірником, що описує дії та висловлювання пророка, описані відомими на той час (VII – IX ст.) богословами та юристами. Запис Сунни зайняв набагато більше часу ніж Корану, і ряд дослідників зауважують, що

¹ Kristen Stilt, Salma Waheedi, Swathi Gandhavadi Griffin. The Ambitions of Muslim Family Law Reform. *Harvard Journal of Law & Gender*. 2018. Vol. 41. P. 301–342.

² Lama Abu-Odeh. Modernizing Muslim Family Law: The Case of Egypt. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2004. Vol. 37. P. 1043–1146.

³ Zainah Anwar and Jana S. Rumminger, Justice and Equality in Muslim Family Laws: Challenges, Possibilities, and Strategies for Reform'. *Wash. & Lee L. Rev.* 2007. № 64. P. 1529–1549.

⁴ Mounira M. Charrad. Tunisia at the Forefront of the Arab World: Two Waves of Gender Legislation. *WASH. & LEE L. REV.* 2007. № 64. P. 1513–1527.

⁵ Javaid Rehman. The Sharia, Islamic Family Laws and International Human Rights Law: Examining the Theory and Practice of Polygamy and Talaq. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2007. № 21. P. 108–127.

⁶ Чепульченко Т.О. Особливості правового регулювання в країнах релігійного права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Випуск 1(21). С. 116–117.

⁷ Javaid Rehman. The Sharia, Islamic Family Laws and International Human Rights Law: Examining the Theory and Practice of Polygamy and Talaq. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2007. № 21. P. 110.

кілька її частин були отримані з джерел, які не вважались надійними. Протягом минулих століть тривала важлива дискусія щодо автентичності та точності деяких із Сунн. Коментуючи цю тему, Коулсон вказує на те, що «обсяг законотворчості (додаткової) Мухаммеда є предметом найбільшого протиріччя в ранній ісламській теорії права». Ранні юристи, намагаючись встановити тверді правові принципи шаріату, висловили розбіжності щодо дійсності або автентичності ряду очевидних Сунн Пророка і тому сформувалися різні ісламські правові школи¹.

Кодифікація шаріату в сунітському ісламі була здійснена в основному чотирма юристами, зокрема: Абу Ханіфа, Малак ібн Анас, Мухаммад ібн Ідріс аль-Шафі та Ахмад Ханбал. При відсутності конкретних відповідей в Корані та Суннах мусульманські юристи шукали аналогічні ситуації, в яких було прийнято рішення, і в цьому процесі спиралися на низку вторинних джерел, включаючи іджму та кияс.

Іджма (означає «консенсус») є важливим другорядним джерелом, яке надало ісламській громаді необхідні інструменти для досягнення домовленостей та створило потужну методологію в інтерпретації Корану і Сунни². Мусульманські юристи застосовують також судження за аналогією (**кיאс**), суть киясу полягає у формуванні висновку у справі на підставі раніше прийнятого правила (рішення) в аналогічній справі, що дозволяє вирішити проблему у поєднанні «божественного одкровення з людським мисленням»³. На сьогодні найбільш поширеними є такі чотири школи мусульманського права: Ханафі, Малікі, Ханбалі і Шафії, проте все більше держав дотримуються особливої школи Іджтіхад⁴.

---

¹ Javaid Rehman. The Sharia, Islamic Family Laws and International Human Rights Law: Examining the Theory and Practice of Polygamy and Talaq. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2007. № 21. С. 111

² Там само. С. 112

³ Чепульченко Т.О. Особливості правового регулювання в країнах релігійного права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Випуск 1(21). С. 118.

⁴ Nadya Haider. Islamic Legal Reform: The Case of Pakistan and Family Law. *Yale Journal of Law & Feminism*. 2000. Vol. 12: Iss. 2. Article 5. P. 292.

У державах, де переважна частка населення сповідує іслам, можна виділити три моделі державно-релігійних відносин: 1) при першій моделі іслам юридично визнається як державна релігія і шариату приділяється особливе місце в законодавстві та при здійсненні правосуддя (Алжир, Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йордан, Кувейт, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Туніс, ОАЕ, Ємен, Бангладеш, Бруней, Іран, Малайзія, Мальдіви, Пакистан, Афганістан і Сомалі); 2) у другій моделі іслам формально не визнається державною релігією, але приватне право, яке застосовується до мусульман, зазвичай виходить з норм шариату (Індонезія та Нігерія); 3) при третій моделі не існує жодної юридично визнаної релігії, і, відповідно, релігійні норми, включаючи шариат, не застосовуються (Албанія, Боснія і Герцеговина, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан і Узбекистан та Азербайджан)¹. У рамках цього підрозділу ми зупинимося на сімейному праві окремих мусульманських держав.

Ряд ісламських вчених, зокрема таких, як Мохамед Абду, Абдель Азіз Таалбі, Джамал аль-Дін Аль-Афгані, Ібн Абі Аль Діаф, Хайр Аль-Дін Бача, Ріфаа Аль Тахтаві були переконані, що однією з причин соціально-економічного відставання мусульманських держав є принижене становище жінки. Вони просували ліберальні ідеї, захищаючи при цьому ісламські норми, зокрема, відсилаючи до норм Корану, згідно з якими дружини пророка Мухаммеда вміли читати, писати і навіть обговорювали ділові угоди. У 1899 році Касим Амін опублікував книжку «Визволення жінок», яка стала поштовхом до захисту прав жінок не тільки в Єгипті, а й у всьому арабському світі. У своїй книжці він стверджував, що доступ жінок до освіти та соціально-економічних можливостей є важливим першим кроком на шляху модернізації арабських суспільств². Касим

---

¹ Aayesha Rafiq. Child Custody in Classical Islamic Law and Laws of Contemporary Muslim World (An Analysis). *International Journal of Humanities and Social Science*. March 2014. Vol. 4. No. 5. URL: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_5_March_2014/29.pdf.

² Khedher Rayed. Tracing the Development of the Tunisian 1956 Code of Personal Status. *Journal of International Women's Studies*. 2017. № 18(4). P. 31.

Амін відзначає, що саме «ісламська правова система, шаріат, гарантували рівність жінок і чоловіків, у порівнянні з будь-якою іншою правовою системою того часу. Іслам надав жінкам права у відносинах з купівлі-продажу, благодійництва, опіки, розпорядження майном, безперешкодної вимоги дозволу від батька або чоловіка». У той же період (1900-ті) Абделазіз Таалбі разом з іншими вченими опублікували книжку «Ліберальний дух Корану», в якій привернули увагу до проблеми виховання дівчат та виступили проти усамітнення жінок, що, на їх думку, перешкоджало соціальному прогресу. Значний внесок зробив також Тахар Хаддад, який відстоював позицію, що іслам поліпшив становище жінок у порівнянні з доісламським періодом, і свої ідеї виклав у книжці «Наші жінки в шаріаті та в суспільстві» (1930 р.)¹.

Під впливом указаних праць наприкінці XIX та в XX столітті відбулися суттєві реформи і поступово різні сфери суспільних відносин у мусульманських державах почали регулюватися нормативно-правовими актами, у тому числі і сімейні відносини. Початок цього процесу пов'язують із прийняттям у 1869–1877 рр. Маджалли, що діяла на території більшості арабських держав, які входили до Османської імперії, окрім Єгипту. Цим актом регулювалися питання правоздатності та її обмеження, проте він не торкався сімейних відносин. Приблизно в той же період Мухаммадом Кадрі-паші в Єгипті була зроблена серйозна спроба кодифікувати право особистого статусу і ним було підготовлено «Норми шаріату з особистого статусу». Цей проект не був введений в дію як офіційний закон, але фактично застосовувався в Єгипті до 20-х рр. XX ст., до появи перших актів сімейного законодавства. Майже до середини XX ст. норми сімейного права у більшості мусульманських країн залишалися в цілому некодифікованими².

¹ Khedher Rayed. Tracing the Development of the Tunisian 1956 Code of Personal Status. *Journal of International Women's Studies*. 2017. № 18(4). P. 32

² Лубська М.В. Загальні аспекти реформування мусульманського шлюбно-сімейного права у контексті визнання правового статусу особи в державах ісламської традиції. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2010. No 2 (12). С. 126–127.

Цивільний кодекс **Арабської Республіки Єгипет** (далі — АРЄ) набрав чинності 15 жовтня 1949 року, і саме він регулює сімейні норми в поєднанні з нормами спеціальних законів та релігійних норм. У 2000 році в АРЄ до Закону про особистий статус були внесені суттєві зміни, в тому числі і щодо надання жінкам права встановлювати в шлюбному договорі умови про право на розлучення у разі укладення ще одного шлюбу чоловіком. Подальші реформи у 2005 році також передбачили створення сімейних судів, сімейного фонду для аліментів на утримання жінок, а також щодо опіки над дітьми¹.

Внаслідок революції 1905–1911 років в **Ірані** був створений перший парламент, в якому була навіть жінка Бібі Хатун Істрабаді. В 1907 році був виданий перший жіночий журнал «Данеш», а також інші публікації в різних регіонах. Протягом 1921–1925 рр. був період звуження прав жінок, навіть були закриті жіночі журнали. Закон Ірану про захист сім'ї 1967 року заборонив позасудові розлучення, обмежив полігамію, передбачав створення сімейних судів. На жаль, Закон про захист сім'ї 1975 року був кроком назад в аспекті гарантування прав жінок. А після революції у 1979 році та створення Ісламської Республіки Іран права жінок були суттєво обмежені, було встановлено обов'язкове носіння хіджабу як мусульманками, так і немусульманками, за порушення цього обов'язку була встановлена відповідальність у вигляді 70 ударів або 60 днів ув'язнення. З 1990 року відмічається зростання рівня освіченості жінок та їх зайнятості у різних сферах економіки. У 2006 році жінки становили більше половини студентів університетів в Ірані, їхня частка у галузях науки і техніки становила понад 70%. У 2012 році в Ірані було ухвалено рішення, яке практично не дозволяло дівчатам обирати спеціальність. Лауреат Нобелівської премії миру та правозахисник Ширін Ебаді звернулася до виконавчого директора та заступника Генерального секретаря ООН з питань гендер-

---

¹ Camilo Gómez-Rivas. Women, Shari'a, and Personal Status Law Reform in Egypt after the Revolution. October 1, 2011. URL: <https://www.mei.edu/publications/women-sharia-and-personal-status-law-reform-egypt-after-revolution>

ної рівності та розширення прав і можливостей з тим, що це новий тип дискримінації іранських жінок. У результаті цієї політики дівчата не мали змоги обрати спеціальності в галузях комп'ютерних наук, хімічної інженерії, промислового машинобудування, цивільного будівництва, машинобудування, сільськогосподарського машинобудування та хімії, політології, бухгалтерського обліку, ділового адміністрування, електротехніки та ін. Отже, нині в Ірані важко говорити про рівність чоловіків та жінок, і навіть позитивні практики на початку ХХ століття вже є частиною історії і аж ніяк не сьогодення.

Найбільш суттєвою реформою сімейного права в Пакистані за останні роки була Постанова мусульманського сімейного права 1961 року, викладена у звіті Комісії з питань шлюбу та сімейного права (далі — Комісія)¹. Комісія була створена ще у 1955 році, її очолив колишній голова суду Міан Абдул Рашид. Завданням Комісії було переглянути існуючі закони, що регулювали шлюб, розлучення, утримання та інші сімейні відносини, та розробити пропозиції для покращення становища жінок з дотриманням норм ісламу.

11 червня 1956 року Комісія представила свій звіт уряду Пакистану, запропонувавши, серед іншого, створення спеціальних судів для оперативного розгляду сімейних справ. Серед пропозицій Комісії було і встановлення спрощеного процесуального порядку розгляду сімейних спорів, а не в загальному цивільно-процесуальному порядку. Було запропоновано встановити, що судовий розгляд не може перевищувати трьох місяців, а рішення сімейного суду не може переглядатися. Суд мав наділятися великими дискреційними повноваженнями для регулювання процедури розгляду відповідно до обставин кожної справи. Судові процеси у сімейних судах мали стати максимально швидкими та дешевими (без сплати судових зборів).

Загалом реформування сімейного права відбувалося в умовах конфронтації модерністів та прихильників секуляритивного підхо-

¹ Nadya Haider. Islamic Legal Reform: The Case of Pakistan and Family Law. *Yale Journal of Law & Feminism*. 2000. Vol. 12: Iss. 2, Article 5. P. 298.

ду. Підтримували реформу такі об'єднання як Асоціація жінок Пакистану та Об'єднаний фронт за права жінок, що активно виступали наприкінці 1950-х і на початку 1960-х років за прийняття нового указу, який би змінив права жінок у шлюбі, під час розлучення та спадкування. Деякі вчені стверджують, що Постанова мусульманського сімейного права 1961 року є найбільш рішучим кроком Пакистану до надання жінкам і чоловікам рівності в правах, інші зауважують на слабкості реформи і значних поступках традиціоналістам¹.

Не всі рекомендації Комісії були одразу реалізовані. 23 листопада 1958 року була створена Комісія з правової реформи, яка також розглянула питання про створення спеціальних судів для розгляду сімейних справ. Це не вирішило проблеми неефективного судового захисту сімейних прав. Тільки в 1996 році було встановлено законом, що строк розгляду справ про розірвання шлюбу не може перевищувати 4 місяці.

Наразі основними джерелами сімейного права в Пакистані є: Закон про застосування мусульманського особистого права (шаріат) (1935 р.), Закон про застосування мусульманського права (шаріат) (1937 р.), Закон про застосування мусульманського закону в Західному Пенджабі (шаріат) (1948 р.), Закон про обмеження вступу до шлюбу дитини (1929 р.), Закон про розірвання мусульманських шлюбів (1939 р.), Закон про обмеження приданого та весільного дарунка (1976 р.), Закон про опікунів та захисників (1890 р.), Закон про сімейні суди (1964 р.), Постанова про мусульманське сімейне право (1961 р.), Правила сімейного суду Західного Пакистану (1965 р.) та інші².

У **Тунісі** ще в 1956 році був прийнятий новий закон про особистий статус, який надав жінкам рівне право на розлучення з чоловіками, встановив принцип добровільності шлюбу, зобов'язавши обидві сторони дати згоду на укладення шлюбу (статті 5, 9), скасу-

---

¹ Nadya Haider. Islamic Legal Reform: The Case of Pakistan and Family Law. *Yale Journal of Law & Feminism*. 2000. Vol. 12: Iss. 2, Article 5. P. 308.

² Менджул М.В. Принцип рівності та сімейне право ісламських держав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Vol. 1. P. 70.

вав полігамію (стаття 18) і надав жінкам рівні з чоловіками права (на працю, свободу пересування, відкриття банківського рахунку тощо). Сандра Ден О'Коннор назвала Туніс моделлю для інших країн в ісламському світі щодо гендерного законодавства. Адрієн Кетрін Вінг пише: «Поряд з Туреччиною, Туніс прийняв найбільш секуляризований підхід до жінок»¹. Таким чином, законодавство Тунісу утворює принцип рівності чоловіка та жінки в сімейних відносинах і є найбільш прогресивним та, по суті, революційним у порівнянні із законодавством інших мусульманських держав.

У 2004 році в **Марокко** в результаті реформи сімейного законодавства запровадили досить прогресивні норми. Мудавана (назва марокканського сімейного кодексу) ґрунтується на школі ісламської юриспруденції Малікі, кодифікованій ще в 1957–1958 роках, уже після набуття незалежності Марокко від Франції. Мудавана в редакції 1958 року передбачав необмежену полігамію, право одностороннього розірвання чоловіком шлюбу без будь-яких причин, ставив жінку у залежне становище від чоловіка.

З 1980-х років у Марокко активізувався рух за права жінок, рівність у сімейних відносинах. Жіноча правозахисна група у 1992 році розпочала кампанію «Один мільйон підписів», яка мала на меті зібрати підписи під петицією щодо реформування Мудавана. Кампанія була успішною, і було зібрано більше мільйона підписів, при цьому загальна кількість населення в Марокко становила 25 мільйонів. В результаті це стало поштовхом для створення робочої групи з реформування сімейного кодексу, в жовтні 2003 року проект був внесений до марокканського парламенту². За новим марокканським сімейним кодексом 2004 року, чоловік та дружина мають рівні сімейні права, ліквідовано чоловічу опіку над дружиною, підвищено шлюбний вік, надано право жінкам самостійно укладати шлюбний договір, скасовано право чоловіка на односто-

¹ Mounira M. Charrad. Tunisia at the Forefront of the Arab World: Two Waves of Gender Legislation. *WASH. & LEE L. REV.* 2007. № 64. P. 1516.

² Reforming Moroccan family law: the Moudawana. URL: <https://www.centreforpublicimpact.org/case-study/moroccan-moudawana-reform/>

ронню відмову від шлюбу, розширено права жінок на спадщину та майно, визнано дітей, народжених поза шлюбом, не ліквідовано, проте обмежено полігамію¹.

У **Туреччині** сімейні відносини сьогодні регулюються переважно Цивільним кодексом, прийнятим 22 листопада 2001 року (набув чинності 1 січня 2002 року). Цивільний кодекс Туреччини містить п'ять книг, з яких друга присвячена сімейному праву. Турецький Цивільний кодекс змінив панівне становище чоловіка і надав рівні права подружжю, водночас запровадив обов'язок подружжя разом забезпечувати витрати сім'ї.

У 2005 році відбулася реформа сімейного права і в **Алжирі**, зокрема було надане право на розірвання шлюбу жінкам, обмежено полігамію, проте не відбулося реального утвердження принципу рівності. **Судан** є прикладом держави, яка ще не здійснила реформи сімейного права. Закон про особистий статус мусульман, прийнятий в Судані у 1991 році, викликав багато критики, оскільки легалізував дитячі шлюби, передбачав повну опіку чоловіка над дружиною (принцип *qawama*), включаючи надання дозволу на працю. У 2006 році було утворено Національний комітет з розгляду статусу жінок у законодавстві (Перший національний комітет), він визначив 88 статей у законах, які необхідно реформувати для забезпечення гендерної рівності, в тому числі з метою скасування опіки чоловіків над жінками, підвищення мінімального віку вступу в шлюб до 18 років, визнання батьківства дітей, народжених поза шлюбом, та інші, які, на жаль, так і не були прийняті². В **Саудівській Аравії** також не здійснено кодифікацію права, тільки в 2010 році були оголошені наміри її здійснити. Основним джерелом права в Саудівській Аравії є іслам.

Отже, в ХХ–ХХІ століттях відбулися суттєві реформи у сфері сімейного права в багатьох мусульманських державах. При цьому

¹ Samia El Nagar, Liv Tønnessen. Family law reform in Sudan: Competing claims for gender justice between sharia and women's human rights. CMI report, number 5, December 2017. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/6401-family-law-reform-in>

² Там само.

є приклади позитивних практик утвердження принципу рівності у законодавстві із заборонаю полігамії (в Туреччині, Тунісі), обмеженням полігамії (в Марокко, Індонезії, Пакистані тощо) і водночас збереглося ще досить дискримінаційне ставлення до жінок у ряді ісламських держав (в Ірані, Судані, Саудівській Аравії тощо).

3.6. Джерела сімейного права окремих азійських держав

Серед азійських держав є такі, що мають спільну історію з Україною під час перебування у складі Радянського Союзу. Саме тому для нас становить інтерес розвиток сімейного права в таких державах після розпаду СРСР. У рамках даного підрозділу ми розглянемо джерела сімейного права в державах Центральної Азії (Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані), а також у постсоціалістичних державах Західної Азії (Азербайджані, Вірменії та Грузії).

Конституція **Азербайджанської Республіки**, прийнята 12 листопада 1995 р., містить такі засади регулювання сімейних відносин: у ст. 17 закріплено принципи державного захисту сім'ї, батьківської відповідальності за виховання дітей, опіки державою на дітьми, позбавленими батьківського піклування; стаття 25 встановлює принцип рівності; в статті 34 містяться принципи добровільності шлюбу, державного захисту материнства, батьківства та дитинства, державної підтримки багатодітних сімей, рівності прав подружжя, зобов'язання дітей поважати батьків та піклуватися про них¹.

В Азербайджані основним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс, прийнятий 28 грудня 1999 р., який у статті 2.2 встановлює, що правове регулювання сімейних відносин здійснюється відповідно до принципів добровільності шлюбу між чоловіком та

¹ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI. 2 noyabr 1995-ci il. URL: <http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/konstitutsiya.pdf>

жінкою, рівності прав подружжя, вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою, пріоритету сімейного виховання дітей, піклування про добробут та розвиток дітей, забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї.

Сімейний кодекс Республіки **Вірменія** від 8 грудня 2004 р. в статті 1 містить основні принципи сімейного законодавства, а саме: особливого державного захисту сім'ї, материнства та дитинства; пріоритетного захисту прав дітей; зміцнення сім'ї, побудови сімейних відносин на взаємній любові і взаємоповазі, взаємодопомозі та відповідальності всіх членів сім'ї; неприпустимості довільного втручання кого-небудь у справи сім'ї; пріоритету виховання дітей у сім'ї; забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливості судового захисту цих прав; визнання тільки світського шлюбу; добровільності шлюбу; рівності прав подружжя в сім'ї; пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї; заборони дискримінації; найкращих інтересів дитини та інші¹.

Конституція **Грузії** в нині діючій редакції містить такі засади регулювання сімейних відносин: рівності та заборони дискримінації (стаття 11), недоторканості сімейного життя (ст. 15), добровільності шлюбу, можливості укладення шлюбу між чоловіком та жінкою (ст. 30)². На відміну від інших азіатських держав, досліджуваних у рамках цього підрозділу, сімейні відносини в Грузії регулюються п'ятою книгою Цивільного кодексу, який встановлює: до-

¹ Семейный Кодекс Республики Армения от 8 декабря 2004 года №3 P-123. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8661

² საქართველოს კონსტიტუცია. URL: http://www.parliament.ge/ge/ajax/downloadFile/89003/%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%90_-_%E1%83%AA%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%A8%E1%83%98_%E1%83%AA%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90_-_%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%91%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%9D_%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98

бровільність шлюбу; державне визнання тільки світського шлюбу (ст. 1106), моногамію (ст. 1121), свободу розірвання шлюбу (ст. 1122, 1124–1127); можливість визнання шлюбу недійсним тільки в судовому порядку (ст. 1148); рівноправність кожного з подружжя (ст. 1152); заборону дискримінації при укладенні шлюбу та в сімейних відносинах подружжя (ст. 1153); спільне вирішення питань сім'ї (ст. 1155); захист прав та інтересів дитини (ст. 1198-1) тощо.

Конституція Республіки **Казахстан**, прийнята 30 серпня 1995 р., містить такі принципи сімейного права: рівності, заборони дискримінації (стаття 14); недоторканості приватного та сімейного життя (ст. 18), державного захисту шлюбу, сім'ї, материнства, батьківства та дитинства (ч. 1 ст. 27), батьківської відповідальності за дітей та їх виховання (ч. 2 ст. 27), турботи повнолітніх дієздатних дітей про непрацездатних батьків (ч. 3 ст. 27)¹.

Основним джерелом сімейного права є Кодекс про шлюб та сім'ю Республіки Казахстан від 26 грудня 2011 р. № 518-IV². Зокрема, стаття 2 визначає основи шлюбно-сімейного законодавства та містить такі принципи: державного захисту шлюбу, сім'ї, материнства, батьківства та дитинства; добровільності шлюбу; рівності прав подружжя в сім'ї; недопустимості самовільного втручання кого-небудь у справи сім'ї; вирішення внутрісімейних питань за взаємною згодою; пріоритету сімейного виховання дітей, турботи про їх розвиток та добробут; пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх, літніх та непрацездатних членів сім'ї; забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливості судового захисту цих прав; підтримки здорового способу життя всіх членів сім'ї; визнання тільки шлюбу, укладеного державними органами; заборони обмеження прав у зв'язку із укладенням шлюбу.

¹ Конституция Республики Казахстан, 30 августа 1995 года. URL: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyiy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upravleniya/id-K950001000/

² О браке (супружестве) и семье: Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV. URL: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/bpak_i_semya/id-K1100000518/

Тегизбекова Ж.Ч. відзначає, що сучасне сімейне право **Киргизької Республіки** сформоване на засадах романо-германської правової сім'ї, але при цьому значний вплив мають національні та культурні особливості, що історично сформувалися, оскільки до входження Киргизстану до складу Росії (друга половина XIX-го століття) суспільні відносини киргизів здебільшого регулювалися звичаями, діяло звичаєве право (або так зване «право кочових цивілізацій»). Після входження до складу Росії на території Киргизстану поряд із звичаями діяли закони Російської імперії, а після революції 1917 року – радянське законодавство¹.

Сучасне сімейне право Киргизької Республіки побудоване на принципах, які визначені на конституційному та законодавчому рівнях. Так, Конституція Киргизької Республіки була прийнята на референдумі 27 червня 2010 р. та містить такі принципи: рівності, заборони дискримінації, забезпечення найкращих інтересів дитини (ст. 16); недоторканості приватного життя (ст. 29); державного захисту сім'ї, батьківства, материнства та дитинства, батьківської відповідальності за розвиток дитини, державного виховання, навчання та утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, добровільності шлюбу, визнання світського шлюбу (ст. 36)².

Сімейний кодекс Киргизької республіки від 30 серпня 2003 р. встановлює: державний захист сім'ї, батьківства, материнства та дитинства; передбачає підготовку громадян до сімейного життя, шлюбу, батьківства і материнства; державне утримання, виховання та навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; обов'язок побудови сімейних відносин на почуттях взаємоповаги, взаємодопомоги та відповідальності перед сім'єю всіх її членів; неприпустиме втручання кого-небудь у справи сім'ї;

¹ Тегизбекова Жылдыз Чынарбековна. Регулирование брачно-семейных отношений кыргызов по обычному праву: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01. Бишкек, 2013. 203 с.

² Конституция Кыргызской Республики, 27 июня 2010 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913>

забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав, можливості судового захисту цих прав; гендерну рівність в сімейних відносинах; визнання тільки світського шлюбу; добровільність шлюбу; рівність прав та обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї; вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою; забезпечення найкращих інтересів дитини; пріоритет сімейного виховання дітей; розвиток, забезпечення належного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї; заборону дискримінації при вступі у шлюб та в сімейних відносинах та інші¹.

Засади сімейного права **Таджикистану** містяться в Конституції та сімейному законодавстві. Конституція Республіки Таджикистан, прийнята на референдумі 6 листопада 1994 р., містить такі принципи: рівності (ст. 17); державного захисту сім'ї, добровільності шлюбу, рівності подружжя у сімейних відносинах та при розірванні шлюбу, моногамії (ст. 33); державного захисту материнства та дитинства, батьківської відповідальності за виховання і навчання дітей, відповідальності працездатних дітей за догляд та забезпечення батьків, державного захисту дітей-сиріт (ст. 34)².

Сімейний кодекс Республіки Таджикистан від 13 листопада 1998 р. (зі змінами та доповненнями станом на 24 лютого 2017 р.)³ встановлює: державний захист сім'ї, шлюбу, материнства, батьківства та дитинства; взаємодопомогу та відповідальність перед сім'єю всіх її членів; неприпустимість втручання кого-небудь у справи сім'ї; забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав і виконання обов'язків, можливість їх судового захисту; визнання тільки світського шлюбу; добровільність шлюбу; рівність прав подружжя в сім'ї; вирішення внутрішньосімейних

¹ Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 года №201. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4088

² Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>

³ Семейный кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года № 682 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.02.2017 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30445181

питань за взаємною згодою; пріоритет сімейного виховання дітей, піклування про їхній добробут та розвиток; забезпечення пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї; заборону дискримінації учасників сімейних відносин та інші.

Конституція **Туркменістану** від 18 травня 1992 р. (в новій редакції від 14 вересня 2016 р.) визначає основні засади сімейного права Туркменістану, а саме: недоторканості особистого та сімейного життя (стаття 37), рівності (стаття 28), рівності чоловіків і жінок (стаття 29), державного захисту сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, обов'язку батьків виховувати та піклуватися про дітей, обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про батьків (стаття 40)¹. Водночас основним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс Туркменістану, прийнятий 1 квітня 2012 року (із останніми змінами, внесеними Законом від 19 червня 2018 р.). Сімейний кодекс Туркменістану встановлює: державний захист сім'ї, материнства, дитинства та батьківства; добровільність шлюбу; моногамію; зміцнення в сім'ї моральних принципів; рівність прав подружжя в сім'ї; обов'язок взаємодопомоги і відповідальності перед сім'єю всіх її членів; неприпустимість втручання кого-небудь у справи сім'ї; забезпечення в сім'ї сприятливих умов для здорового розвитку дитини; недопущення прояву насильства в будь-якій формі щодо будь-якого члена сім'ї; створення в родині сприятливих умов для поєднання батьками трудової діяльності з сімейними обов'язками та інше².

Засади сімейного права **Узбекистану** також містяться в Конституції, а головним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс від 30 квітня 1998 р. (чинний з 1 вересня 1998 р.). Конституція Республіки Узбекистан, прийнята 8 грудня 1992 р., окремо виділяє принцип рівності (стаття 18) та принцип рівності жінки та чоловіка

¹ Конституція Туркменістана. URL: <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/konstitucija-turkmenistana-novaja-redakcija.html>

² Семейный кодекс Туркменістана. URL: <http://www.turkmenbusiness.org/content/semeinyi-kodeks-turkmenistana>

(стаття 46). Крім того, в Конституції містяться такі основні засади сімейного права: захисту державою та суспільством сім'ї, добровільності шлюбу (стаття 63); зобов'язання батьків утримувати і виховувати дітей до їх повноліття (стаття 64); державної охорони материнства і дитинства, рівності дітей незалежно від походження і цивільного стану батьків (стаття 65); зобов'язання повнолітніх працездатних дітей піклуватися про своїх батьків (стаття 66)¹.

З аналізу статей 1–4 Сімейного кодексу Узбекистану можна говорити про такі основні засади регулювання сімейних відносин: зміцнення сім'ї; побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові, довіри і взаємної поваги; співробітництва, взаємодопомоги і відповідальності перед сім'єю всіх її членів; неприпустимості свавільного втручання когось-небудь у справи сім'ї, забезпечення безперешкодного здійснення членами сім'ї своїх прав та їх захисту; рівності; добровільності шлюбу між чоловіком і жінкою; рівності особистих і майнових прав подружжя; вирішення внутрішньосімейних питань за взаємною згодою; пріоритету сімейного виховання дітей; піклування про добробут та розвиток дітей; забезпечення захисту прав та інтересів неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї; державного захисту сім'ї, материнства, батьківства та дитинства².

У досліджуваних азіатських державах визнається тільки світський шлюб, релігійні обряди та церемонії не мають правового значення. При цьому шлюб може бути укладений тільки між чоловіком та жінкою, і такий принцип чітко закріплений в сімейному законодавстві, крім того, він прямо закріплений на конституційному рівні або впливає з положень Конституції. Наприклад, частина 3 статті 2 Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Казахстан уточнює, що шлюбом не визнається фактичне співжиття як чоловіка та жінки, так і осіб однієї статі.

¹ Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 года. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section7>

² Семейный кодекс Республики Узбекистан от 30 апреля 1998 года. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=973

Питання для самоконтролю:

1. Що таке «джерела сімейного права»?
2. Які джерела сімейного права Ви знаєте?
3. Що Вам відомо про систему джерел сімейного права України?
4. Яке значення ЦК України у регулюванні сімейних відносин?
5. Чи є звичаї джерелом права в Україні?
6. Що таке правові позиції суду та чи є вони джерелом права?
7. Які джерела сімейного права у європейських державах?
8. Чи є нормативно-правовий акт джерелом права у мусульманських державах?

Розділ 4. Інститут шлюбу: порівняльний аспект

- 4.1. Поняття та правова природа шлюбу.
- 4.2. Умови укладення шлюбу.
- 4.3. Порядок укладення шлюбу.
- 4.4. Припинення шлюбу.
- 4.5. Право на одностатеві шлюби та партнерства у зарубіжних державах.

4.1. Поняття та правова природа шлюбу

В науковій правничій літературі поняття та правова природа шлюбу розглядаються по-різному. Поряд з традиційною позицією, що шлюб є «таїнством», обґрунтованими є концепції про договірну природу шлюбу та про «шлюб-партнерство». Можна погодитися з позицією Шимон С.І., що в Україні сімейне законодавство регулює шлюбні відносини на основі концепції «шлюб-статус»¹. Однак, на нашу думку, елементи договірної концепції також присутні.

Поняття шлюбу міститься у ст. 21 СК України, зокрема **шлюбом** є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Згідно з нормами Конституції України та Сімейного кодексу укласти шлюб можуть тільки чоловік та жінка.

Шлюб у ЦК Австрії розглядається як договір, згідно з яким дві особи легалізують свою волю жити спільно, підтримувати тісний

¹ Шимон С.І. Правова природа шлюбу за сімейним кодексом України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 28. С. 157.

зв'язок, надавати взаємну підтримку одна одній (ст. 44). Цивільний кодекс Чехії встановлює, що шлюбом є союз чоловіка та жінки, який може бути зареєстрований органом державної влади, що уповноважений здійснювати таку реєстрацію, або церквою (§ 657).

У багатьох зарубіжних державах нема законодавчого визначення шлюбу, а міститься тільки норма, що гарантує право на шлюб. Наприклад, у Законі Норвегії «Про шлюб» встановлено, що двоє людей протилежної або однієї статі можуть укласти шлюб (§ 1). Так само ст. 143 ЦК Франції передбачає, що шлюб укладають дві особи однієї або різної статі.

Гарантіями права на шлюб є:

1. Визначальною основою системи гарантій права на шлюб є визнання не тільки людини, але і її гідності, яка є найвищою соціальною цінністю. Гідність людини є основою для здійснення нею всіх основних прав, у тому числі права на шлюб. І відповідно, обмеження права на шлюб чи його порушення матиме наслідком посягання на гідність людини.

О. Гришук зазначає: «у правовому вимірі ідея людської гідності реалізується як принцип (цінність) та право людини. Ціннісний характер людської гідності пояснюється взаємозв'язком із правами людини, зокрема її джерельним характером щодо прав і свобод»¹. С. Шевчук зауважує, що «якщо немає людської гідності, то немає ефективної реалізації, взагалі немає конституційних прав і свобод, або ж вони є, однак залишаються номінальними і не мають жодного юридичного ефекту»².

Тлумачення поняття гідності людини можна віднайти у рішенні Конституційного Суду України № 5-р/2018 від 23 травня 2018 р., зокрема: «...людську гідність слід трактувати як право, яке гарантується статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, що наповнює сенсом людське буття, а також є фундамен-

¹ Оксана Гришук. Людська гідність – буттєво-аксіологічний фундамент прав людини. *Право України*. 2018. № 9. С. 25

² Станіслав Шевчук. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 30

том для інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав»¹. Таким чином, гідність можна розглядати і як джерело права на шлюб, і як критерій допустимого обмеження цього права.

2. Гарантією права на шлюб є також те, що права людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Відповідно до цього, саме держава повинна створити умови для реалізації права на шлюб, яке повинно бути визначене законом та не містити необґрунтованих перепон. І хоча Конституція України не визначає обов'язковою умовою шлюбу його державну реєстрацію, таке положення визначено ст. 21 СК України. Державну реєстрацію науковці визнають конститутивною ознакою шлюбу.

3. Гарантією права на шлюб є фундаментальний принцип рівності та заборона дискримінації за різними ознаками при укладенні шлюбу.

Водночас у законодавстві європейських держав можна зустріти норми, які, на наш погляд, суперечать принципу рівності. Наприклад, ст. 126 ЦК Монако встановлює, що вдова не може вступати в новий шлюб до закінчення триста десяти днів з моменту смерті чоловіка². Аналогічні обмеження встановлені і щодо жінок у разі розлучення (ст. 127 ЦК Монако) чи визнання шлюбу недійсним (ст. 128 ЦК Монако). До того ж ці норми містять обмеження тільки щодо жінок і, на нашу думку, крім порушення принципу рівності, обмежують право на шлюб.

Дискримінаційні норми щодо укладення шлюбу можна віднайти і в інших європейських державах. Так, ст. 36 Конституції Королівства Норвегії, яка була прийнята 17 травня 1814 року, встановлює, що принц або принцеса, які претендують бути монархом Норвегії, не можуть одружитися без дозволу короля. Такий принц (принцеса)

¹ Рішення Конституційного Суду України № 5-р/2018 від 23 травня 2018 р. у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf

² Code civil. Portail du Gouvernement Princier. URL: <https://www.legimonaco.mc/305/legismclois.nsf/ViewCode/B4BFAC827B83D2C1C1257BF0002831D5!OpenDocument>

не може стати керівником (чи керівником уряду) іншої держави без згоди короля і парламенту (2/3 голосів). Якщо він (чи вона) порушать встановлені обмеження, то він (вона) та його (її) нащадки втрачають право на норвезький трон. Ця норма діє з останніми змінами конституційним законом від 9 травня 2014 року № 613¹. Зрозуміло, що принц або принцеса можуть одружитися добровільно із самостійно обраним партнером, проте відсутність згоди короля на шлюб формально може бути підставою усунення від наслідування престолу.

4. Важливою гарантією є норма про вільну згоду при укладенні шлюбу, яка присутня як у законодавстві України (ст. 51 Конституції України, ст. 24 СК України), так і всіх європейських держав. Відповідно, заборонено примушування жінки та чоловіка до шлюбу. Більше того, реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, або з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, є підставою для визнання шлюбу недійсним².

Таким чином, законодавство України та зарубіжних держав містить систему гарантій, які відповідають міжнародним стандартам, створюють фундаментальну основу та «парасольковий» захист права людини на шлюб.

4.2. Умови укладення шлюбу

Під умовами укладення шлюбу слід розуміти обставини, які повинні бути для правомірного укладення шлюбу. У підручниках з сімейного права зустрічається поділ умов укладення шлюбу на позитивні та негативні. Наявність позитивних дає можливість укласти шлюб, а негативні умови мають бути відсутні, щоб шлюб

¹ Kongeriket Norges Grunnlov, gitt i riksforsamlingen på Eidsvoll den 17. mai 1814. URL: <https://grunnloven.lovdato.no/>

² Менджул М.В. Конституційні гарантії права на шлюб. Конституційно-правове будівництво на зламі епох : пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 49–52.

можна було укласти¹. Негативні умови, по суті, є перепонами до укладення шлюбу.

Право на шлюб має тільки людина, укласти його в Україні можуть тільки люди протилежної статі, водночас у зарубіжних державах різний підхід (детальніше розглянуто у п. 4.5).

Шлюб є правомірною укладений при дотриманні таких умов:

1) *досягнення шлюбного віку*. Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 10 грудня 1962 р. встановлює, що право на шлюб мають чоловік та жінка, що досягли повноліття, а також ст. 2 передбачає, що держави повинні у національному законодавстві встановити мінімальний шлюбний вік.

В Україні підхід щодо віку укладення шлюбу змінився 15 березня 2012 року, коли частину першу ст. 22 СК України було викладено в новій редакції і встановлено однаковий вік для вступу в шлюб — 18 років незалежно від статі. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

З 1 липня 2014 року найнижчий вік для вступу в шлюб у Швеції становить 18 років, і особа, молодша за 18 років, отримати дозвіл на вступ у шлюб не може. Аналогічні норми містяться в законодавстві про шлюб Норвегії, Данії та Ісландії². В Канаді також встановлено шлюбний вік у 18 років³. Після внесених у 2013 році змін до ст. 144 ЦК Франції передбачено, що шлюб не може бути укладений до вісімнадцяти років. Аналогічна норма міститься ЦК ФРН (§ 1303). У США у переважній більшості штатів шлюбний вік встановлено з 18 років, за винятком Штату Небраска (з 19 років), Штату Міссісіпі (з 21

¹ Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 49.

² Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 353

³ Антонова О.Р. Захист сімейних прав в Канаді: досвід для України. С. 13. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4921/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%202018_p013-019.pdf

року). Таким чином, демократичні держави здебільшого передбачають укладення шлюбу з досягненням повноліття.

Щодо шлюбів, укладених до 18-річного віку, або так званих дитячих шлюбів, то вони на міжнародному рівні вважаються порушенням прав людини, оскільки є усталена позиція, що неповнолітні не здатні давати поінформовану згоду. Практика укладення дитячих шлюбів є досить поширеною в африканських та окремих азійських державах, і переважно з фінансових причин або з огляду на культурні традиції та релігійні звичаї. Як правило, згоди нареченої не питають, шлюб організовує її законний опікун (батько).

Оскільки в Корані шлюбний вік не визначено, то в ісламських державах він встановлюється по-різному. У 2004 році в Марокко встановлено шлюбний вік 18 років як для чоловіків, так і для жінок. Так само в законодавство Єгипту в 2008 році внесені зміни і встановлено шлюбний вік 18 років для обох наречених¹. Законом про сім'ю Йорданії (2010 р.) встановлено шлюбний вік у 18 років². В Алжирі в 2005 році встановлено мінімальний вік вступу у шлюб для жінок і чоловіків 19 років. Крім того, шлюбний вік для чоловіків у Бангладеші становить 21 рік, в Індонезії — 19 років, у Сирії, Іраку, Тунісі, Туреччині, Лівані, Пакистані — 18 років, Кувейті — 17 років, для жінок у Бангладеші, Тунісі, Іраку та Марокко — 18 років, Малайзії, Туреччині, Сирії та Лівані — 17 років, Пакистані — 16 років, у Кувейті — 15 років. У державах, де було підвищено мінімальний вік вступу в шлюб для дівчат, за рішенням суду та згодою законних опікунів може бути укладено шлюб до досягнення шлюбного віку (наприклад, у Туреччині — з 16 років, в Йорданії, Іраку та Марокко — з 15 років).

В Ірані шлюбний вік встановлено в 15 років для чоловіків та 13 років — для дівчат³. Відповідно до Цивільного кодексу Ірану 2007 року, шлюб «до досягнення повноліття» заборонений. Однак вік по-

¹ Kristen Stilt, Salma Waheedi, Swathi Gandhavadi Griffin. The Ambitions Of Muslim Family Law Reform. *Harvard Journal of Law & Gender*. 2018. Vol. 41. P. 327.

² Там само, С. 324.

³ Best Practices. Progressive Family Laws in Muslim Countries. August 2005. p. 8. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Best%20Practices%20%28English%29.pdf>

вноліття становить 9 місячних (8 років і 9 місяців) для дівчат і 15 місячних років — для хлопців. Ще у 2014 році Іран зобов'язався вивчити рекомендації щодо скасування законів, що дозволяють дитячі шлюби, та внести зміни до Цивільного кодексу для встановлення мінімального шлюбного віку з 18 років. Проте наразі це питання не вирішене, і дівчата в Ірані можуть вийти заміж у 13 років, а з дев'яти років одружитися з дозволу батьків та суду. Згідно зі статистичними даними, 17% дівчат у віці до 18 років в Ірані перебувають у шлюбі, а 3% — у шлюбі до 15 років. За даними ЮНІСЕФ за 2018 рік, 17 відсотків іранських дівчат одружуються у віці молодше 18 років¹.

В Саудівській Аравії на рівні закону взагалі не визначено шлюбний вік, а ЗМІ продовжують періодично повідомляти про дитячі шлюби, укладені навіть з дівчатами у віці до 8 років. У січні 2019 року було подано пропозицію встановити мінімальний вік шлюбу у 18 років, а за рішенням суду — з 15 років, проте досі вона не прийнята².

Щодо світських держав, в яких переважна частина населення сповідує іслам, то так само шлюбний вік різний, у більшості азійських держав дозволяють вступ у шлюб після досягнення 18 років. Проте в Узбекистані встановлено шлюбний вік для чоловіків у вісімнадцять років, для жінок — 17 років (ст. 15 СК Республіки Узбекистан). За наявності поважних причин (у більшості держав — вагітність, народження дитини; в Узбекистані також оголошення неповнолітнього повністю дієздатним) може бути знижено шлюбний вік: не більше ніж на рік (в Азербайджані, Киргизстані, Туркменістані, Таджикистані, Узбекистані) або не більше ніж на два роки (у Вірменії, Грузії та Казахстані)³.

Обурення практикою дитячих шлюбів в Європі серед мігрантів було висловлене і на 29-му засіданні Парламентської асамблеї

¹ Patrick Goodenough. Iran Won't Outlaw Marriage of Under-13 Girls, as Islamic Countries Fare Worst in Annual Gender Survey. URL: <https://www.cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/iran-wont-outlaw-marriage-under-13-girls-islamic-countries-fare>

² Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 344.

³ Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин в окремих азійських державах. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 1. 2018. С. 260.

Ради Європи. Дитячий шлюб (тобто з особою у віці до 18 років) сам по собі спричиняє порушення прав, оскільки може завдати шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, перешкодити здобуттю освіти, в тому числі середньої, обмежити інтелектуальний та соціальний розвиток. На 29-му засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи рекомендовано державам встановити мінімальний вік для укладення шлюбу з 18 років.

2) *добровільна згода*. Відповідно до ст. 1 Конвенції про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу не допускається укладення шлюбу без повної та вільної згоди обох сторін, яка повинна бути висловлена ними особисто, відповідно до закону, після належного оголошення, в присутності представника влади, який має право на оформлення шлюбу, і в присутності свідків.

І хоча Україна не ратифікувала вказану конвенцію, норми Сімейного кодексу України відповідають зазначеним положенням. Стаття 24 СК передбачає укладення шлюбу тільки за вільної згоди жінки та чоловіка.

Так само законодавство європейських держав передбачає як обов'язкову умову для укладення шлюбу добровільну згоду. Наприклад, ст. 57 ЦК Латвії зобов'язує реєстратора пересвідчитися, що особи справді бажають укласти шлюб. Стаття 146 ЦК Франції встановлює, що «немає шлюбу, якщо немає згоди».

Іслам вимагає згоди наречених, але традиційними є організовані шлюби, пошук та підбір батьками майбутнього нареченого та нареченої. Крім того, в більшості мусульманських держав є інститут опікунства над жінками. Згідно з нормами Корану, батько (інший найближчий родич чоловічої статі) є опікуном дівчини, і він відбирає нареченого, також дає згоду на укладення шлюбу, обговорює умови шлюбного договору і т.п. Наприклад, Закон Індонезії про шлюб встановлює, що дозвіл на одруження особа має отримати до досягнення 21 року від обох батьків¹. У Саудівській Аравії для укладення шлюбу обов'язково потрібна згода опікуна. Згідно

¹ Syahril Jamil. *Konstruksi Hukum Keluarga Islam Di Indonesia*. Jurnal Usrah. Vol. 3 No. 1, Juni 2017. P. 70.

зі ст. 18 Сімейного кодексу Алжиру, шлюб, вчинений без опікуна або двох свідків, повинен бути визнаний недійсним до його фактичного початку.

Шлюб без вільної згоди відбувається, коли одного чи обох наречених примушують укласти шлюб під впливом емоційного чи фізичного тиску. При цьому укладення шлюбу з корисливих мотивів (майнових інтересів, з метою отримання громадянства і т.п.), тобто без наміру створити сім'ю, але з усвідомленої вільної згоди, є не примусовим, а фіктивним.

Незважаючи на усталену думку про поширеність примусових шлюбів переважно в азіатських та африканських державах, а також державах Латинської Америки, такі випадки все частіше трапляються на теренах Європи та в Україні.

У судовій практиці Великобританії є приклади розгляду справ про визнання відсутності добровільної згоди при організованих шлюбах. Так, у справі «Singh v. Singh» (1971) дівчина-сіх у віці 17 років вийшла заміж, проте згодом звернулася до суду з оскарженням організованого шлюбу, укладеного нею з поваги до культурних традицій і з врахуванням побажань її батьків. У цій справі суд констатував недостатній рівень примусу, оскільки не було доказів, що згода на укладення шлюбу була отримана через примус або страх. У справі «Nirani v. Nirani» (1982) апеляційний суд визнав достатній рівень примусу, оскільки батьки (індуїсти) погрожували дочці вигнати її з дому у разі відмови вийти заміж. Так само примусовим визнано шлюб у справі «Mahmood v. Mahmood» (1993), оскільки батьки погрожували дівчині відмовитися від неї, припинити фінансову підтримку і відіслати назад у Пакистан. У рішенні суд зауважив, що батьки можуть надавати консультації та вчиняти тиск, і це не завжди буде примусом¹.

Серед перших європейських держав, які криміналізували примусові шлюби, були Норвегія та Бельгія. Наприклад, у Бельгії вста-

¹ Nadine Dostrovsky, Rebecca J. Cook and Michaël Gagnon. Annotated Bibliography on Comparative and International Law relating to Forced Marriage. Research report. August 2007. 65 p. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/mar/pdf/mar.pdf> 2

новлено відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від одного місяця до двох років або штраф від 500 до 2500 євро. У Данії перший вирок за примусовий шлюб винесено 25 лютого 2004 року, і батька дівчини було засуджено до одного року позбавлення волі¹.

В окремих мусульманських державах також криміналізовані примусові шлюби. Стаття 9 Закону про особистий статус Іраку встановлює, що жоден родич або третя особа не може примушувати будь-яку особу (чоловіка чи жінку) одружуватися без її згоди. Примусові шлюби вважаються недійсними, якщо шлюб не був завершений. Родичі або треті особи не можуть запобігти шлюбу осіб, які мають на це право. За порушення цієї норми закону настає відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років та (або) штраф, якщо порушник є родичем першого ступеня, якщо ні — то до десяти років позбавлення волі. Проте в більшості ісламських держав поширеною є практика примушування до вступу в шлюб з боку батьків та рідних наречених. У Пакистані досі примусові шлюби використовують як засіб примирення родин та племен, що, безумовно, протиправно і може бути оскаржене в суді, проте таких судових справ майже нема.

Україна криміналізувала таке діяння як примусовий шлюб з січня 2019 року, коли набули чинності зміни, прийняті законом ще 6 грудня 2017 р.² На нашу думку, позитивним є не тільки криміналізація примушування до вступу у шлюб, але і примусу щодо перебування у такому шлюбі чи у фактичному співжитті, а також наявність такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення цих дій щодо особи до 18 років або більше як до однієї особи. Чітко прослідковується при конструюванні законодавчої норми і дія принципу рівності, оскільки потерпілою є особа, незалежно від статі, а також урівняно

---

¹ Nadine Dostrovsky, Rebecca J. Cook and Michaël Gagnon. Annotated Bibliography on Comparative and International Law relating to Forced Marriage. Research report. August 2007. P. C. 22-24. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/mar/pdf/mar.pdf> 2.

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n57>

як примус щодо вступу у шлюб, так і примус у фактичному союзі (співжитті).

Добровільність шлюбу є триваючою умовою, тобто має вирішальне значення не тільки при укладенні шлюбу, а й під час всього періоду його дії. Адже жоден із подружжя не може бути примушений до продовження шлюбу, на гарантування цього і передбачено право розірвати шлюб.

Крім того, існують **перепони до укладення шлюбу**, а саме:

— *не може бути укладено шлюб, якщо існує інший зареєстрований шлюб*. Ця вимога впливає із принципу моногамії (одношлюбності), що міститься у законодавстві України та більшості держав світу.

Відповідно до ст. 25 СК України жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. У людини є право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу.

Принцип моногамії закріплений у законодавстві більшості держав світу: ст. 1306 ЦК ФРН, ст. 8 ЦК Австрії, ст. 273, ч. 1 ст. 293 ЦК Румунії, ст. 3.3 та 3.16 ЦК Литви, ст. 33 та 42 ЦК Нідерландів, ст. 96 ЦК Швейцарії, ст. 125 ЦК Монако, ст. 13 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі, ст. 9 СК Албанії, ст. 26 СК Словенії, ст. 4 Сімейного закону Естонії тощо. Порушення принципу моногамії є підставою для визнання шлюбу недійсним.

З моменту надання правового визнання партнерствам у зарубіжних державах принцип моногамії поширився і на них. Наприклад, стаття 9 Закону про шлюб Данії встановлює, що кожен, хто раніше вступав у шлюб або зареєстроване партнерство, не повинен вступати в шлюб доти, доки існує попередній шлюб або зареєстроване партнерство¹. Стаття 1306 ЦК ФРН також передбачає, що шлюб не може бути укладений, якщо між однією з осіб, які бажають укласти шлюб, та третьою особою існує шлюб або цивільне партнерство².

¹ Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 1. januar 1970 (den 23. januar 2018). URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>

² Bürgerliches Gesetzbuch, 18.08.1896. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000702377>

У той же час принцип моногамії не є загальним для всіх держав світу і, зокрема, відомим є факт, що у багатьох мусульманських державах допускається полігамія. Наразі укладення другого шлюбу при наявності попереднього в мусульманських державах супроводжується обмеженнями та умовами, в тому числі наявністю фінансових можливостей утримувати ще одну дружину, згода першої дружини на другий шлюб та інші. Наприклад, ст. 3 Закону про шлюб Індонезії встановлює, з одного боку, що у шлюбі чоловік може мати тільки дружину, а жінка тільки чоловіка (ч. 1), з іншого боку у частині другій встановлює, що суди можуть надавати чоловікові дозвіл мати більше ніж одну дружину за бажанням зацікавлених сторін. Умови, які повинні бути дотримані для отримання дозволу на другий шлюб, визначені у ст. 5 Закону про шлюб Індонезії, зокрема: надання згоди першою дружиною; можливість чоловіка забезпечувати потреби своїх дружин та дітей; гарантування справедливого ставлення до своїх дружин і дітей. Згода першої дружини не вимагається, якщо вона не може її дати або про її місцезнаходження не відомо понад два роки¹.

Сімейний кодекс Марокко 2004 року також обмежив полігамію — зокрема, суддя не дає дозвіл на другий шлюб, якщо не встановить, що чоловік може забезпечити справедливі, рівні з першою дружиною та її дітьми умови життя, інакше шлюбним договором передбачено заборону на укладення другого шлюбу. Крім того, для укладення другого шлюбу обов'язково потрібна згода першої жінки, а також друга дружина має бути поінформована, що це повторний шлюб. Подібні обмеження запроваджені у багатьох мусульманських державах.

Полігамія заборонена в Тунісі та Туреччині. Так, при обґрунтуванні заборони полігамії в ст. 18 Туніського Закону про особистий статус (1956 р.) використовувався аргумент, що фактично «справедливе ставлення» неможливо забезпечити всім дружинам. За порушення заборони полігамії настає відповідальність як для

---

¹ Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 1 Tahun 1974 Tentang Perkawinan. URL: http://hukum.unsrat.ac.id/uu/uu_1_74.htm

чоловіка, так і для жінки у вигляді року ув'язнення або штрафу в розмірі двохсот сорока тисяч туніських франків.

Щодо мусульманських держав, які перебували у складі СРСР (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Азербайджан), то в них на законодавчому рівні встановлено моногамію. Проблема полягає в тому, що значна частина населення сповідує іслам, і на практиці непоодинокі випадки наявності кількох шлюбів, які оформлюються за релігійними обрядами. Для боротьби з такою ситуацією, до прикладу, в Туркменістані 19 червня 2018 р. внесено зміни в Сімейний кодекс, і ст. 7 доповнено новою частиною про те, що «у Туркменістані не допускається багатоженство, під яким розуміють відносини з двома або кількома жінками одночасно при спільному веденні господарства»¹.

Попри переважаючий принцип полігамності, все більше в ісламських державах моногамних сімей, в тому числі через матеріальні причини, — більшість мусульманських чоловіків не в змозі надати однакове фінансове утримання та створити рівні умови для більш як однієї дружини. В таких державах як Туніс, АРЕ, Йорданія, Туреччина тощо все більшого поширення набуває ситуація, коли обоє з подружжя працюють.

- не може бути укладено шлюб з недієздатною особою. Вказане обмеження є наслідком головної умови для укладення шлюбу — добровільності, що передбачає вільну, повну, поінформовану та усвідомлену згоду на шлюб обох наречених. Безперечно, якщо особа є недієздатною, то маловірогідно, що вона зможе надати усвідомлену, повну, вільну та поінформовану згоду. Сімейне законодавство України передбачає, що реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідком визнання такого шлюбу недійсним. Причому, згідно зі ст. 39 СК України, шлюб з недієздатною особою є нікчемним і може бути анульованим органом державної реєстра-

¹ Закон Туркменістана о внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Туркменістана. URL: <http://www.parahat.info/law/parahat-info-law-02ce>

ції актів цивільного стану. У той ж час, якщо в момент укладення шлюбу особа була дієздатна, але згодом стала недієздатною внаслідок хвороби чи нещасного випадку, то це не є підставою для визнання шлюбу недійсним, але може бути підставою для його розірвання.

- не може бути укладено шлюб між родичами. Доволі поширена перепона для укладення шлюбу, що міститься у законодавстві України та зарубіжних держав.

Відповідно до ст. 26 СК України у шлюбі між собою не можуть перебувати:

- а) особи, які є родичами прямої лінії споріднення;
- б) рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра (повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька);
- в) двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- г) усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути за-реєстровано лише в разі скасування усиновлення.

За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним (ч. 4 ст. 26 СК України).

Аналогічні норми містяться і в законодавстві зарубіжних держав, наприклад ЦК Франції забороняє укладення шлюбу між: а) родичами прямої лінії споріднення (ст. 161); б) братами та сестрами (ст. 162); в) дядьком та племінницею чи племінником, а також між тіткою та племінником чи племінницею (ст. 163)¹. У статті 1307 ЦК ФРН встановлено, що шлюб не повинен укладатися між родичами по прямій лінії або між повнорідними та неповнорідними братами та сестрами. Відповідно до ст. 1308 ЦК ФРН шлюб не повинен укладатися між усиновлювачем та усиновленою ним ди-

¹ Code civil. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20civil.pdf>

тиною, якщо усиновлення не було припинене. За заявою сімейний суд може дозволити укладення шлюбу з поважних причин¹.

Подібні перепони до укладення шлюбу містяться і в законодавстві мусульманських держав. У всіх мусульманських державах заборонено одружуватися особам з кровними і родинними зв'язками (наприклад, з дружинами свого батька, діда, сина або внука) та із заміжніми жінками. Також Коран забороняє одружуватися з немусульманами. При цьому жінка не може вийти заміж за немусульманина, а мусульманин має право одружитися з немусульманкою (християнкою або іудейкою)².

Стаття 13 Закону Іраку про особистий статус встановлює, що можливі постійні (кровні та близькі родинні зв'язки, спільне грудне вигодовування) та тимчасові перепони до укладення шлюбу (чотири укладені шлюби, інше віросповідання). Стаття 17 Закону Іраку про особистий статус встановлює, що чоловіки-мусульмани можуть одружитися на жінці, яка сповідує «божественно виявлену» релігію, наприклад християнство. Проте жінки-мусульманки не можуть вийти заміж за немусульманина. Перешкодами до укладення шлюбу згідно із статтями 23, 24 Сімейного кодексу Алжиру є кровна спорідненість (матір, дочка, сестра, тітка, племінниці та дочки сестер) та зв'язок через грудне вигодовування. Крім того, тимчасовими перешкодами є наявність уже чотирьох шлюбів (ст. 30), а також є заборона укладати шлюб мусульман з немусульманами (ст 31). Тільки у Тунісі в 2017 році був скасований акт 1973 року, який забороняв мусульманським жінкам виходити заміж за немусульман³.

Таким чином, шлюб може бути укладений тільки за наявності таких умов, як добровільна згода та досягнення шлюбного віку.

¹ Bürgerliches Gesetzbuch, 18.08.1896. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BjNR001950896.html#BjNR001950896BJNG000702377>

² Berger M.S. Sharia and public policy in Egyptian family law. Amsterdam: in eigen beheer. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/3898404/39710_UBA002001633_06.pdf

³ Samia El Nagar, Liv Tønnessen. Family law reform in Sudan: Competing claims for gender justice between sharia and women's human right sCMI report, number 5, December 2017. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/6401-family-law-reform-in>

Перепонами до укладення шлюбу є недієздатність особи, наявність іншого зареєстрованого шлюбу, кровне чи подібне до нього споріднення. Особливим обмеженням для укладення шлюбу у мусульманських державах є віросповідання іншої релігії, аніж іслам.

4.3. Порядок укладення шлюбу

Для того, щоб шлюб був визнаний дійсним, потрібні не тільки наявність певних умов та відсутність перепон до укладення шлюбу, а й дотримання порядку його укладення.

В Україні є обов'язковою державна реєстрація шлюбу, яка, по суті, є конститутивною ознакою, що відрізняє шлюб від фактичного союзу. Більше того, згідно з ч. 3 ст. 21 СК України проведення релігійного обряду не є підставою для визнання державою шлюбу укладеним.

На відміну від України, у законодавстві держав-членів ЄС є чимало прикладів визнання поряд із світським, також і шлюбу, укладеного за релігійним обрядом. Наприклад, відповідно до ст. 657 Цивільного кодексу Чехії, шлюбом є союз чоловіка та жінки, який може бути зареєстрований органом державної влади, що уповноважений здійснювати таку реєстрацію, або церквою.

У Словацькій Республіці Закон «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів» від 11 лютого 2005 р. встановлює рівність як громадянського, так і церковного шлюбу. Згідно зі статтею 5 вказаного закону шлюб може бути укладений духовною особою, яка має відповідний сан зареєстрованої церкви чи релігійного товариства. Укладення такого шлюбу може відбутися у церкві чи іншому місці для релігійних обрядів, як це передбачено внутрішніми правилами церкви, релігійного товариства. Якщо є загроза життю одного з подружжя, то шлюб може бути укладений у будь-якому відповідному місці. Згідно з ч. 4 ст. 5 Закону Словацької Республіки «Про сім'ю та про внесення змін і доповнень до деяких законів» орган Церкви, перед яким був укладений шлюб, зо-

бов'язаний протягом трьох робочих днів повідомити відповідний орган реєстрації із зазначенням вказаного факту.

Стаття 3.24 Цивільного кодексу Литви встановлює, що шлюб укладається церквою (конфесією) у порядку, встановленому внутрішнім (канонічним) законодавством відповідної релігії. Важливою є частина друга вказаної статті, яка встановлює, що як світський, так і релігійний шлюб мають такі ж юридичні наслідки, якщо не було порушено умов шлюбу, встановлених статтями 3.12–3.17 Цивільного кодексу, а також шлюб був укладений у порядку, встановленому канонами релігійних організацій, зареєстрованих у Литовській Республіці та визнаних державою.

У Польщі сімейні відносини регулюються Кодексом про сім'ю та піклування, що був прийнятий ще 25 лютого 1964 року, та згідно із ст. 1 вказаного кодексу чоловік і жінка мають право укласти шлюб як в органі реєстрації актів цивільного стану, так і відповідно до внутрішніх церковних правил. При обранні другого способу такий шлюб також реєструється державою.

В Англії Закон про шлюб 1949 року передбачив процедуру визнання церковних шлюбів. Указаним законом встановлено, що шлюб за обрядами Англіканської церкви може бути урочистим і згідно зі ст. 5 укладеним після: публікації заборон до укладення шлюбу; отримання дозволу (спеціальної ліцензії на шлюб), наданого архієпископом Кентерберійським чи іншою уповноваженою особою згідно із Законом про церковну ліцензію 1533 р. чи іншим церковним органом (загальної ліцензії на шлюб); довідки, наданої реєстратором (відповідно до глави 3 Закону про шлюб). Заборони до укладення шлюбу публікуються в парафіяльній церкві, якщо особи проживають в одній парафії або якщо вони проживають у різних парафіях, то у відповідних парафіяльних церквах. Згідно із статтею 7 Закону про шлюб публікація про заборони повинна бути здійснена не пізніше як за три тижні до обряду шлюбу й оголошена на недільній ранковій (або вечірній) службі. Також зазначений максимальний термін для укладення шлюбу — три місяці. У випадку неукладення шлюбу у вказаний строк необхідно знову публікувати

заборони до укладення шлюбу. Кожен дозвіл (ліцензія) на шлюб реєструється в єпархії (ст. 21 Закону про шлюб). У статті 22 Закону про шлюб 1949 року також встановлено, що усі шлюби, укладені згідно з обрядами Англіканської церкви, повинні укладатися у присутності двох або більше свідків, окрім священнослужителів.

Крім того, церковний шлюб визнають такі європейські держави: Данія (Закон про шлюб набув чинності 1 січня 1970 р., остання редакція відбулася 23 січня 2018 р.), Італія (ст. 82, 83 ЦК Італії), Португалія (ст. 1587 ЦК Португалії), Норвегія (Закон про шлюб від 4 липня 1991 р.), Швеція (Закон про шлюб від 14 травня 1987 р., набув чинності 1 січня 1988 р.), Фінляндія (Закон про шлюб від 13 червня 1929 р. у новій редакції від 16 квітня 1987 р., останні зміни внесені в 2017 р.) та інші¹.

В Україні порядок державної реєстрації шлюбу врегульований главою 4 СК України та ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI².

Відповідно до ст. 28 СК України для реєстрації шлюбу жінкою та чоловіком подається заява до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором. Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими. За загальним правилом заява має бути подана особисто. Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати, то таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. При цьому повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність

¹ Бервено С.М., Менджул М.В. Інститут церковного шлюбу: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 59.

² Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

за приховання перешкод до реєстрації шлюбу. Стаття 30 СК України встановлює обов'язок наречених повідомити одне одного про стан свого здоров'я.

Відповідно до ст. 32 СК України шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівником органу державної реєстрації актів цивільного стану може бути дозволена реєстрація шлюбу до спливу цього строку. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця.

Шлюб реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану. За заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 33 СК України).

Стаття 34 СК України встановлює, що присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою. Реєстрація шлюбу через представника не допускається.

Досить цікавим є досвід Шотландії, в якій до 4 травня 2006 року визнавалися як формальні, так і неформальні шлюби. До Закону про шлюб 1939 р. в Шотландії, з дотриманням принципів канонічного права, визнавалися три типи неформального шлюбу: 1) шлюб «*per verba de praesenti*», коли особи, без будь-яких свідків, взаємно задекларували, що беруть одне одного за чоловіка і дружину; 2) шлюб «*per verba de futuro subsequente copula*» вважався укладеним, коли сторони домовилися одружитися на майбутню дату і мали статевий контакт (ці два шлюби не можна було укладати з 1 липня 1940 р.); 3) шлюб, який вважався укладеним у зв'язку із спільним проживанням чоловіка і дружини, які погодилися жити разом і вважалися одруженими серед близьких та знайомих (третій тип неформального шлюбу не можна укладати з 4 травня

2006 року). Неформальні шлюби, укладені до внесення змін у законодавство, є дійсними¹. Формальний шлюб у Шотландії може бути укладений за релігійним обрядом чи у світському порядку. Але незалежно від того, яку форму укладення оберуть наречені, насамперед подається «повідомлення про шлюб» реєстратору в окрузі, де вони бажають одружитися, а також свідоцтва про народження. Як правило, чотирнадцять днів має пройти між днем повідомлення про шлюб та укладенням шлюб, хоча за виняткових обставин цей строк може бути скорочено. Через чотирнадцять днів, якщо реєстратор не виявить перешкод до укладення шлюбу, він видає своєрідну ліцензію, що дозволяє укласти шлюб.

ЦК Франції при регулюванні порядку укладення шлюбу передбачає обов'язкову присутність особи, навіть якщо шлюб укладається французом за кордоном (ст. 146-1). Шлюб укладається публічно реєстратором муніципалітету, в якому один із подружжя або один з їх батьків має місце проживання або місця проживання на дату публікації про шлюб (ст. 165). Доволі цікавим є положення ст. 171 ЦК Франції, згідно з якою Президент може з вагомих причин дозволити укладення шлюбу у разі смерті одного з майбутніх подружжя, якщо тільки є достатня сукупність фактів, що однозначно підтверджують його згоду на шлюб за життя. У цьому випадку наслідки шлюбу даються датою дня, що передувала смерті. Однак цей шлюб не дає права спадкування на користь іншого з подружжя.

У Німеччині ЦК передбачає, що шлюб укладається реєстратором, який не може відмовити в укладенні шлюбу, якщо дотримані умови (ст. 1310). Шлюб може укладатися в присутності одного або двох свідків, якщо подружжя цього бажає (ст. 1312).

Щодо шлюбу з іноземним елементом, то, згідно із ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право», право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу, але у разі укладення шлюбу в Україні, за-

---

¹ Менджул М.В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 36. Т. 2. С. 43.

стосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Стаття 56 вказаного закону визначає, що форма і порядок укладення шлюбу в Україні між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України.

Крім того, шлюб між громадянами України, якщо хоча б один з них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі або дипломатичному представництві України згідно з правом України. Укладення шлюбу між іноземцями в консульській установі або дипломатичному представництві відповідних держав в Україні регулюється правом акредитуючої держави.

4.4. Припинення шлюбу

Припинення шлюбу можливе внаслідок смерті одного з подружжя (чи оголошення його померлим) або шляхом розірвання.

Українське законодавство не містить яких-небудь обмежень щодо реалізації подружжям чи одним із них права розірвати шлюб. Зокрема, подружжя може розірвати шлюб за спільним рішенням або за бажанням одного із них. Встановлено як адміністративний (ст. 106 та 107 СК України), так і судовий (ст. 109–112 СК України) порядок розірвання шлюбу. Порядок та правові наслідки припинення шлюбу з іноземним елементом визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Відповідно до ст. 106 СК України подружжя, яке не має дітей, має право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу. Якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені може подати другий з подружжя. Орган державної реєстрації актів цивільного стану складає актовий запис про розірвання шлюбу

після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Стаття 107 СК України також передбачає, що шлюб розривається органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя: 1) визнаний безвісно відсутнім; 2) визнаний недієздатним.

Якщо у подружжя є діти, то шлюб може бути розірваний тільки судом, за:

1) спільною заявою подружжя, яке має дітей. До такої заяви обов'язково має бути додано письмовий договір про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу (стаття 109);

2) позовом про розірвання шлюбу, поданим одним із подружжя (стаття 110).

У ч. 2 ст. 110 СК України містяться обмеження щодо реалізації свободи розірвання шлюбу. Зокрема, не можна подати позов про розірвання шлюбу під час вагітності дружини і до досягнення дитиною одного року. Це обмеження не застосовується, якщо один із подружжя вчинив щодо другого з подружжя або дитини протиправну поведінку з ознаками кримінального правопорушення або батьківство визнано іншим чоловіком.

Зарубіжне законодавство містить різні підстави для обмеження права на розірвання шлюбу. Згідно з ЦК Латвії один з подружжя може вимагати розірвання шлюбу, якщо інший з подружжя: відсутній не менше одного року (ст. 72), захворів на важковиліковне

психічне або інфекційне захворювання (ст. 73), вчинив кримінальне правопорушення або аморальний вчинок (ст. 74). Також шлюб може бути розірваний у разі стійкого розладу відносин, проживання окремо протягом трьох років (ст. 76)¹.

Згідно зі ст. 8 Федерального закону про розлучення Канади, розірвання шлюбу можливе, якщо: подружжя прожило окремо протягом не менше одного року до розлучення; один з подружжя, вчинив подружню зраду або ставиться до іншого з подружжя з фізичною або психічною жорстокістю, що робить нестерпним спільне проживання².

Закон про шлюб Норвегії встановлює принцип свободи розірвання шлюбу, проте розлучення можна вимагати після сепарації більше року (§ 21) або після припинення спільного проживання протягом двох років (§ 22)³.

Закон про шлюб Данії встановлює, що право на розлучення виникає (ст. 30–35): після 6 місяців сепарації, крім випадків, якщо подружжя відновить або продовжить співжиття; коли подружжя проживає окремо протягом останніх 2 років через несумісність; у разі подружньої зради (крім випадку, якщо інший з подружжя дав на такий акт згоду. У випадку відсутності згоди до розлучення з цієї підстави застосовується позовна давність 6 місяців з моменту, коли один з подружжя дізнався про зраду, і протягом 2 років після її вчинення); коли один із подружжя вчинив навмисне насильство (або сексуальний напад) на іншого з подружжя, дітей, найближчих родичів подружжя (позовна давність за цією підставою встановлена: один рік після того, як один з подружжя дізнався про акт насильства, і протягом 3 років після його вчинення); коли один з подружжя уклав новий шлюб; якщо хтось з подружжя незаконно вивіз дитину з країни або незаконно утримує її за кордоном (по-

¹ Latvijas Republikas Civillikums, 2001, 478. URL: <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/civillikums.pdf>

² Divorce Act (R.S.C., 1985, c. 3). URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/D-3.4/index.html>

³ Lov om ekteskap [ekteskapsloven]. LOV-1991-07-04-47. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47>

зов про розлучення повинен бути поданий, поки дитина через незаконне викрадення або затримання перебуває за кордоном, або не пізніше ніж через рік після її повернення¹.

В Ірландії 24 листопада 1995 р. на референдумі громадяни підтримали надання права на розлучення². Встановлення принципу свободи розлучення в Ірландії тільки наприкінці ХХ століття, зумовлене значним впливом католицької церкви: близько 95% ірландців — католики. Наразі у ст. 41 Конституції Ірландії передбачена можливість розірвання шлюбу у тих випадках, коли суд буде переконаний, що:

- 1) на день відкриття провадження подружжя проживало окремо одне від одного протягом періоду або періодів, що становили щонайменше чотири роки протягом попередніх п'яти років;
- 2) немає розумної перспективи примирення подружжя;
- 3) розірвання є необхідним з урахуванням обставин, що існують або виникнуть для подружжя, дітей або будь-якої іншої особи, передбаченої законом;
- 4) дотримано інших умов, встановлених законом.

Аналогічна норма міститься і в Законі Ірландії про сімейне право (розлучення) (1996 р.)³.

В окремих штатах США на рівні законодавства передбачені різні підстави для розлучення (поширеними є: зловживання спиртними напоями, наркотична залежність, подружня зрада, заподіяння фізичних ушкоджень і моральних страждань, залишення сім'ї, психічні розлади тощо). До кінця 60-х років ХХ ст. у США була поширена концепція розірвання шлюбу за умови наявності «вини» одного з подружжя і обов'язку іншого з подружжя доказати це.

¹ Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 23. januar 2018. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>

² Christine P. James. Cead mile failte? Ireland welcomes divorce: The 1995 Irish divorcereferendum and the family (divorce). URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1277&context=djcil>

³ Family law (divorce) act, 1996. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1996/act/33/enacted/en/html?q=Family+Law+Divorce+Act+1996+1996+Act>.

У 1969 році в штаті Каліфорнія прийняли перший закон, що встановлював розлучення «без вини», і серед підстав розірвання шлюбу було передбачено «несумісні розбіжності, що призвели до неоправного розриву шлюбу» або «невиліковне божевілля». Принцип розлучення «без вини» був утверджений і в Уніфікованому законі про шлюб та розлучення 1970 р. (із змінами, внесеними в 1971 та 1973 роках). Зокрема, в редакції 1973 року законом було встановлено, що для розірвання шлюбу необхідно встановити «неоправне зруйнування» шлюбу або доказати, що подружжя проживає окремо більш ніж 180 днів та існують серйозні протиріччя¹. По суті, відбулося становлення принципу свободи розірвання шлюбу, адже особа могла розірвати шлюб при її бажанні, а також обмежувалося втручання держави у сферу приватного життя сім'ї. Поступово цей принцип був утверджений у більшості штатів і останній з них — Нью-Йорк, де на рівні закону розірвання шлюбу «без вини» було встановлено у 2010 р².

Аналіз законодавства США показав, що 16 штатів не встановлюють вини як єдину підставу для розлучення, 31 штат додав невинність до традиційних підстав для розлучення, 10 штатів встановлюють несумісність як підставу для розлучення, 25 штатів встановлюють як підставу для розлучення проживання окремо протягом певного періоду часу³. Наприклад, за законом Нью-Йорка існують підстави для розлучення, що ґрунтуються на вині одного із подружжя, та підстави «без вини», а саме: жорстоке і нелюдське поводження; окреме проживання подружжя протягом одного або більше років; ув'язнення одного з подружжя на строк понад

¹ Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, [Commission on European Family Law] (2003). URL: [6-7http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf](http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf)

² Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». *Право США*. 2012. № 1–2. С. 18.

³ Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, [Commission on European Family Law] (2003). 13. URL: http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf

три роки; зрада; зловживання спиртними напоями та наркотичними засобами; імпотенція; перебування в ще одному законному шлюбі; стійкі психічні розлади¹.

Згідно із Сімейним кодексом Каліфорнії, є дві підстави для розірвання шлюбу: непримиренні розбіжності, які зумовили фактичний розпад шлюбу (ст. 2311), та постійна правова нездатність приймати рішення (ст. 2312)². В законах багатьох штатів встановлено термін для примирення сторін (від двох місяців — для бездітних пар та від шести місяців — для сімей з дітьми), обов'язок застосовувати медіацію та інші примирні процедури. При цьому суд встановлює, чи справді «руйнування шлюбу» має непоправний характер³.

Перші принципи CEFL, опубліковані в грудні 2004 року, були зі сфери розлучення та утримання. У них містяться такі засади: свобода розірвання шлюбу гарантована законом; не вимагається певна тривалість шлюбу для його розірвання; процедура розірвання шлюбу визначена законом та здійснюється компетентним органом (як судом, так і адміністративним органом); гарантовано обидва види розлучення (за взаємною згодою, так і без згоди одного з подружжя). Водночас Комісія з європейського сімейного права рекомендувала визначити період роздумів: «Якщо подружжя має дітей віком до шістнадцяти років, і вони на початку розлучення погодили усі наслідки в угоді, встановлюється тримісячний період роздумів. Якщо вони не погодили усі наслідки, то вимагається шестимісячний період. Якщо подружжя не має дітей віком до шістнадцяти років і вони погодили в угоді усі наслідками розлучення, то період розду-

¹ Fault vs. No-Fault Divorce. URL: <https://lawshelf.com/courseware/entry/fault-vs-no-fault-divorce>

² Family law in the United States: California: overview by Larry Ginsberg, Suzanne Harris, Andrea Fugate Balian, Fahi Takesh Hallin, Evan C. Itzkowitz, Azita Mosbat, Johnna K. Boylan, Randi Akasaki, Jessica M. Spiker, Michelle H. Chen and Jack J. McMorro, Harris Ginsberg LLP. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)

³ Менджул М. В. Основні засади регулювання сімейних відносин у США. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 124, 125.

мів не вимагається, якщо вони не погодили усі наслідки — встановлюється тримісячний період роздумів. Також період примирення не вимагається, якщо перед розлученням фактично припинилися шлюбні відносини протягом шести місяців».

СК України в статті 111 тільки встановлює, що суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Строк примирення визначено статтею 240 ЦПК України, зокрема встановлено, що суд може зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців.

У багатьох державах ЄС на рівні закону закріплено обов'язок подружжя у разі вирішення питання про розірвання шлюбу звернутися до процедури медіації. Наприклад, ст. 26 Закону про шлюб Норвегії встановлює, що подружжя із спільними дітьми віком до 16 років у разі розлучення мають вдатися до посередництва (медіації) до того, як справа буде передана до суду або губернатора округу. Аналогічна норма міститься в ст. 51 Закону про дітей¹. Згідно зі ст. 27 Закону про шлюб, метою медіації є досягнення угоди про батьківську відповідальність, врегулювання питання про те, з ким буде проживати дитина, порядок спілкування з дитиною того з батьків, хто буде проживати окремо. Можливість застосування медіації при розгляді сімейних спорів передбачена і ст. 252 ЦК Франції.

Наразі в Європі спостерігається тенденція до збільшення кількості розірваних шлюбів. Якщо порівняти показник кількості розлучень на 1000 осіб в Україні та державах ЄС, то найнижчий показник в нашій державі у проміжку з 2011 до 2018 року був 3,0 у 2014 році, а у 2018 році він становив — 3,9 (додаток 3), проте це найвищий показник серед європейських держав. Найвищий показник серед держав-членів ЄС у 2017 році становив 2,5 — в Естонії, а в Румунії, яка випередила Україну за показником зареєстрованих шлюбів, — 1,6. Звичайно, в державах ЄС все більшого поширення набувають фактичні союзи, проте якщо порівняти з

¹ Lov om barn og foreldre (barnelova). LOV-1981-04-08-7. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7>

тими державами, де показник кількості шлюбів на 1000 населення вищий, як в Україні (Кіпр, Латвія, Литва та Румунія), то в нашій державі більше розірваних шлюбів¹.

Доволі відмінним є порядок розірвання шлюбу в мусульманських державах. Відомим є право чоловіків на односторонню відмову від шлюбу у формі «talaq» (походить від дієслова «tallaqa» і буквально означає «звільнення людини від зобов'язання»). Чоловік може тричі оголосити про «відсторонення», перший та другий рази можуть бути ним скасовані, а третій раз остаточний, після якого шлюб вважається розірваним. Жінка в більшості мусульманських держав, окрім Марокко, Єгипту, Туреччини та Тунісу, має право на розлучення тільки у чітко визначених випадках. Наприклад, згідно зі ст. 53 Сімейного кодексу Алжиру, дружина може вимагати розлучення з таких причин: неможливо досягти мети шлюбу; засуджено чоловіка до позбавлення волі на строк понад рік, що завдає шкоди честі сім'ї та робить неможливим продовження подружнього життя; відсутність чоловіка більше року без поважних причин; завдання шкоди чоловіком; подружня зрада.

Таким чином, порядок розірвання шлюбу різниться у зарубіжних державах — від можливості його розірвання за наявності вини одного з подружжя (зрада, насильство, стійкі психічні розлади і т.п.) до повної свободи розірвання шлюбу.

4.5. Право на одностатеві шлюби та партнерства у зарубіжних державах

Принцип рівності є ключовою основою права на шлюб, що стало підґрунтям для реформування сімейного законодавства багатьох держав та правового визнання одностатевих союзів.

Відповідно до ст. 51 Конституції України та ст. 21 Сімейного кодексу України шлюб може бути укладений тільки особами різ-

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 288.

ної статі. Таким чином, законодавство України наразі не дає право укласти шлюб особам однієї статі, а також не регулює одностатеві партнерства.

Практика зарубіжних держав щодо одностатевих шлюбів та партнерств різна. Протягом останнього десятиліття у багатьох державах на рівні законодавства чи прецедентної практики дозволено одностатеві шлюби або цивільні партнерства. Данія була першою державою в світі, яка прийняла Закон про зареєстровані партнерства ще в жовтні 1989 року¹, а усиновлювати дітей такі пари змогли після внесення змін до законодавства в 2002 році². У Норвегії одностатеві пари мають право реєструвати партнерства з 1993 року, у Фінляндії — з 2002 року³.

Громадянське партнерство визначено у Законі Великобританії 2004 р. як формальний правовий зв'язок між двома людьми однієї статі, створений з моменту реєстрації один одного цивільними партнерами. Цивільні партнери мають такі самі права, як і подружжя у сфері спадкування, податкового законодавства, у випадку розриву відносин⁴. З березня 2014 року Закон 2013 р.⁵ узаконив шлюби одностатевих пар в Англії та Уельсі, у Шотландії — з 2014 року⁶.

В багатьох європейських державах досі можна реєструвати тільки цивільне партнерство, в тому числі в Андоррі (з 2014 р.), Естонії (з 2016 р.), Італії (з 2016 р.), Сан-Марино (з 2018 р.), Словенії (з 2006 р.), Чеській Республіці (з 2006 р.), Швейцарії (з 2007 р.), Хорватії (з 2014 р.), Угорщині (з 2009 р.) та ін.

¹ Ensimmäinen homoseksuaalien rekisteröity parisuhde 20 vuotta. URL: <https://yle.fi/uutiset/3-5891104>

² Kirsti Strøm Bull, John Asland. Partnerskap. URL: <https://snl.no/partnerskap>

³ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. С. 239.

⁴ Civil Partnership Act 2004, 18th November 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/>

⁵ Marriage (Same Sex Couples) Bill (HC Bill 126). URL: https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2012-2013/0126/cbill_2012-20130126_en_1.htm

⁶ Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014. URL: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2014/5/introduction>

У Регламенті Ради ЄС № 2016/1104 про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у справах про майнові наслідки зареєстрованих партнерств термін «зареєстроване партнерство» пропонується визначати як передбачений законодавством режим, що регулює спільне життя двох людей, реєстрація якого є обов'язковою з дотриманням юридичних формальностей, необхідних для його створення відповідно до закону¹. Таким чином, на рівні Регламентів Ради ЄС рекомендовано для держав-членів Європейського Союзу гарантувати правову визначеність партнерським відносинам між особами однієї статі, проте не зобов'язано надавати їм права на шлюб.

В Угорщині визнається тільки шлюб між чоловіком та жінкою, зареєстрований спеціальним органом (§ 4:5 ЦК Угорщини). Тімея Барзо наголошує, що згідно із законом в Угорщині надається особливий захист шлюбу як союзу чоловіка та жінки, і відповідно, таким захистом не охоплюються одностатеві шлюби. Зареєстровані партнерства (дозволені в Угорщині з 2009 року) мають менший обсяг прав, ніж подружжя, наприклад — не можуть усиновити дитину, на їхні відносини не поширюються норми про спільне прізвище, як у подружжя, і т.д.².

Щодо права на одностатеві шлюби, то їх укласти особи можуть з 2001 року в Нідерландах, з 2003 р. — в Бельгії, з 2005 р. — в Іспанії та Канаді, з 2006 р. — в ПАР, з 2009 р. — в Норвегії та Швеції, з 2010 р. — в Португалії, Ісландії та Аргентині, з 2012 р. — в Данії, з 2013 р. — у Франції, Бразилії та Новій Зеландії, з 2014 р. — в Англії та Уельсі, Шотландії, з 2015 р. — в Ірландії, Люксембурзі та на території всіх штатів США, з 2016 р. — в Колумбії, з 2017 р. — у Фінляндії, Мальті,

¹ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>

² Barzó Tímea. A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. Miskolci Jogi Szemle 12. évfolyam (2017) különszám. 39-40. URL: http://www.mjst.uni-miskolc.hu/2017kulon1/6_barzotimea.pdf

Німеччині та Австралії, з 1 січня 2019 — в Австрії, Тайвані та Еквадорі, з 2020 р. — у Північній Ірландії (останній юрисдикції Сполученого Королівства). У вказаних державах перед наданням права на одностатевий шлюб особи однієї статі могли реєструвати цивільні партнерства. Наприклад, у Данії (з 1989 р. до 2012 р.), Норвегії (з 1993 р. до 2009 р.), Швеції (з 1995 р. до 2009 р.), Ісландії (з 1996 р. до 2010 р.), Німеччині (з 2001 р. до 2017 р.), Фінляндії (з 2002 р. до 2017 р.) тощо.

Після надання права на шлюб особам однієї статі національне законодавство держав по-різному регулює наявність і партнерств, і шлюбів. В одних державах одностатеві пари можуть вибрати, що укласти (наприклад, у Нідерландах, Бельгії, Франції тощо), в інших інститут партнерства замінено шлюбом (наприклад, у Данії, Німеччині, Норвегії, Швеції, Фінляндії та інших державах). Наприклад, з 2001 року в Німеччині регулювалися одностатеві партнерства, і з поступовим внесенням змін до законодавства такі партнерства майже зрівнялися із класичним інститутом шлюбу¹, одностатеві шлюби дозволено на рівні закону укласти із 2017 року. У Франції з 1999 р. були легалізовані партнерства, а з 2013 року ст. 143 ЦК забезпечує одностатевим парам право на шлюб². У Фінляндії закон про шлюб від 13 червня 1929 р. після змін, внесених 20 лютого 2015 року, у ст. 1 встановлює, що шлюб можуть укласти дві людини³. Згідно зі ст. 1а (діє з 1 березня 2017 р.), у Фінляндії партнери можуть змінити свій союз на шлюб, подавши спільне повідомлення до державного реєстраційного органу. Зареєстровані партнерства будуть вважатися шлюбом з дати внесення відповідних даних до реєстру⁴.

Порядок укладення шлюбу в Данії регулюється окремим законом про шлюб, який набув чинності 1 січня 1970 року та з 23 січ-

¹ Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>

² Par Simon le. Les avancées du Droit de la Famille et l'évolution de la société et des mœurs. 15/01/2018. URL: <https://www.superprof.fr/ressources/droit/droit-general/droit-de-la-famille/autorite-paternelle.html#les-grandes-conque%cc%82tes>

³ Avioliittolaki, 13.6.1929/234. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>

⁴ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. С. 241.

ня 2018 року діє в новій редакції, і зокрема, ст. 1 встановлює, що шлюб може укладатися особами протилежної та однієї статі, ст. 9 проголошує принцип моногамії (кожен, хто раніше вступав у шлюб або зареєстроване партнерство, не повинен вступати в шлюб доти, доки існує попередній шлюб або зареєстроване партнерство)¹.

Згідно із Законом про цивільний шлюб Канади, шлюбом визнається союз двох осіб. Тобто з 2005 року на рівні федерального закону в Канаді дозволено одностатеві шлюби, до цього часу вони були легалізовані в більшості провінцій. Більше того, ст. 4.4 Закону про цивільний шлюб встановлює, що шлюб не є недійсним або неприйнятним тільки через однакову стать подружжя².

У США існує законодавче та прецедентне регулювання як цивільних партнерств (наприклад, у штаті Вермонт на рівні закону партнерства були визнані ще в 2000 році)³, так і одностатевих шлюбів. У 1996 р. Конгресом США був прийнятий Закон про захист шлюбу, згідно з яким штати могли не визнавати юридичну силу будь-яких законів інших штатів, що стосуються відносин між особами однієї статі, і таким чином не визнавати одностатеві шлюби, укладені в інших штатах. 26 червня 2013 року Верховний суд США виніс рішення у справі «United States v. Windsor», яким визнав неконституційним положення Закону про захист шлюбу щодо можливості невизнання одностатевих шлюбів, укладених у інших штатах⁴. У справі «Lawrence v. Texas» Верховний суд США визнав неконституційними не тільки закон про содомію в Техасі, але і в інших штатах⁵.

¹ Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 1. januar 1970 (den 23. januar 2018). URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>

² Civil Marriage Act (S.C. 2005, p. 33). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-31.5/page-1.html#docCont>

³ Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives for the unification and harmonisation of family law in Europe. URL: http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf

⁴ United States v. Windsor, Executor of the estate of spyer, June 26, 2013. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-307_6j37.pdf

⁵ Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558 (2003). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/539/558/>

До 2015 року одностатеві шлюби на території США були дозволені законами, судовими прецедентами у тридцяти шести штатах, окрузі Колумбія і Гуам. Національна підтримка одностатевих шлюбів зросла понад 50% уперше в 2011 році і нижче цієї позначки не знижувалася, а в 2015 році показник вперше сягнув — 60%¹. Станом на 2016 рік 83% американців у віці 18–29 років підтримували одностатеві шлюби².

26 червня 2015 року Верховний суд США виніс рішення у справі «Obergefell v. Hodges» і постановив, що фундаментальне право на шлюб гарантується одностатевим парам, виходячи з положення чотирнадцятої поправки до Конституції США³.

Науковці відзначають, що майже за тридцять років у США відбулися еволюційні зміни в сімейному праві, і якщо у рішенні «Bowers v. Hardwick» (1986 р.) Верховний суд констатував, що Конституція США не захищає право на «гомосексуальну содомію», то рішенням у справі «Obergefell v. Hodges» легалізував одностатеві шлюби⁴. При аргументації вказаного рішення було враховано наступне: 1) право на шлюб пов'язане із особистим вибором, що входить до поняття індивідуальної автономії; 2) право на шлюб є фундаментальним правом, утверджує важливість спілкування та взаємопідтримку між двома особами, любов та взаємоповагу між ними, є протидією універсальному «страху» самотності; 3) право на шлюб є запорукою захисту сім'ї та дитинства; 4) шлюб є «скелетом» американського суспільного устрою, саме тому і суспільство зобов'язується підтримувати подружжя, пропонуючи символічне визнання і матеріальні переваги для захисту союзу двох осіб. Вра-

¹ Justin McCarthy. Two in Three Americans Support Same-Sex Marriage. Politics. May 23, 2018. URL: <https://news.gallup.com/poll/234866/two-three-americans-support-sex-marriage.aspx>

² Justin McCarthy. Americans' Support for Gay Marriage Remains High, at 61%. Politics. May 19, 2016. URL: <https://news.gallup.com/poll/191645/americans-support-gay-marriage-remains-high.aspx>

³ Obergefell ET AL. v. Hodges, June 26, 2015. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf

⁴ Sekerák, M., 2017. Same-Sex Marriages (or Civil Unions/Registered Partnerships) in Slovak Constitutional Law: Challenges and possibilities. *Utrecht Law Review*. 13(1). P. 37.

ховуючи ці принципи, не може бути різниці між парами однієї або протилежної статі¹.

Після винесення цього рішення в усіх штатах США повинні видаватися ліцензії на реєстрацію шлюбу одностатевими парами. Верховний суд США 26 червня 2017 року у справі «Pavan v. Smith» вирішив, що одностатеві пари повинні мати однакові умови, як і пари протилежної статі, при видачі свідоцтв про народження дітей². Проте залишається проблема відсутності єдиного федерального закону щодо заборони дискримінації подружжя в одностатевих шлюбах у порівнянні з традиційними шлюбами³.

Щодо ставлення релігійних організацій та церков до одностатевих шлюбів та партнерств, то якщо у США, де є глибоке протестантське коріння, очікуваним було надання права на одностатеві шлюби, то протилежним прикладом є Італія, де існує значний вплив католицизму, і все одно було змінено законодавство в результаті рішення Європейського суду з прав людини і надано право на реєстрацію партнерств особам однієї статі⁴.

Незважаючи на прийняття 12 березня 2015 року Європейським Парламентом рекомендації про визнання одностатевих шлюбів (або партнерств), досі серед держав-членів ЄС не дозволено одностатевим парам реєструвати союзи в Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії та Словаччині⁵. Крім того, законодавство Ліхтенштейну та Монако не визнає одностатеві шлюби, а також не регулює партнерські відносини між особами однієї статі.

У багатьох азіатських державах не визнаються одностатеві шлюби. Те, що шлюб може бути укладений тільки між чоловіком та

¹ Sekerák, M., 2017. Same-Sex Marriages (or Civil Unions/Registered Partnerships) in Slovak Constitutional Law: Challenges and possibilities. *Utrecht Law Review*. 13(1). P. 39.

² Marisa N. Pavan, ET AL. v. Nathaniel Smith. Decided June 26, 2017. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/16pdf/16-992_868c.pdf

³ Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин у США. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 124.

⁴ Sekerák, M., 2017. Same-Sex Marriages (or Civil Unions/Registered Partnerships) in Slovak Constitutional Law: Challenges and possibilities. *Utrecht Law Review*. 13(1). P. 34.

⁵ Tsviilpartnerlus ja registreeritud partnerlused. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_et.htm (Last accessed: 30.01.2019)

жінкою, є чіткою нормою сімейного законодавства і навіть у багатьох державах прямо закріплено на конституційному рівні. Більше того, наприклад ч. 3 ст. 2 Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Казахстан уточнює, що шлюбом не визнається фактичне співжиття як чоловіка та жінки, так і осіб однієї статі¹.

Парламент Латвії 15 березня 2018 р. розглянув та відхилив законопроект про зареєстровані партнерства². У Польщі, як і в Словаччині, не визнаються зареєстровані партнерства, незважаючи на ряд розроблених відповідних законопроектів³. В Україні так само вже є пропозиції щодо прийняття закону про цивільне партнерство, але вони не були підтримані парламентом.

Цікавим є досвід Словаччини, де питання партнерств були винесені на всенародне обговорення. Президент Словаччини звернувся до Конституційного Суду щодо конституційності референдуму, оскільки вважав, що предметом розгляду є основні права та свободи, які не можна виносити на обговорення, а крім того, такі питання загрожують інституту шлюбу, не сумісні з релігійними поглядами та моральними принципами. У рішенні Конституційного Суду Словацької Республіки від 28 жовтня 2014 року було констатовано, що питання про правовий статус партнерств не може бути винесене на обговорення через неконституційність та у зв'язку з тим, що воно не сумісне з безпекою та суспільним благом. Перші два питання були залишені на розгляд референдуму, водночас Конституційний Суд Словаччини підкреслив, що «слід забезпечити, аби можливе розширення певного фундаментального права чи свободи не призвело до паралельного зниження стандарту іншого основного права або свободи»⁴. Загалом на референдум

¹ Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин в окремих азіатських державах. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 1. 2018. С. 260.

² Latvijos parlamentas atmetė siūlymą įteisinti homoseksualių partnerystę. URL: <http://www.propatria.lt/2018/03/latvijos-parlamentas-atmete-siulyma.html>

³ Zarejestrowane związki partnerskie. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm

⁴ Sekerák, M., 2017. Same-Sex Marriages (or Civil Unions/Registered Partnerships) in Slovak Constitutional Law: Challenges and possibilities. *Utrecht Law Review*. 13(1). P. 40–49.

були винесені такі питання: 1) Чи згодні ви з тим, що будь-який інший тип співжиття, за винятком союзу між чоловіком та жінкою, можна назвати шлюбом? 2) Чи згодні ви з тим, щоб парам однієї статі не було дозволено брати на виховання дітей? 3) Чи згодні ви, що школи не можуть вимагати участі дітей в освіті з питань сексуальної поведінки чи евтаназії без згоди батьків? Загальна явка виборців становила 21,41%, і тому результати референдуму не були дійсними. Досі Словаччина не містить у законодавстві правового регулювання одностатевих відносин¹.

На лібералізацію національного законодавства європейських держав вплинула практика Європейського суду з прав людини. Зокрема, він уже неодноразово розглядав справи щодо порушення прав одностатевих пар, у тому числі на підставі дискримінаційних підходів у законодавстві.

У справі «Karner v. Austria» заявники скаржилися на дискримінаційний підхід у нормах Закону про оренду, який надавав соціальний захист від безпритульності тільки гетеросексуальним партнерам. ЄСПЛ у рішенні по вказаній справі нагадав, що «для цілей статті 14 різниця в ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивних і розумних обґрунтувань, тобто якщо вона не переслідує законної мети або якщо не існує законної мети. Має бути забезпечена розумна пропорційність між використовуваними засобами та метою їх застосування». Уряд у даній справі аргументував, що норми Закону про оренду спрямовані на захист сім'ї в традиційному розумінні. Проте ЄСПЛ визнав порушення ст. 14 в поєднанні зі ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки «мета захисту сім'ї в традиційному розумінні є досить абстрактною і для її реалізації може використовуватися широке коло конкретних заходів. У випадках, коли межі свободи розсуду надаються державам, як і положення про те, що існує різниця в ставленні до статі або сексуальної орієнтації, принцип пропорційності не просто вимагає, щоб обраний захід підходив

---

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. С. 246.

менту Ради ЄС № 2016/1104 від 24 червня 2016 року передбачено, що з метою встановлення можливості партнерам користуватися в іншій державі правами, що є результатом майнових наслідків зареєстрованого партнерства, повинна бути передбачена адаптація невідомого права до вимог найближчого еквівалентного права відповідно до законодавства іншої держави-члена ЄС¹.

Таким чином, у практиці ЄСПЛ неодноразово підкреслювалося, що фактичне співжиття одностатевих осіб може охоплюватися поняттям «сімейне життя». Моральний плюралізм у сімейних відносинах вимагає і моральної нейтральності в їх правовому регулюванні з метою гарантування особистої свободи.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке шлюб?
2. Які умови укладення шлюбу?
3. Які перепони до укладення шлюбу Ви знаєте?
4. Який порядок державної реєстрації шлюбу?
5. Чи визнається церковний шлюб державою в Україні?
6. В яких державах дозволені одностатеві шлюби та партнерства?

¹ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>

Розділ 5. Особисті немайнові та майнові відносини подружжя за законодавством України та зарубіжних держав

- 5.1.** Особисті немайнові права подружжя.
- 5.2.** Майнові правовідносини подружжя.
- 5.3.** Відносини щодо утримання між подружжям.
- 5.4.** Шлюбний договір.
- 5.5.** Особисті немайнові та майнові права партнерів у фактичних союзах.

5.1. Особисті немайнові права подружжя

Шлюб є підставою виникнення у подружжя прав та обов'язків. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі. Розглянемо особисті немайнові права та обов'язки подружжя детальніше.

Кохановська О.В. зазначає, що особисті немайнові права становлять духовну основу суспільства, що є передумовою інших прав та свобод, і в сучасній доктрині їх розглядають як абсолютні, невідчужувані і такі, що є проявом свободи та недоторканності особи¹. Безперечно, особисті немайнові права є проявом свободи, але вони також є проявом гідності особи.

Більшість науковців вважають, що особисті немайнові відносини не є безпосередньо пов'язаними з майновими, виникають щодо немайнових благ, не мають економічного змісту, є невіддільними

¹ Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2010. Вип. 84. С. 8, 9.

від особи, і в них здійснюється індивідуалізація особистості¹. Сліпченко С.О. обґрунтовує, що за загальним правилом особисті немайнові права є невідчужуваними, водночас окремі з них можуть бути віддільними, наприклад ім'я особи, відомості з особистого життя і т.п.². Справді, особа може використати своє ім'я як найменування для певної юридичної особи приватного права, проте більшість особистих немайнових прав є невіддільними від особи.

Ромовська З.В. обґрунтовує, що з огляду на невід'ємність особистих немайнових прав від особи їх неможливо здійснювати через представника. В той же час правильний приклад наводить Щербина Б.С.: у разі здійснення права на медичну допомогу неповнолітніх, які не можуть надати згоду, то така медична допомога надається за згодою батьків як законних представників³. Так само батьки у місячний строк реєструють народження дитини і дають їй ім'я. Дитина може згодом, по досягненні шістнадцятирічного віку, без згоди батьків змінити ім'я, але з чотирнадцяти років зміна імені відбувається за згодою законних представників. Указані приклади не спростовують позицію про невід'ємність особистих немайнових прав від особи, адже вони тісно пов'язані з конкретною людиною, будучи винятками із загального правила, вони підтверджують складність правової природи особистих немайнових прав особи.

Найбільше особистих немайнових прав людина здійснює у сфері сімейних відносин. Навіть укладаючи шлюб, особи мають на меті насамперед реалізувати особисті немайнові права на сім'ю,

---

¹ Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 164. Гора М.А. Поняття та ознаки особистих немайнових прав фізичних осіб. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 64.

² Сліпченко С.О. Невідчужуваність та невіддільність особистих немайнових прав. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства: збірник наукових статей*. Вип. 29. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. 2012. С. 132, 133.

³ Щербина Б.С. Реалізація абсолютних особистих немайнових прав фізичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Випуск 49. Т. 1. С. 165.

материнство, батьківство, і аж ніяк не майнові права. Майнові права у сімейних відносинах є похідними від особистих немайнових прав, і тому вони пов'язані з ними.

Не всі особисті немайнові відносини між подружжям регулюються сімейним законодавством. Хоча, згідно з ч. 1 ст. 55 СК України, як дружина, так і чоловік мають обов'язок разом піклуватися про побудову сімейних відносин між ними, іншими членами сім'ї на почутті любові, поваги, дружби та взаємодопомоги, такі відносини переважно регулюються нормами моралі, релігії та іншими соціальними регуляторами. Вочевидь, це правильно, адже для забезпечення особистісної свободи правове регулювання сімейних відносин має здійснюватися за принципом мінімальної достатності із забезпеченням балансу інтересів учасників сімейних відносин та суспільства.

СК України встановлює такі особисті немайнові права подружжя:

- *Право на материнство* (ст. 49 СК України). Дружина має право на материнство, тому небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди. Крім того, відповідно до ч. 4 та ч. 5 ст. 49 СК України вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини, а дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків.

- *Право на батьківство* (ст. 50 СК України). Чоловік має право на батьківство, тому відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної

поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди.

- *Право на повагу до своєї індивідуальності* (стаття 51 СК України). Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань.

- *Право на фізичний та духовний розвиток* (стаття 52 СК України). Дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

- *Право на зміну прізвища* (стаття 53 СК України). Якщо при реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував їхній шлюб, або відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища прізвища другого з подружжя. У разі зміни прізвища орган державної реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб.

- *Право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї* (стаття 54 СК України). Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї. Кожен з подружжя повинен утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї. Усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Дружина, чоловік мають право противитися усуненню їх від вирішення питань життя сім'ї. Встановлюється презумпція, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя.

- *Право на свободу та особисту недоторканність* (стаття 56 СК України). Дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання. Мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі

примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини (чоловіка) на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом, у тому числі може настати кримінальна відповідальність.

Крім того, ст. 55 СК України встановлює обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю. Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері. Дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. Відповідно до ч. 4 ст. 55 СК України дружина та чоловік зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Доволі слушною є класифікація особистих немайнових прав у сфері сімейних відносин, запропонована Стефанчуком Р.О. Зокрема, науковець пропонує виділяти:

а) особисті немайнові права, які виникають у фізичної особи до створення сім'ї та пов'язані з її створенням (право на сім'ю, право на заручини, право на шлюб, усиновлення тощо);

б) особисті немайнові права, що виникають в особи під час перебування у сім'ї (особисті немайнові права подружжя, особисті немайнові права батьків та дітей, особисті немайнові права усиновителя та усиновленого, особисті немайнові права інших членів сім'ї тощо);

в) особисті немайнові права, які виникають після припинення (призупинення) сімейних відносин (право на поновлення шлюбу, право матері (батька), які були позбавлені батьківських прав на побачення з дитиною, а також на поновлення батьківських прав)¹.

Вказана класифікація враховує і змістове наповнення особистих немайнових прав членів сім'ї, і суб'єктний склад учасників

¹ Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 109.

сімейних відносин. Що стосується права на усиновлення, то усиновлювачем може бути й особа не у шлюбі, якщо вона є громадянином України. Так само, як і право на материнство чи батьківство може бути реалізоване без укладення шлюбу, оскільки пов'язане із репродуктивною функцією.

На нашу думку, особисті немайнові права у сфері шлюбних відносин можуть бути класифіковані на такі види:

1) *особисті немайнові права фізичних осіб до та під час укладення шлюбу* (право на заручини; право на інформацію про стан здоров'я іншого з наречених; право на вибір місця реєстрації шлюбу; право на вибір прізвища під час укладення шлюбу тощо);

2) *особисті немайнові права подружжя* (право на повагу до своєї індивідуальності, звичок та вподобань; право на фізичний і духовний розвиток; право на створення умов для праці, відпочинку; право на спільне вирішення всіх найважливіших питань життя сім'ї та інші);

3) *особисті немайнові права під час розірвання (призупинення) шлюбних відносин* (право на примирення та збереження шлюбу; право на повагу; право на скасування режиму окремого проживання подружжя та ін.);

4) *особисті немайнові права після розірвання шлюбу* (право на поновлення шлюбу у разі появи особи, яка була оголошена померлою чи визнана безвісно відсутньою; право на вибір прізвища після розірвання шлюбу; право на повторне укладення шлюбу, право на визнання розірвання шлюбу фіктивним та ін.)¹.

Таким чином, в Україні гарантується рівність в особистих немайнових правах та обов'язках чоловіка і жінки. Дослідимо також регулювання особистих немайнових відносин подружжя у законодавстві зарубіжних держав.

Оскільки Конституція Німеччини була прийнята ще в 1949 р., то принцип рівності учасників сімейних відносин утверджувався

¹ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 34.

в законодавстві поступово. Так, наприклад, закон, прийнятий в 1958 році, вперше вніс зміни до Німецького цивільного укладення та встановив, що «дружині було дозволено працювати, однак в тій мірі, в якій це відповідало б її обов'язкам у шлюбі та сім'ї» (ст. 1356). Взаємне право на працю чоловіка та дружини було утверджене законом «Про реформу шлюбу та сімейного права» 1976 р.¹ В сучасній редакції ст. 1356 Німецького цивільного укладення передбачає взаємний обов'язок подружжя при виборі заняття враховувати інтереси іншого². Внаслідок реформи сімейного законодавства в 70-х роках ХХ ст. в Австрії були утверджені принципи рівності чоловіка та жінки в шлюбі, а також принцип рівності дітей, народжених у шлюбі та поза ним³. Наразі принцип рівності прав подружжя встановлений в ст. 89 ЦК Австрії⁴.

Безперечно, ЦК Франції з моменту прийняття проголошував, що «всі люди народжуються вільними і рівними», водночас зміни в цивільному законодавстві на основі принципів гендерної рівності впроваджувалися поступово. Зокрема на утвердження принципу свободи розлучення був спрямований закон про внесення змін до ЦК від 1975 р.⁵; Закон «Про рівність подружжя» 1985 р. остаточно закріпив принцип рівності чоловіка та жінки у шлюбі⁶. У французькій літературі зазначають, що тільки законом від 4 липня 2005 р. були скасовані будь-які посилення в Цивільному кодексі на відмінності щодо статі⁷.

¹ Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>

² Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/6597/a93084.htm>

³ Christian Broda. Familien und Strafrechtsreform der 1970er Jahre. URL: <https://www.mediathek.at/akustische-chronik/1970-1985/familien-und-strafrechtsreform/>

⁴ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb/paragraf/44>

⁵ Jean HAUSER Le Conseil constitutionnel et le droit de la famille. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-le-droit-de-la-famille>

⁶ Emmanuel Pardo. Droit de la Famille. URL: <https://avocat-nice-pardo.fr/droit-de-la-famille/>

⁷ Hubert Bosse-Platière. L'avenir du droit civil de la famille : quelques conjectures. À l'horizon de l'Europe. Informations sociales 2005/8 (n° 128). P. 38–51.

Стаття 2 Закону про шлюб Фінляндії від 13 червня 1929 р. в редакції 1987 р. встановлює, що подружжя повинні показати взаємну довіру і працювати разом для сім'ї; як чоловік, так і дружина мають право приймати рішення про власну участь у трудовій, соціальній та іншій діяльності поза межами сім'ї¹.

Згідно зі ст. 3.27 ЦК Литви, подружжя повинні бути лояльними одне до одного, поважати одне одного, а також підтримувати одне одного морально і матеріально і, враховуючи їхні здібності, сприяти задоволенню спільних потреб сім'ї чи іншого з подружжя (чоловіка або дружини). Якщо з об'єктивних причин один з подружжя не в змозі задовольнити потреби сім'ї в цілому, то інший повинен зробити це відповідно до своїх можливостей.

Стаття 84 ЦК Латвії встановлює, що шлюб створює обов'язок з боку чоловіка та дружини бути вірними одне одному, жити разом, дбати одне про одного та спільно забезпечувати добробут своєї родини. Кожен з подружжя мають рівні права щодо організації сімейного життя. У разі розбіжностей подружжя повинні докласти зусиль, щоб досягти згоди (ст. 85 ЦК Латвії). Укладаючи шлюб, подружжя, відповідно до їх бажання може обрати дошлюбне прізвище одного з подружжя як їх спільне прізвище, а може кожен із подружжя зберегти своє дошлюбне або додати до свого прізвища прізвище іншого (ст. 86 ЦК Латвії).

Водночас, у зарубіжному законодавстві наявні і дискримінаційні норми. Таким прикладом є норма ЦК Туреччини, що встановлює обов'язок жінки після укладення шлюбу іменуватися прізвищем чоловіка. У рішенні ЄСПЛ «Ünal Tekeli v. Turkey» було констатовано порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні зі ст. 14 на тій підставі, що відображення єдності родини через спільне прізвище не може виправдати гендерну різницю в поводженні (п. 68). По цій справі заявниця Айтен Юнал Текелі оскаржила відмову у використанні нею дівочого прізвища до суду. Стаття 153 Цивільного кодексу Туреччини

¹ Avioliittolaki, 13.6.1929/234. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>

встановлює, що заміжні жінки повинні носити прізвище чоловіка. Після внесених 14 травня 1997 року змін до ст. 153 Цивільного кодексу заміжні жінки отримали право додавати дівоче прізвище до прізвища чоловіка. 22 листопада 2001 року набув чинності новий Цивільний кодекс Туреччини, який у ст. 187 відобразив без змін зміст ст. 153. Уряд посилався на рішення Конституційного суду від 29 вересня 1998 р. і, зокрема, стверджував, що різниця в поводженні за ознакою статі є виправданою з огляду на соціальну реальність у Туреччині, і що 68,8% жінок мають обмежену економічну свободу, і саме прізвище чоловіка посилює становище дружини в сім'ї. ЄСПЛ вирішив: те, що заміжні жінки не можуть носити дошлюбне прізвище після одруження, тоді як одружені чоловіки зберігають своє прізвище, безсумнівно, є «різницею в поводженні» за ознакою статі між людьми в аналогічній ситуації (п. 55)¹.

Таким чином, кожен із подружжя має гарантовані законодавством особисті немайнові права та обов'язки, сумлінне виконання яких є основою гармонійних та стабільних шлюбних відносин.

5.2. Майнові правовідносини подружжя

У подружжя також виникають майнові правовідносини, і в рамках цього підрозділу ми розглянемо особливості здійснення подружжям майнових прав.

Жилінкова І.В. обґрунтувала позицію, що, незважаючи на спільні майнові права членів сім'ї, сім'я не є ані суб'єктом права, ані суб'єктом права власності, безпосередніми учасниками майнових відносин є окремі члени сім'ї². Можна погодитися з такою позицією, адже сама сім'я не є учасником майнових правовідносин, водночас такими учасниками може бути подружжя разом (набуття

¹ Case of Ünal Tekeli v. Turkey, 16 November 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-67482%22%7D>

² Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. С. 12.

спільної сумісної власності без виділення часток), а також кожен із подружжя окремо (при добровільному поділі спільного майна шляхом укладення нотаріально посвідченого договору, набутті права власності на об'єкти, які за законом не належать до спільної сумісної власності).

Яроцький В.Л. вважає, що майнове право індивідуалізується самими учасниками майнових відносин шляхом визначення його змістовних характеристик¹. Безперечно, майнові права учасників сімейних відносин є визначені сімейним та цивільним законодавством, але вони можуть їх конкретизувати і навіть змінювати у договірному порядку (наприклад, при укладенні шлюбного договору подружжя можуть відступити від положень закону про режим спільної власності).

Під правовим режимом майна членів сім'ї Жилінкова І.В. розуміє сформований на єдиній диспозитивній основі порядок, який регулює майнові відносини членів сім'ї, що виникає в результаті дії комплексу правових засобів (дозволів, зобов'язань, заборон, санкцій тощо) та метою якого є впорядкування таких відносин, забезпечення та загальний захист майнових прав та інтересів членів сім'ї². Обґрунтованою є позиція Спасибо-Фатєєвої І.В., що правовий режим майна подружжя, який, як правило, вважається абсолютним, набуває також відносних рис, а також не виключається й видозміна суто речових відносин спільної власності на зобов'язальні відносини між подружжям з приводу їх спільного майна. Оскільки кожен із подружжя має отримати згоду на розпорядження майном від іншого з подружжя³.

Подібним чином можна визначити і *правовий режим майна подружжя* як правовий порядок, що ґрунтується на засадах рівності та диспозитивності, передбачає систему правових інструментів

¹ Яроцький В.Л. Особливості виникнення особистих немайнових та майнових правовідносин. *Форум права*. 2012. № 4. С. 1104.

² Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. С. 15.

³ Спасибо-Фатєєва І. Правові режими спільного майна подружжя. *Право України*. 2013. № 10. С. 78.

(таких як дозвіл, заборона, обов'язок, санкція тощо), за допомогою яких регулюються права на майно подружжя.

Традиційним вже є в науці сімейного права виділення *законного* (або його ще називають *легального*) та *договірного режимів майна подружжя*. Як правило, встановлюється, що пріоритетне застосування має договірний режим майна подружжя, у разі відсутності договору застосовується легальний режим.

Режим спільної власності майна подружжям був закріплений як в Кодексі про шлюб та сім'ю (ст. 22)¹, який діяв до 31 грудня 2003 року, так і міститься в Сімейному кодексі України (ст. 60).

Відповідно до ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Стаття 61 СК України передбачає, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, також є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Крім того, відповідно до ст. 62 СК України, якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості

¹ Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#o107>

внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід (приплид, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ст. 62 СК України).

Водночас СК України передбачає чіткий перелік майна, що належить на праві власності кожному із подружжя (ст. 57), а саме:

- 1) майно, набуте нею (ним) до шлюбу;
- 2) майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто;
- 4) житло, набуте нею (ним) за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»;
- 5) земельна ділянка, набута нею (ним) за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її (його) користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України;
- 6) речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;
- 7) премії, нагороди, які вона (він) одержали за особисті заслуги (суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї

премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню);

8) кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй (йому) належала, а також як відшкодування завданої їй (йому) моральної шкоди;

9) страхові суми, одержані нею (ним) за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них.

Якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

Крім того, в Україні суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею (ним) за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. Якщо у придбання майна вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю.

Відповідно до ст. 69 СК України дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Вони можуть розділити майно за взаємною згодою. Договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідчений.

У державах ЄС здебільшого також встановлено презумпцію спільної сумісної власності. Судова практика США протягом останніх років утверджує принцип спільного майна подружжя, незалежно від того, ким воно придбане¹. При розподілі майна враховується, яке майно було у сторін до шлюбу, якою є тривалість шлюбу,

¹ Бернхем В. РОЗДІЛ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». *Право США*. 2012. № 1–2. С. 16.

а також внесок кожного з подружжя у набуте майно; при цьому береться до уваги як внесок ведення домашнього господарства, виховання дітей і т.п.

Незвичним для українського сімейного законодавства є визнання в США шлюбним майном нематеріальних активів, наприклад — ділової репутації комерційної фірми, професійних знань і навичок. Вартість таких активів може бути оцінена в грошовому еквіваленті, і частка відповідно виплачується як компенсація іншому з подружжя. Наприклад, один з подружжя закінчив навчальний заклад і здобув професію, а інший з подружжя в цей час працював, щоб утримувати сім'ю. В такому випадку суд може призначити компенсацію з урахуванням майбутніх доходів для забезпечення економічної справедливості, що один з подружжя пожертвував можливістю отримати освіту і тим самим створив такі умови для іншого з подружжя. Саме до такого висновку дійшов Апеляційний суд Нью-Йорка у справі «*M. O'Brien v. L. O'Brien*». Зокрема, суд встановив, що ліцензія на медичну практику є майном подружжя. Оскільки чоловік навчався, а дружина в цей час працювала і внесла 76% доходів подружжя (за винятком 10 000 дол. США у вигляді студентських позик, отриманих відповідачем), суд зобов'язав чоловіка сплатити дружині грошову компенсацію у зв'язку з розлученням та розподілом майна в розмірі 188 800 доларів США, що становить 40% від вартості ліцензії (11 річних платежів різної суми, починаючи з 1 листопада 1982 року до 1 листопада 1992 року)¹.

Традиційно в Канаді чоловіки володіли та управляли майном дружини. У 1890-х роках сформувалося поняття відокремленої жіночої власності, що дало змогу дружинам укладати договори, хоча в ряді провінцій юридичні дії між подружжям були заборонені. Право власності у заміжньої жінки виникало, якщо річ була придбана на її ім'я або вона частково оплатила її вартість, і відповідно, у дружин не виникало право на частку майна у зв'язку з веденням ними домашнього господарства та вихованням дітей. Згодом

---

¹ O'Brien v.O'Brien. 66 N.Y.2d 576;489 N.E.2d 712;498 N.Y.S.2d 743;1985 N.Y. LEXIS 17941. URL: https://courses.cit.cornell.edu/govt313/mc/texts/O_BrienVO_Brien.pdf

у всіх провінціях були внесені зміни і встановлено право спільної сумісної власності. Найбільш консервативним було законодавство Квебеку, на яке суттєво вплинув католицизм, і наприклад, за зраду дружина могла втратити частку у спільній власності. Провінційні закони розрізняють власність подружжя та підприємницькі активи, крім провінції Альберта¹. Наразі сімейне законодавство всіх провінцій передбачає спільну власність подружжя та принцип рівності при його розподілі.

Законодавство більшості держав передбачає принцип партнерства, в тому числі щодо формування майна подружжя. Наприклад, згідно зі ст. 38 Закону про шлюб Норвегії, подружжя несе спільну відповідальність за витрати, необхідні для домогосподарства, і за покриття інших спільних потреб, виховання дітей та конкретних потреб кожного з подружжя (шляхом надання грошей, веденням домашнього господарства або іншим способом). Один з подружжя має право в розумній мірі вимагати кошти від іншого на покриття витрат для потреб сім'ї.

Крім того, згідно зі ст. 39 Закону про шлюб Норвегії, подружжя зобов'язані надавати одне одному інформацію, необхідну для оцінки їх фінансового стану. З цією метою один з подружжя може вимагати від іншого, а також від податкових органів надати інформацію або копію податкової декларації. Крім того, він може вимагати інформацію від компаній, корпорацій або інших установ, що займаються фінансами або страховою діяльністю, а також від інших осіб, які управляють майном.

Майнові відносини подружжя в Данії регулюються окремим Законом про фінансові відносини подружжя (2017 р.), який встановлює: принцип свободи укладення договорів між подружжям (ст. 2 встановлює, що під час шлюбу подружжя може укладати договори між собою, дарувати один одному подарунки та встановлювати взаємні обов'язки), принцип взаємопідтримки подружжям один одного (ст. 4), водночас встановлено принцип індиві-

¹ Christine Davies, Alastair Bissett-johnson, Julius Grey. Family Law in Canada. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/family-law>

дуальної відповідальності за зобов'язання, що виникли у кожного із подружжя до або під час шлюбу (ст. 3); принцип надання згоди на відчуження майна одним із подружжя, навіть після розірвання шлюбу (ст. 6–8)¹.

Турецький Цивільний кодекс змінив панівне становище чоловіка і надав рівні права подружжю, водночас запровадив обов'язок подружжя разом забезпечувати витрати сім'ї. На законодавчому рівні в Індонезії визначено, що «становище чоловіка та дружини врівноважено як у сімейних відносинах, так і в соціальному житті».

У законодавстві Фінляндії встановлено принцип роздільної власності подружжя, але при цьому таке майно під час перебування у шлюбі з метою захисту сімейних інтересів обмежується у відчуженні². Закон про шлюб Фінляндії (ст. 39) встановлює, що один із подружжя без згоди іншого не має права передати третій особі: акції; право користування (найму) або інші майнові права на житло сім'ї; рухоме майно, що знаходиться в житлі подружжя; необхідні речі для іншого з подружжя; рухоме майно, призначене для особистого користування іншого з подружжя або дітей. Як виняток, згода не вимагається щодо окремих видів майна, якщо затримка передачі речі третій особі може завдати невинуватну шкоду. Інший з подружжя має право оскаржити таке відчуження майна чи передачу прав протягом трьох місяців³.

Стаття 52 Закону про шлюб Фінляндії чітко розмежовує боргові зобов'язання подружжя. Так, кожен із подружжя несе самостійну відповідальність за свої борги, які виникли до або під час шлюбу. Проте заборгованість, яку будь-який з подружжя зробив для задоволення потреб сім'ї, розподіляється між подружжям, крім позик, які один з подружжя взяв на себе, а також коли кредитор знав, що подружжя проживає окремо⁴.

¹ Lov om ægtefællers økonomiske forhold. den 30. maj 2017. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=191368>

² Менджул М.В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Том 1. С. 135.

³ Avioliittolaki, 13.6.1929/234. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>

⁴ Там само.

Добробут подружжя забезпечується і під час поділу спільної власності. За законодавством України чоловік та дружина мають рівні частки у праві спільної сумісної власності. Принцип рівності у майнових відносинах подружжя не має абсолютної дії, оскільки від рівності часток можуть відступити не тільки саме подружжя, змінивши їх у договірному порядку, але і суд. Розгон О.В. обґрунтувала, що договір про поділ майна, укладений подружжям, має на меті припинити режим спільної власності та спричиняє виникнення режиму роздільної власності (приватної власності) кожного із подружжя на певну частину або все спільне майно¹. Така трансформація правових режимів майна подружжя відбувається і під час примусового поділу за рішенням суду.

Стаття 70 СК України в частинах 2 та 3 встановлює, що суд може відступити від принципу рівності часток подружжя за наявності істотних обставин, а саме якщо один із подружжя:

- 1) не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї;
- 2) не брав участі в утриманні дітей;
- 3) сховав, знищив або пошкодив спільне майно, витратив таке майно на шкоду сімейним інтересам.

Крім того, суд може збільшити частку одного з подружжя, якщо з ним (нею) проживають діти, непрацездатні повнолітні діти за умови, що розмір аліментів на їх утримання не забезпечує їх фізичний, духовний розвиток, не покриває затрат на лікування. Якщо не будуть обґрунтовані істотні обставини, суд не може відступити від рівності часток у спільному майні подружжя, це підтверджено і в судовій практиці (рішення ВСУ від 26 листопада 2008 р.²).

Згідно зі ст. 3.123 ЦК Литви, можливий відступ від принципу рівних частин спільної власності подружжя, і при цьому судом беруться до уваги інтереси неповнолітніх дітей, стан здоров'я одного з подружжя або його матеріальне становище, інші релевантні обставини. Суд також повинен враховувати ці критерії при ухвален-

¹ Розгон О.В. Договори у сімейному праві України: монографія. Київ: Ін Юре, 2018. С. 95.

² Рішення Верховного Суду України від 26 листопада 2008 р. у справі № 6-8088св07. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2600690>

ні рішення про розподіл майна. Крім того, частка майна одного з подружжя може бути зменшена на суму утримання у випадку її присудження у вигляді фіксованої одноразової суми або заміни на певне майно.

Цікавою є норма ЦК Литви про те, що якщо не пізніше, ніж за рік до розгляду справи про розподіл майна, один з подружжя зменшив вартість майна, пожертвувавши частину або збільшивши свою особисту власність без згоди іншого з подружжя, то при визначенні часток у спільній власності подружжя суд може зменшити його частку на розмір вартості втраченої чи відчуженої власності. Крім того, частка одного з подружжя в спільному майні може зменшуватися на суму сімейного доходу, яку сім'я не отримала через недбалість з боку подружжя або якщо він приховав майно від сім'ї і використав для особистих потреб (у цьому випадку враховується період не більше ніж за останні п'ять років до відкриття розгляду справи про поділ майна)¹.

Розділ 9 Закону про сімейне право Шотландії від 1985 року встановлює п'ять принципів, якими керується суд при розгляді справ про розподіл власності подружжя, а саме: власність має бути справедливо розподілена; справедливе врахування будь-якої економічної переваги, яку отримує особа від внесків іншого, та будь-якого економічного неблагополуччя, якого зазнала особа в інтересах іншого або сім'ї; справедливе врахування будь-яких економічних переваг або втрат, яких зазнає одна із сторін на догляд за дітьми віком до 16 років, і такі витрати мають бути справедливо розподілені між сторонами; тому з подружжя, який був фінансово залежний від іншого, повинно бути надане достатнє фінансове забезпечення, яке б дозволило йому надалі обійтися без втраченої підтримки (але не більше трьох років); той з подружжя, який на момент розлучення, ймовірно, зазнає серйозних фінансових труднощів внаслідок розірвання шлюбу, повинен отримати

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=60696&title=LR%20civilinis%20kodeksas.%20Tre%20eioji%20knyga.%20%20D0eimos%20teis%20EB

утримання, яке позбавить його від тягаря, протягом розумного періоду часу. Ці принципи враховуються судами і при розірванні цивільного партнерства¹. У науковій літературі є твердження, що така система принципів надмірно обмежує суддів у розгляді справ. Водночас правильною є позиція, що якщо вказані п'ять принципів застосовувати в єдності, а не ізольовано, то в контексті принципів рівності та справедливості система є гнучкою².

Рішення Верховного суду Ірландії у справі «Т. v. Т.» є найбільш послідовною і всебічною спробою ірландських судів розглянути принципи, що застосовуються до поділу майна у разі розлучення, зокрема принципи рівності та справедливості. Поділ активів вважається справедливим, якщо відповідає потребам сторін та обставинам справи. Належне забезпечення для подружжя має передбачати, що чоловік (дружина) може виконати свої фінансові зобов'язання, продовжувати життєвий рівень, який відповідає його (її) життєвому рівню під час шлюбу, користуватися тим, що можна розумно вважати результатом шлюбу і при цьому жити незалежним життям з особистою гідністю, яку надає така автономія, без обов'язкової залежності від отримання періодичних платежів до кінця життя від іншого з подружжя. При розгляді справи Верховний суд правильно зазначив, що законодавчий орган не вніс жодних обов'язкових вимог щодо поділу активів у справах про розлучення і залишив це на розсуд суду, щоб винесене рішення найкраще і найбільш справедливо регулювало спір. Верховний суд Ірландії підкреслив, що якщо законодавство в цій сфері не вимагає перерозподілу, це не означає, що воно не передбачає «поділ». Суд також підкреслив, що ведення домашніх справ не може недооцінюватися, і слід враховувати як фінансові внески (заробітну плату, інші доходи), так і внесок у вигляді домашньої роботи. Таким чином, Верховний Суд Ірландії обґрунтовує важливість саме «належ-

¹ Family Law (Scotland) Act 1985. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/37/section/9>

² Jane Mair. Principles in Practice: financial provision on divorce in Scotland. URL: <http://eprints.gla.ac.uk/141622/3/141622.pdf>

ного забезпечення», а не просто «розподілу» активів, тому не може бути суворих правил або принципів розподілу, слід дотримуватися справедливості¹.

Доволі цікавою з позиції захисту майнових прав одного із подружжя є стаття 220-1 ЦК Франції. Вказана стаття встановлює, що якщо хтось із подружжя серйозно не виконує свої обов'язки і тим самим загрожує інтересам сім'ї, суддя у сімейних справах може передбачити будь-які невідкладні заходи, яких вимагають ці інтереси. Зокрема, він може заборонити одному із подружжя здійснювати акти розпорядження без згоди іншого щодо власного або спільного майна, як рухомого, так і нерухомого. Тривалість заходів, визначених суддею, може продовжуватися, але не більше як на три роки.

Крім того, відповідно до ст. 285-1 ЦК Франції, якщо приміщення, яке використовується як помешкання для сім'ї, належить одному з подружжя, суддя може прийняти рішення про передачу його в оренду іншому з подружжя, який самостійно або спільно здійснює опіку над однією дитиною або кількома дітьми, коли вони зазвичай проживали у цьому помешканні, і цього вимагають їх інтереси. Суддя встановлює тривалість оренди та може продовжувати її до досягнення найменшою дитиною повноліття. Суддя може розірвати договір оренди, якщо це обґрунтовано новими обставинами.

Щодо майнових відносин у шлюбі з іноземцем, то згідно зі ст. 61 Закону України «Про міжнародне приватне право» подружжя може обрати для регулювання майнових наслідків шлюбу право особистого закону одного з подружжя або право держави, в якій один з них має звичайне місце перебування, або, стосовно до нерухомого майна, право держави, в якій це майно знаходиться. Вибране право припиняє застосовуватися або змінюється за згодою сторін у разі зміни особистого закону або звичайного місця перебування того з подружжя, до особистого закону або звичайного місця перебування якого було прив'язане обране право. Нове право застосовується до правових відносин з моменту укладення шлюбу,

¹ Buckley, L. A. «Proper provision» and «Property Division»: Partnership in Irish matrimonial property law in the wake of T v. T. Irish Journal of Family Law. 2004. P. 3, 8-15.

якщо інше письмово не встановлено подружжям. У разі відсутності вибору права подружжям майнові наслідки шлюбу визначаються правом, яке застосовується до правових наслідків шлюбу.

Таким чином, подружжя мають рівні майнові права у шлюбі. Можливий законний та договірний режим майна подружжя. У більшості зарубіжних держав та в Україні діє презумпція спільної сумісної власності, а також визначено, яке майно належить кожному із подружжя на праві власності.

5.3. Відносини щодо утримання між подружжям

У законодавстві України та зарубіжних держав передбачено обов'язок кожного із подружжя за потреби утримувати іншого. Відносини щодо утримання виникають не тільки між подружжям, а й між батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами. Доволі часто відносини щодо утримання ототожнюють з аліментними правовідносинами, але останні є вужчим поняттям і різновидом відносин по утриманню.

Загалом у правничій літературі виділяють такі *ознаки аліментних правовідносин*:

1) складаються з приводу матеріального блага — утримання, що може здійснюватися у натуральній або грошовій формі;

2) регулюються за допомогою як імперативного методу (передбачено законом чіткі підстави та порядок стягнення аліментів), так і диспозитивного (сторони можуть договором між собою врегулювати підстави та порядок добровільної сплати аліментів);

3) мають відносний характер (адже суб'єктний склад у них завжди конкретизовано, вони є особистими, не передаються, не відчужуються, не допускають зарахування аліментних вимог іншими зустрічними вимогами);

4) мають безвідплатний характер (тобто надання утримання не створює для особи, що отримує аліменти, ніякого обов'язку щодо аліментозобов'язаної особи);

5) мають триваючий характер (незалежно від того, який період пройшов з моменту виникнення права на утримання, уповноважена особа має право вимагати аліменти, якщо інше не передбачено законом)¹;

5) аліментні зобов'язання виникають як у сім'ї, так і поза нею (наприклад, між колишнім подружжям)²;

6) тісний зв'язок з моральними нормами та наявний публічний інтерес (держава зацікавлена у захисті громадян і здійснює контроль за використанням аліментів за цільовим призначенням. Наприклад, стаття 186 СК України такий обов'язок покладає на органи опіки і піклування. Крім того, публічний інтерес наявний і у випадку)³.

Таким чином, **відносини щодо утримання** — це вид сімейних відносин, що виникають між подружжям, колишнім подружжям, батьками та дітьми, іншими учасниками сімейних відносин на підставах, передбачених законом або договором щодо виконання учасником сімейних відносин свого обов'язку щодо утримання іншого учасника сімейних відносин, у тому числі і щодо сплати аліментів.

У рамках цього підрозділу ми зупинимося детальніше на відносинах утримання між подружжям.

Глава 9 СК України регулює права та обов'язки подружжя щодо утримання. Відповідно до ст. 75 СК України дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного.

Сімейне законодавство України передбачає виникнення відносин щодо утримання між подружжям з таких підстав:

1) *непрацездатність та потреба у матеріальній допомозі одного з подружжя* (непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою

¹ Адамова О. До питання про поняття аліментів, аліментних правовідносин та особливості аліментних зобов'язань. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 118.

² Афанасьєва Л.В. Аліментні правовідносини в Україні: Монографія / МВС України, Луг. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. С. 46.

³ Труба В.І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2014. Т. 19. Вип. 3 (24). С. 46, 47.

з інвалідністю I, II чи III групи. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом. Утримання надається тільки за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного кримінального правопорушення, якщо це встановлено судом);

2) *вагітність та проживання з дружиною дитини* (дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка (батька дитини) до досягнення дитиною трьох років. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка до досягнення дитиною шести років. Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу. Аліменти, присуджені дружині під час вагітності, сплачуються після народження дитини без додаткового рішення суду);

3) *проживання з чоловіком дитини* (чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини — матері дитини до досягнення дитиною трьох років. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини до досягнення дитиною шести років. Право на утримання чоловік, з яким проживає дитина, має незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу);

4) *проживання з одним із подружжя дитини з інвалідністю* (якщо один із подружжя, в тому числі і працездатний, проживає з дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і опікується нею, він має право на утриман-

ня за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання триває протягом усього часу проживання з дитиною з інвалідністю та опікування нею і не залежить від матеріального становища того з батьків, з ким вона проживає. Розмір аліментів тому з подружжя, з ким проживає дитина з інвалідністю, визначається за рішенням суду відповідно до частини першої статті 80 СК України, без урахування можливості одержання аліментів від своїх батьків, повнолітніх дочки або сина).

Стаття 76 СК України встановлює і *право на утримання після розірвання шлюбу*, зокрема:

- після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу;
- особа має право на утримання і тоді, коли вона стала особою з інвалідністю після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу;
- якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років;
- якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріаль-

ну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу.

Крім того, право на утримання в разі розірвання шлюбу має вагітна дружина, а також той із подружжя, з ким проживає дитина.

Відповідно до ст. 78 СК України подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

В Україні судова практика щодо виконання зобов'язань по утриманню подружжя свідчить, що аліменти сплачуються на користь одного з подружжя іншим у зв'язку з: непрацездатністю через інвалідність¹, досягнення пенсійного віку². Крім того, суд враховує потребу особи в утриманні та здатність платника сплачувати аліменти. Зокрема, якщо дохід особи дорівнює чи перевищує прожитковий мінімум, суди відмовляють у позові про стягнення аліментів³. У рішеннях суди підкреслюють, що якщо право на утримання виникло під час шлюбу, факт розірвання шлюбу його не припиняє⁴.

Аналіз зарубіжного досвіду дає можливість зробити висновок, що у США та інших державах поширеності набув принцип «забезпечення економічної самодостатності», який передбачає підтримку того із колишнього подружжя, хто не працював під час

¹ Рішення Київського районного суду м. Одеси від 26 травня 2017 р. у справі № 520/15110/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66782996>; Рішення Ратнівського районного суду Волинської області від 26 березня 2019 р. у справі № 166/252/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80687782>

² Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 8 липня 2016 р. у справі № 759/7608/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58920828>

³ Рішення Золочівського районного суду Львівської області від 13 вересня 2017 р. у справі № 445/1210/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68897238>; Рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 4 червня 2015 р. у справі № 477/904/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44696060>

⁴ Рішення Трускавецького міського суду Львівської області від 22 червня 2009 р. у справі № 2-230/09. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8024239>

шлюбу, для забезпечення його «реабілітації» і повернення до праці. Згідно зі ст. 308 Уніфікованого закону про шлюб та розлучення США при визначенні розміру аліментів враховуються: фінансовий стан того з подружжя, який просить стягнути аліменти на свою користь, включаючи майно, отримане при майновому врегулюванні, кошти, призначені для утримання дитини; спроможність заробляти самостійно; час, який потрібен для отримання освіти, щоб працевлаштуватись; рівень життя під час шлюбу; тривалість шлюбу; вік, фізичний і душевний стан особи, яка потребує аліментів; фінансове становище платника аліментів. Сучасна судова практика показує, що аліменти на іншого з подружжя призначаються не часто і на незначний термін¹. У більшості штатів замість аліментів основною формою врегулювання фінансових відносин колишнього подружжя є майнове врегулювання².

В американській літературі аліменти на утримання колишнього співмешканця доволі часто називають «*palimony*» (від англійського «*pal*» — «приятель»). Питання про поділ майна у фактичних шлюбних відносинах на основі принципів справедливості та рівності, а також право на утримання були розглянуті Верховним судом штату Каліфорнія у справі «*Marvin v. Marvin*» ще в 1976 р³.

Враховуючи різноманітну судову практику призначення розміру аліментів для утримання подружжя, за підтримки Міністерства юстиції Канади науковці розробили Консультативні рекомендації щодо підтримки подружжя, які були опубліковані в 2005 р. Консультативні рекомендації мають характер неформальних керівних принципів, тобто вони не стосуються питання права на утримання, а тільки визначення суми та тривалості надання до-

¹ Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives FOR THE Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, [Commission on European Family Law] (2003). URL: http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf

² Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». *Право США*. 2012. № 1–2. С. 22–23.

³ *Marvin v. Marvin*. L.A. No. 30520. Supreme Court of California. December 27, 1976. URL: <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/18/660.html>

помоги після встановлення такого права. В рекомендаціях за допомогою формул розроблені діапазони для кількості та тривалості утримання, а конкретна сума призначається або за домовленістю сторін, або в судовому порядку. У випадку відсутності дітей враховується валова різниця в доходах кожного з подружжя та тривалість шлюбу. Термін та розмір утримання тим більший, чим триваліший час спільного проживання подружжя. В основі цієї формули лежить ідея «злиття з часом», згідно з якою, «наскільки довго шлюб подовжується, настільки тісніше переплітається економічне та неекономічне життя подружжя, причому кожен із подружжя приймає незліченні рішення, щоб формувати свої навички, поведінку та фінанси з врахуванням інтересів іншого з подружжя. За допомогою різниці валового доходу вимірюється їх диференційна втрата сімейного рівня життя наприкінці шлюбу». Саме тому, згідно з цими формулами як розмір утримання, так і тривалість утримання більші, чим довше тривав шлюб і нижчий рівень доходів того з подружжя, на користь якого призначаються аліменти. Наприклад, розмір підтримки за формулою «Without Child Support Formula» становить від 1,5 до 2 відсотків різниці між валовими доходами подружжя (валової різниці в доходах) за кожний рік тривалості шлюбу, до максимуму 50 відсотків. Максимальний діапазон для шлюбів тривалістю понад 25 років — від 37,5 до 50 відсотків різниці в доходах. Верхня максимальна межа утримання — сума, яка приведе до вирівнювання чистих доходів подружжя¹.

В Канаді є суттєві відмінності між формулами для розрахунку утримання для подружжя з дітьми та без дітей. По-перше, формула з підтримкою дитини використовує чисті доходи подружжя, а не їхні валові доходи. По-друге, у формулі для подружжя з дітьми враховується не тривалість шлюбу, а насамперед потреби в утриманні дітей. Існує також третій варіант розрахунку утримання, коли діти залишаються під опікою того з подружжя, хто виплачує

¹ Менджул М.В. Основні засади правового регулювання сімейних відносин у Канаді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 55. Том 1. С. 130.

також аліменти іншому з подружжя. В такому випадку доходи подружжя зменшуються на загальну суму аліментів на дитину (фактичні або умовні), після чого для визначення суми та тривалості аліментів застосовується «формула підтримки без дитини». Незважаючи на рекомендаційний характер, канадські суди застосовують Консультативні рекомендації щодо підтримки подружжя, і за період з моменту їх опублікування (в 2005 році) до лютого 2008 року прийнято понад 400 судових рішень з урахуванням указаних рекомендацій¹.

У Данії подружжя можуть домовитися про розмір утримання після розірвання шлюбу. Якщо вони не укладуть договір, це питання може бути вирішене судом, і максимальний строк утримання не може перевищувати 10 років².

Відповідно до ст. 270 ЦК Франції за загальним правилом розлучення припиняє обов'язок допомагати подружжям один одному. Проте один з подружжя може вимагати виплати другому допомоги, призначеної для компенсації, наскільки це можливо, диспропорції, що зумовлена розлученням. Компенсація виплачується одноразово. Суддя може відмовити у виплаті компенсації з позиції справедливості та з врахуванням критеріїв, передбачених статтею 271, або коли розірвання шлюбу відбулося виключно з вини подружжя, яке вимагає надання компенсації. Компенсаційна сума може виплачуватися й у вигляді ренти, що може бути з часом переглянута, призупинена або скасована у разі суттєвих змін у можливостях та потребах будь-якого із подружжя (ст. 276-3 ЦК Франції).

Критерії, що мають бути враховані при встановленні компенсаційної допомоги: потреби подружжя, який просить про виплату; ресурс іншого з подружжя; ситуація на момент розлучення та те, як вона буде змінюватися в майбутньому; тривалість шлюбу; вік та стан здоров'я подружжя; професійна кваліфікація кожного

¹ Carol Rogerson, Rollie Thompson. Spousal Support Advisory Guidelines. 2008. P.7-11, 21.

² Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 23. januar 2018. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>

з подружжя; наслідки професійного вибору, зробленого одним із подружжя під час спільного проживання для здобуття освіти дітей та часу, який ще доведеться їм затратити; передбачувана частка подружжя у спільному майні; існуючі та передбачувані права подружжя; їх відповідна ситуація щодо пенсій за вислугу років, з оціненням, наскільки можливо, зменшення пенсійних прав, що могло бути спричинене для подружжя (ст. 271 ЦК Франції).

У зарубіжних державах усталеною є практика обумовлювати припинення утримання такими обставинами, як смерть та укладення нового шлюбу¹.

Підстави припинення утримання визначені у статтях 82, 83, 85, 87 та 89 СК України. При розгляді справ про припинення аліментів суди в Україні чітко дотримуються норм СК України, і у разі фінансової неспроможності платника аліментів припиняють обов'язок сплачувати аліменти, проте таку неспроможність слід доказати.

Щодо права на утримання у шлюбних відносинах з іноземним елементом, то згідно із ст. 67 Закону України «Про міжнародне приватне право» зобов'язання щодо утримання, які виникають із сімейних відносин, регулюються правом держави, в якій має місце проживання особа, яка має право на утримання. Якщо особа, яка має право на утримання, не може його одержати згідно з такими підставами, застосовується право їхнього спільного особистого закону. Якщо і за цим правом не виникають відносини щодо утримання, то застосовується право держави, в якій особа, яка зобов'язана надати утримання, має місце проживання.

Таким чином, обидва із подружжя повинні дбати про утримання сім'ї, її матеріальний добробут та підтримувати один одного. Більше того, майнові права та обов'язки щодо утримання можуть існувати і після припинення шлюбу на підставах, передбачених законом або договором.

¹ Jennifer O'Brien. Family law in Ireland: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1)

5.4. Шлюбний договір

Незважаючи на поширеність думки про непопулярність шлюбного договору та малу практику його укладення в Україні, тільки у м. Києві за 2019 рік було укладено 1038 шлюбних договорів¹. Звичайно, якщо порівняти кількість шлюбних договорів із кількістю укладених шлюбів, то по м. Києву таке співвідношення у 2019 р. становило тільки 3,7%. По Україні показник буде ще нижчим, проте практика укладення шлюбних договорів у нашій державі існує.

На думку Розгон О.В., шлюбний договір — це договір осіб, що укладають шлюб (наречені), або договір подружжя, який надає можливість урегулювати майнові відносини за своїми інтересами і визначає майнові права та обов'язки подружжя у шлюбі та (або) у разі його розірвання².

Виділяють такі ознаки шлюбного договору:

- 1) це правочин, оскільки спрямований на зміну відносин між подружжям;
- 2) має спеціальний склад суб'єктів, якими можуть бути не тільки подружжя, а й особи, що вступають у шлюб — наречені;
- 3) шлюбний договір має спеціальні вимоги до оформлення, а саме укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню;
- 4) регулює специфічне коло відносин (майнові відносини подружжя)³.

До порядку укладення шлюбного договору в зарубіжних країнах установлюються такі вимоги: а) договір укладається в письмовій формі; б) договір укладається в присутності обох сторін (подружжя); в) у деяких країнах є особливості, пов'язані з реєстрацією

¹ Шлюбний договір: аморально чи мудро? Центральне міжрегіональне управління юстиції (м. Київ). URL: <https://kyivobljust.gov.ua/news/info/shlyubnyi-dogovor-amoralno-chi-mudro>

² Розгон О.В. Договори у сімейному праві: монографія. Київ: Ін Юре, 2018. С. 102.

³ Дутко А.О. Поняття та правова природа шлюбного договору. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 189.

шлюбного договору. Так, законодавство Італії передбачає обов'язкову реєстрацію договору в місцевих органах влади¹.

Переважаюча більшість держав передбачає, що шлюбний договір має посвідчуватися нотаріально. Стаття 1394 ЦК Франції передбачає, що всі шлюбні угоди укладаються нотаріусом у присутності та з вільної згоди сторін договору. Стаття 1410 ЦК ФРН встановлює, що шлюбний договір повинен бути посвідчений нотаріусом за умови одночасної присутності сторін. Стаття 94 СК України встановлює, що шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Є різний підхід у законодавстві держав щодо часу укладення шлюбного договору:

1) укладення шлюбного договору має відбутися до дня реєстрації шлюбу (наприклад, ст. 1395 ЦК Франції);

2) укладення шлюбного договору можливе до укладення шлюбу, а також під час шлюбу (наприклад, ст. 114 ЦК Латвії, ст. 92 СК України).

Відповідно, у другому випадку можливий різний час початку дії шлюбного договору. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення (стаття 95 СК України).

У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. У шлюбному договорі може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

Згідно із статтею 1387 ЦК Франції закон регулює стосунки подружжя щодо майна лише за відсутності спеціальних домовленостей між подружжям, які вони вчиняють на власний розсуд, за умови, що вони не суперечать моралі. Шлюбним договором може змінюватися законний режим майна (стаття 1389 ЦК Франції).

¹ Лілія Радченко. Шлюбний договір в іноземних правопорядках: окремі засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 39.

Можливість зміни режиму власності шлюбним договором після укладення шлюбу передбачає і ч. 1 ст. 1408 ЦК Федеративної Республіки Німеччини. Відповідно до ст. 116 ЦК Латвії у шлюбному договорі сторони, що укладають його, можуть замість законного режиму майна передбачити окреме право власності або спільну власність усього майна подружжя. Якщо шлюбний договір передбачає окреме право власності на все майно подружжя, то кожен з подружжя не лише зберігає майно, яке належало йому або їй до шлюбу, але також під час шлюбу може самостійно набувати, використовувати та розпоряджатися майном незалежно від другого з подружжя (ст. 117 ЦК Латвії).

Різноманітні вимоги до укладення та змісту шлюбних договорів у США, оскільки кожен штат має відповідні відмінності у правовому регулюванні інституту шлюбного договору. Певній уніфікації законодавства сприяє прийнятий ще у 1983 році єдиний акт шлюбного договору (Uniform Premarital Agreement Act), який з 2013 року діє у 28 юрисдикціях¹. Проте у багатьох штатах вносяться значні поправки як при прийнятті, так і під час дії цього акта на їх території.

Стаття 93 СК України встановлює, що шлюбним договором:

- 1) регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки;
- 2) можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків;
- 3) не можуть регулюватися особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми;
- 4) не може зменшуватись обсяг прав дитини, які встановлені СК України, а також ставитися одне з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище;
- 5) не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

¹ Uniform Premarital Agreement Act. URL: <https://www.prenuppros.com/uniform-premarital-agreement-act>

У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу.

У шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб.

Відповідно до ст. 98 СК України, якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитися про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї. Сторони можуть домовитися про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, їхніх родичів.

Подружжя також можуть домовитися про надання утримання одному з них незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

Відповідно до ст. 1391 ЦК Франції шлюбний договір повинен визначати частку майна на користь того, хто залишився живим після смерті одного із подружжя. Цікаве положення міститься у статті 115 ЦК Латвії, яка встановлює, що положення шлюбного договору, які обмежують права, набуті третьою стороною щодо майна подружжя, не є обов'язковими для виконання щодо такої третьої сторони.

Щодо шлюбних відносин з іноземним елементом, то відповідно до ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право» сторони шлюбного договору можуть обрати право, що застосовується до шлюбного договору.

Сафончик О.І. вважає, що шлюбний договір відносно віртуального майна (речей, об'єктів інтелектуальної власності або творчості) для врегулювання відносин між подружжям в ІТ-сфері повинен складатися за аналогією складання шлюбного договору відносно

реального майна подружжя та їх спільної власності¹. На нашу думку, віртуальне майно, майно в електронній формі теж може бути спільною і окремою власністю подружжя на основі норм сімейного законодавства. Проблема виникає саме у зв'язку з відсутністю належного правового регулювання оформлення власності на таке майно. У випадку вирішення цієї проблеми віртуальне майно та майно в електронній формі може бути предметом шлюбного договору, на рівні з іншими видами майна.

Як правило, одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Водночас шлюбний договір може бути змінено подружжям, що відбувається у тій формі, в якій був укладений шлюбний договір. Крім того, на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також розірваний з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

5.5. Особисті немайнові та майнові права партнерів у фактичних союзах

У Європі постійно зростає кількість неформальних відносин у формі співжиття і, по суті, фактичні шлюбні відносини є більш прийнятними для багатьох молодих людей, аніж традиційний шлюб. Статистика двадцяти восьми європейських держав підтверджує збільшення кількості співмешканців. У деяких державах їх кількість навіть зросла вдвічі за останні двадцять років. Це привело до обговорення необхідності правового регулювання та захисту таких відносин.

Україну не оминули європейські тенденції щодо збільшення кількості фактичних сімейних союзів. Якщо ще тридцять років тому більшість населення засуджували стосунки поза шлюбом, то нара-

¹ Сафончик О.І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивільстики*. 2017. Вип. 26. С. 85.

зі ситуація змінилася. В Україні були проведені соціологічні дослідження, які показали, що близько 45% громадян висловилися «за» фактичні шлюбні відносини, із них 69% — чоловіків та 55% — жінок¹.

У науковій літературі застосовують різні терміни до фактичних шлюбних відносин, — «фактичні шлюбні відносини», «фактичний шлюб», «конкубінат»². Сафончик О.І. пропонує термін «фактичні шлюбні відносини — конкубінат», під яким розуміє відносини між жінкою та чоловіком, що проживають на одній території однією сім'єю, але не здійснюють реєстрацію шлюбу в органах державної влади, ведуть спільне господарство та мають спільні майнові та немайнові права і обов'язки³. Водночас в умовах появи і такої форми, як «гостьовий шлюб», коли партнери можуть мати дітей, проте офіційно не реєструють шлюб і періодично проживають окремо, така ознака, як спільне місце проживання для фактичного союзу вже не є конститутивною.

Сімейний кодекс України не використовує термін «фактичний союз», а тільки у статті 74 встановлює «право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі». В судовій прак-

¹ Чернега В.М. Відповідність підстав створення сім'ї моральним засадам суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2014. Вип. 26. С. 163.

² Бойків І.М. Шлюб та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 5 (20). С. 56–59; Григор'єва А. Фактичні шлюбні відносини: особливості правового регулювання в Україні та інших державах. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Octombrie 2014. С. 83–89; Кириченко Т.С. Поняття «конкубінат»: проблемні питання, підстави виникнення. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 221–224; Войнарьська О. Фактичні шлюбні відносини як одна із форм співжиття жінки та чоловіка. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 44–54; Маланчук Т.В., Мельник І.А. Майнові відносини у фактичному шлюбі: зарубіжний досвід та проблеми правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 65–67; Петrenchенко С.А. Державна реєстрація шлюбу та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 5. Т. 1. С. 222–225; Ревуцька І. «Інші» підстави створення сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/1. С. 97–100; Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання праводносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 199–204.

³ Сафончик О.І. Шлюбні праводносини в Україні: теорія і практика : дис...-ра юрид. наук. Спец. 12.00.03. Одеса, 2018. С. 342

тиці застосовуються такі терміни: «фактичні шлюбні стосунки», «фактичні шлюбні відносини». На нашу думку, з урахуванням розроблених Комісією з європейського сімейного права «Принципів європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах» варто запровадити термін «**фактичний союз**», що означає союз двох осіб протилежної статі, які живуть разом як пара, без офіційного оформлення відносин, мають спільні права та обов'язки та ведуть спільне господарство. Довготривалим, на нашу думку, є фактичний союз, в якому партнери перебувають понад п'ять років.

В нещодавній публікації Комісії з питань європейського сімейного права, за результатами аналізу національних звітів щодо 28 європейських юрисдикцій, було констатовано, що правове регулювання фактичних союзів значно варіюється: шість держав не регулюють права та обов'язки партнерів у фактичних союзах; у чотирнадцяти державах сімейним правом не регулюються фактичні союзи, але гарантуються права партнерів іншими галузями права (наприклад, у Нідерландах не регулюються неформальні відносини у сімейному праві, проте спадкове право та право соціального захисту регулює окремі права); дев'ять юрисдикцій (Швеція, Угорщина, Словенія, Хорватія, Каталонія, Португалія, Шотландія, Ірландія та Фінляндія) реформували сімейне законодавство щодо регулювання неформальних відносин і сформували «*lex specialis*» для фактичних союзів¹.

У «Принципах європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах» є ряд рекомендованих норм до регулювання сімейних відносин у фактичних союзах². Зокрема:

- Кожен з партнерів повинен брати участь у витратах по забезпеченню фактичного союзу відповідно до своїх можливостей.

¹ Mol, C., 2016. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. *Utrecht Law Review*. 12(2). P. 98.

² Katharina Boele-Woelki, Frédérique Ferrand, Cristina González-Beilfuss, Maarit Jänterä-Järeborg, Nigel Lowe, Dieter Martiny, Velina Todorova. Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. 2019. 282 p.

Якщо партнери перебували у тривалому фактичному союзі не менше п'яти років або мають спільну дитину, що є неповнолітньою або перебуває у них на утриманні після досягнення повноліття, то будь-який акт розпорядження правом власності на будинок чи інше житло, в якому партнери проживають, або предмети домашнього вжитку, вчиняється зі згоди обох партнерів. Будь-який акт розпорядження таким майном, вчинений одним партнером без згоди іншого, буде дійсний, якщо він погодить акт розпорядження. У випадку відмови партнера дати згоду на розпорядження майном, інший з партнерів може звернутися за наданням дозволу до суду. Акт розпорядження майном, вчинений з порушенням вказаних вимог, може бути оскаржений до суду партнером, що не надав згоду (принципи 5:5 та 5:6).

- Партнери, що перебувають у фактичному союзі, можуть укласти між собою договори, що визначають їх особисті та майнові відносини. Договір між партнерами може бути укладений до і під час фактичного союзу, а також після його припинення. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Суд має право визнати договір недійсним, якщо він ставить одного з партнерів у край не вигідне положення (принцип 5:7).

- Кожен з партнерів несе самостійну відповідальність за власні борги. Партнери несуть солідарну відповідальність за борги, які виникли спільно. Спільні борги можуть бути стягнуті із спільної власності партнерів та власності кожного партнера, але тільки в розмірі частки боргу партнера (принцип 5:13).

- Після припинення фактичного союзу кожен з партнерів набуває майно у власність окремо. Спільна власність, набута партнерами під час фактичного союзу, може бути поділена ними за договором, що укладається письмово та нотаріально посвідчується. У разі неможливості добровільно домовитися про поділ майна партнерами такий поділ може бути здійснено за рішенням суду (принцип 5:15).

- Право на компенсацію має той із партнерів у фактичному союзі, котрий зробив фінансовий чи інший внесок у майно, під-

приемницьку діяльність чи професію другого з партнерів. Розрахунок компенсації повинен враховувати будь-яке збільшення або зменшення вартості майна чи розміру внеску в підприємницьку діяльність чи професію. Компенсація повинна виплачуватися в грошовій формі, якщо партнери не домовляться про інше. Партнери можуть домовитись щодо подальшого використання одним із них предметів домашнього вжитку або їх поділу. Якщо партнери не досягли згоди і перебували у довготривалих стосунках принаймні п'ять років або мають спільну дитину, яка є неповнолітньою чи перебуває на утриманні, суд може дозволити одному з партнерів продовжувати користуватися домашніми та побутовими предметами в інтересах сім'ї (принцип 5:16).

- Глава VI принципів щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах, розроблених Комісією з європейського сімейного права, стосується гарантій під час смерті одного з партнерів, зокрема законодавством має бути передбачено право на користування будинком померлого протягом шести місяців, право орендувати сімейне житло, а також право спадкувати на рівні із подружжям та інші¹.

СК України з 2004 року встановив правовове регулювання майнових відносин осіб, що проживають разом, не укладаючи шлюб. Проте на відносини осіб у фактичному союзі не поширюються норми Сімейного кодексу, які регулюють особисті немайнові відносини подружжя. Зокрема, вони не мають права як подружжя на вибір прізвища при укладенні шлюбу, на них не поширюється презумпція батьківства. Можна погодитися із позицією Сафончик О.І., що у сфері особистих немайнових прав між зареєстрованим шлюбом та фактичними шлюбними відносинами небагато відмінностей, і як подружжя, так і партнери можуть розділити

¹ Менджул М.В. Реформування Сімейного кодексу України в контексті євроінтеграційних процесів (окремі аспекти). Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матер. всеукр. науково-практичн. конфер. (Одеса, 8–9 листопада 2019 року) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 173–175.

між собою сімейні обов'язки¹. Навіть якщо СК України не регулює особисті немайнові права партнерів у фактичних сімейних союзах, то з огляду на принцип рівності та пряму дію норм Конституції, норми ЦК України вони володіють усім каталогом особистих немайнових прав як фізичні особи. Зокрема, вони мають право на вибір роду занять, професії, можуть вільно обирати місце проживання, право на індивідуальний розвиток тощо. Такі особи можуть змінити прізвище у загальному порядку, щоб мати спільне прізвище, а батьківство визначається згідно з вимогами ст. 125 СК України.

Як в Україні, так і зарубіжних державах здебільшого регулюються майнові відносини партнерів у фактичних союзах. Так, згідно зі статтею 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

Судова практика в Україні неоднозначна. Зокрема, якщо спірне майно набуто до набрання чинності СК України і навіть якщо фактичні шлюбні відносини тривають і після набуття кодексом чинності, суд вважає, що майно, яке особи набули під час спільного проживання, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: майно набуто в результаті спільної праці таких осіб як сім'ї (внаслідок чого отримано спільні або особисті доходи, що об'єднані для набуття майна, а також ведення спільного господарства і якщо інакше не встановлено письмовим договором)².

Законом Швеції захищаються права співмешканців (двох осіб), що можливо у двох формах: «särbo» (пара, яка офіційно не зареєструвала свої відносини та проживає у різних домогосподарствах) та «sambo» (пара, яка не зареєструвала свої відносини, та

¹ Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика: дис...д-ра юрид. наук. Спец. 12.00.03. Одеса, 2018. С. 341.

² Рішення Верховного Суду від 12 грудня 2018 р. у справі № 214/5165/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626737>

проживає в одному домогосподарстві). Співмешканці не повинні перебувати в зареєстрованому шлюбі чи партнерстві. За законом майно, набуте ними, є спільною власністю, крім того, такі особи є спадкоємцями один за одним¹.

Спільне проживання осіб у Норвегії регулюється Законом про співжиття від 18 червня 1965 року², і він охоплює всі види спільного проживання — незалежно від підстав їх виникнення (родинні зв'язки, фактичні шлюбні відносини, спільне проживання студентів тощо). Закон про право на спільне житло та домогосподарство у разі припинення цивільного партнерства поширюється на випадки, коли двоє або більше неодружених осіб у віці від 18 років проживають разом та ведуть спільне домогосподарство, яке припиняється внаслідок смерті одного з них або з інших причин, і якщо сторони прожили разом не менше двох років або мають (очікують) спільних дітей³. Зокрема, у разі смерті виникає право викупити частку або право користування спільним місцем проживання, або право придбати житлову нерухомість чи її частку, яка належала померлому і використовувалася виключно або переважно для спільного житла, та право на частку у побутових речах⁴.

У ЦК Литви встановлено, що чоловік і жінка, які прожили разом не менше одного року, не зареєструвавши шлюб, мають такі ж права, як і подружжя, у сфері набуття спільної власності і можуть укласти шлюбний договір⁵. У Хорватії з 2003 року правовий захист мають і одностатеві фактичні відносини⁶.

¹ Sambolag (2003:376) 2003-06-12. URL: <https://lagen.nu/2003:376>

² Lov om sameige [sameigelova] LOV-1965-06-18-6. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-6#KAPITTEL_11

³ Lov om rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap opphører [husstandsfellesskapsloven] LOV-1991-07-04-45. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-45>

⁴ Менджул М.В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018, Випуск 6, том 1. С. 136.

⁵ Inga Kudinavičiūtė. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28(20). P. 141

⁶ Mot, C., 2016. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. *Utrecht Law Review*. 12(2). P. 102.

Згідно з нормами Цивільного кодексу Угорщини, у колишніх партнерів є право на утримання, а також захист спільного житла¹. Закон про шлюб Словенії не тільки поширює презумпцію спільної сумісної власності на майно, набуте партнерами під час перебування у фактичному союзі, партнери також прирівняні у спадкових правах із подружжям.

У багатьох державах на законодавчому рівні містяться додаткові кваліфікуючі ознаки для стабільного фактичного союзу. Наприклад, згідно зі ст. 234-1 Каталонського Цивільного кодексу має бути одна з двох додаткових вимог: або постійне співжиття протягом понад два роки, або спільна дитина. Правові наслідки для партнерів у фактичному союзі у сфері трудового, податкового та пенсійного законодавства еквівалентні шлюбним².

У Регламенті Ради ЄС № 2016/1104 про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у справах про майнові наслідки зареєстрованих партнерств встановлено, що між партнерами чи майбутніми партнерами може бути укладено договір про майнові наслідки зареєстрованого партнерства³. В Україні партнери у фактичному союзі (фактичних шлюбних відносинах) можуть укласти договір про регулювання майнових прав та обов'язків.

Таким чином, не у всіх державах фактичні союзи регулюються законом, а в тих юрисдикціях, де є відповідне правове регулювання, воно варіюється від визнання прав партнерів тільки у сімейних відносинах до їх захисту у сфері спадкового, трудового, податкового права та права соціального забезпечення.

¹ Mol, C., 2016. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. *Utrecht Law Review*. 12(2). P. 101.

² Там само, С. 103.

³ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>

Питання для самоконтролю:

1. Яка відмінність між поняттями «особисті немайнові права» та «особисті немайнові відносини»?
2. Які особисті немайнові права подружжя ви знаєте?
3. Які майнові права подружжя ви знаєте?
4. Що таке право на утримання?
5. Яка відмінність між відносинами щодо утримання та аліментними відносинами?
6. Які підстави для виникнення права на утримання в одного із подружжя?
7. Що таке шлюбний договір?
8. Яка форма та зміст шлюбного договору?
9. Які майнові права є у партнерів у фактичних союзах?

Розділ 6. Визначення походження дитини. Особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей

- 6.1.** Порядок визначення походження дитини.
- 6.2.** Особисті немайнові відносини батьків та дітей.
- 6.3.** Майнові права батьків та дітей.
- 6.4.** Позбавлення батьківських прав як особливий вид сімейно-правової відповідальності.

6.1. Порядок визначення походження дитини

Загальною підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини є походження дитини від батьків, тобто наявність кровного споріднення, факт якого має бути зареєстрований у порядку, встановленому законом.

Кожна дитина має право знати про своє походження і, відповідно, хто є її батьками. У законодавстві зарубіжних держав різниться порядок визначення походження дитини залежно від наявності чи відсутності шлюбу між її батьками. Усталеним є підхід встановлення презумпції батьківства, згідно якої батьком дитини, що народилася від жінки у шлюбі, є її чоловік.

СК України порядок визначення походження дитини регулює у главі 12 (ст. 121–140) і, зокрема, ст. 122 встановлює презумпцію батьківства: якщо дитина народжена у шлюбі чи до закінчення десяти місяців після припинення чи визнання шлюбу недійсним, батьком вважається чоловік жінки у шлюбі. Також важливими гарантіями, з позиції прав дитини, є встановлені СК України нор-

ми про: 1) порядок визначення батьків дитини при застосуванні репродуктивних технологій (ст. 123); 2) встановлення можливості визначення походження дитини, якщо батьки не перебувають у шлюбі, за їх спільною заявою або рішенням суду (ст. 125, 126 та 128); 3) встановлення строків позовної давності для оспорення батьківства та материнства (ст. 129, 138, 139); 4) закріплення неможливості оспорити батьківство, якщо під час реєстрації особа знала, що не є батьком дитини, або дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 5 ст. 136); 5) можливість здійснити запис про батька дитини за вказівкою матері, а також про обох батьків за заявою родичів, інших осіб та уповноваженого представника медичного закладу, де народилася дитина (ч. 1 ст. 135); 6) здійснення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування у випадку, коли батьки невідомі (ч. 2 ст. 135)¹.

Визначення походження дитини:

1) *від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою* (відповідно до ст. 122 СК України, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини);

2) *яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу* (дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя. У такому випадку можна також подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства);

3) *батьки якої не перебувають у шлюбі між собою* (якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 401, 402.

охорони здоров'я про народження нею дитини. Походження дитини від батька визначається: за заявою матері та батька дитини або за рішенням суду. Відповідно до ст. 126 СК України заява може бути подана як до, так і після народження дитини до органу державної реєстрації актів цивільного стану);

4) народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (відповідно до ст. 123 СК України, у разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини. У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя).

Подібним чином регулюється питання щодо визначення походження дитини і в законодавстві зарубіжних держав. Так, відповідно до ст. 146 ЦК Латвії дитина, яка народилася у жінки після укладення шлюбу або не пізніше 306 днів після його припинення через смерть чоловіка або внаслідок розлучення, вважається народженою у шлюбі. Проте якщо жінка не пізніше 306 днів після припинення шлюбу укладе повторний шлюб і народить дитину, вважається, що така дитина народжена у новому шлюбі. Стаття 147 ЦК Латвії передбачає, що визнання батьківства можливе також незастереженими діями.

ЦК Франції у статті 312 встановлює презумпцію батьківства, зокрема батьком дитини, зачатої або народженої під час шлюбу, є чоловік. Якщо ж подружжя розлучиться чи фактично припинить шлюбні стосунки, то дитина народжена через 300 днів після цього, не буде вважатися такою, що походить від чоловіка (ст. 313). Стаття 316 ЦК Франції дозволяє як чоловіку, так і жінці визнати своє батьківство (материнство) до або після народження дитини.

Цікавим є досвід законодавчого регулювання визначення походження дитини у нордичних державах. Закон про дітей та батьків Норвегії встановлює, що держава зобов'язана встановити, хто є батьком та матір'ю дитини (ст. 5). З аналізу норм Закону про бать-

ківство Швеції, що був прийнятий 10 червня 1949 р. та набув чинності 1 січня 1950 р.¹, можна стверджувати, що так само закріплено принцип визначеності батьківства, оскільки розділ 2 вказаного акта покладає обов'язок на державу в особі комітету соціального забезпечення у разі якщо жінка не заміжня, визначити справжнього батька дитини.

Вперше у Фінляндії Закон про батьківство був прийнятий в 1975 р. (набув чинності 1 жовтня 1976 року). Наразі, якщо дитина не є народженою у шлюбі, батьківство може бути встановлено на основі визнання самою особою себе батьком чи за рішенням суду. Досить незвичною для українського сімейного законодавства є ст. 14 Закону про материнство Фінляндії від 20 квітня 2018 р., яка встановлює можливість визначити материнство до народження. Зокрема, жінка може, повідомляючи про народження дитини, визнати, що вона є матір'ю. Відповідна декларація оформлюється у присутності вагітної жінки, свідка, за участі медсестри (або акушерки) у медичному закладі, в якому отримує медичну допомогу вагітна жінка. Визнання не здійснюється, якщо:

- 1) вагітна жінка проти такого визнання;
- 2) особа свідка або вагітної жінки не була достовірно ідентифікована;
- 3) є підстави вважати, що вагітна жінка або свідок не в змозі зрозуміти важливість визнання через її душевний стан, мовні труднощі або інші причини.

Згідно зі ст. 20 Закону про материнство Фінляндії, декларація про визнання материнства негайно надсилається до муніципалітету².

Європейський суд з прав людини у справі «Evans v. the United Kingdom» зауважив, що не може мати право однієї особи бути генетично пов'язаним з дитиною більшу вагу, ніж право іншої осо-

¹ Föräldrabalk, (1949:381) URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381

² Äitiyslaki. Helsingissä 20 päivänä huhtikuuta 2018. 253/2018. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180253>

би не мати генетичного споріднення з дитиною¹. Водночас ЄСПЛ послідовний у позиції щодо захисту прав та інтересів дитини. Так, у справі «Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg» Суд вирішив, що відмова в примусовому виконанні рішення про усиновлення не враховує соціальну реальність ситуації, родинні зв'язки, перешкоди, які не дають змогу дитині повністю інтегруватися в сім'ю. Враховуючи найкращі інтереси дитини, люксембурзькі суди не мали нехтувати правовим статусом, який був створений за кордоном (в Перу) і відповідає сімейному життю за змістом ст. 8 Конвенції. ЄСПЛ визнав також і порушення ст. 14 у поєднанні із ст. 8 Конвенції на підставі того, що невизнання рішення про усиновлення призвело до вакууму — зв'язки дитини з її рідними за походженням розірвані, не існує повноцінного зв'язку з прийомною матір'ю. Дитина зазнає нерівного поводження щодо лікування, свободи пересування (потрібна віза для відвідування ряду держав, зокрема Швейцарії), і заявник теж, оскільки він постійно проходить різні адміністративні процедури через ненабуття дитиною люксембурзького громадянства². Таким чином, з позиції ЄСПЛ, діти, що були усиновленні, мають також право на правовий зв'язок з усиновленими батьками та відповідно має бути правова визначеність щодо визнання такого зв'язку.

На практиці виникають труднощі у реєстрації іноземцями факту свого батьківства щодо дитини, народженої сурогатною матір'ю — громадянкою України. Проблеми виникають на підставі різного законодавчого регулювання процедури сурогатного материнства в Україні та державі походження генетичних батьків. Якщо в державі походження сурогатне материнство заборонене, існує ризик невизнання батьківства дитини, народженої сурогатною матір'ю. Для ввезення дитини у державу свого походження іноземні громадяни звертаються у посольства. Батьки зі США та

¹ Case of Evans v. the United Kingdom, 10 April 2007, application n. 6339/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-80046%22%5D%7D>

² Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg (Application no. 76240/01), 28 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81328%22%5D%7D>

Канади в середньому оформлюють документи за три тижні, з Ірландії — за два-три тижні, з Австралії — сім-вісім тижнів, найдовше з Об'єднаного Королівства — близько чотирьох місяців¹.

Крім того, у деяких європейських державах (в Німеччині, Іспанії, Великій Британії) законодавством встановлена вимога, що потрібне рішення суду, винесене в державі народження дитини, про підтвердження родинних зв'язків². Без такого рішення біологічні батьки не зможуть легалізувати факт свого батьківства у державі свого громадянства. В Єдиному державному реєстрі судових рішень України багато прикладів судових рішень, винесених на користь генетичних батьків про встановлення факту родинного зв'язку з дитиною.

Інтерес викликає питання щодо гарантування таємниці донорства при застосуванні репродуктивних технологій і як це питання корелюється із правом особи знати про своє генетичне походження. У більшості держав використання донорських гамет є таємним як з метою захисту прав законних батьків, так і донора. Проте право знати про своє генетичне походження, що впливає із ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зумовило в багатьох державах ряд пропозицій про внесення змін до законодавства щодо можливості розкриття донора. Наприклад, у Бельгії вже запроваджено базу даних ДНК, якою може скористатися особа для встановлення свого походження³.

Таким чином, у законодавстві України та зарубіжних держав містяться подібні підходи до порядку визначення походження дитини, у тому числі закріплено презумпцію батьківства.

¹ Жанна Безп'ятчук. Що загрожує дітям, яких народжують сурогатні матері. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44335607>

² Кравцова Таліна, Корнієнко Марина. Сурогатне материнство: проблеми правового регулювання та судової практики. *Юридична газета online*. 2020. URL: <https://yur-gaze2ta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannya-ta-sudovoyi-praktiki.html>

³ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 331, 332.

6.2. Особисті немайнові відносини батьків та дітей

Особисті немайнові відносини між батьками та дітьми ви-никають щодо особистих немайнових благ та супроводжуються здійсненням особистих немайнових прав та виконанням особи-стих немайнових обов'язків.

Серед міжнародних договорів права дітей та їх захист врегу-льовують: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 р., Конвенція про цивільно-пра-вові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, ви-знання, виконання та співробітництво щодо батьківської відпові-дальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. та інші.

Важливим еволюційним досягненням розвитку сімейного законодавства стало визнання рівності дітей, народжених у шлю-бі та поза ним. Кодекс про шлюб та сім'ю України, прийнятий 20 червня 1969 р., у ст. 57 передбачав рівність прав дітей, незалежно від народження їх у шлюбі чи поза ним. У Німеччині Закон «Про правовий статус незаконнонароджених дітей» набув чинності у 1970 р., у ЦК Франції рівність дітей, народжених у шлюбі та поза ним, встановлена після внесених змін у 1972 р.¹. В 60–70-х роках у законодавстві багатьох держав утвердився принцип рівності дітей незалежно від їх народження — у шлюбі чи поза ним.

В Україні наразі принцип рівності дітей, незалежно від уклад-дення шлюбу їх батьками, закріплений як у Конституції України (ст. 52), так і в Сімейному кодексі України (ст. 142).

Проведений аналіз статистичних даних показав суттєве збільшення кількості дітей в Україні, народжених поза шлюбом.

¹ Jean Hauser Le Conseil constitutionnel et le droit de la famille. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitu-tionnel-et-le-droit-de-la-famille>

Якщо у 1991 році кількість таких дітей становила 11,9% від усіх народжених дітей, то у 2018 — 20,5%. Збільшення кількості дітей, народжених поза шлюбом, є загальноєвропейською тенденцією. Наприклад, в Ірландії у 1995 році таких дітей було 10 788 (22,2% від загальної кількості), у 2003 — вже 19 313 (31,4% від загальної кількості)¹. За даними перепису населення, 2011 року в Ірландії 35% дітей народилися за межами традиційної сім'ї². У Фінляндії щорічно народжується близько 60 000 дітей, проте якщо у 1975 році майже 90% дітей народилися у шлюбі, то у 2013 — таких дітей було близько 60% і відповідно поза шлюбом народилося близько 40%³.

З огляду тенденцію зростання кількості дітей, народжених не в офіційному шлюбі, надзвичайно важливим було утвердження заборони їх дискримінації залежно від такої ознаки, а також заборони будь-яких обмежень прав та інтересів дітей у відносинах з батьками.

Через релігійні норми та культурні традиції у низці держав утвердженою є практика відносин між батьками та дітьми за типом «повного підпорядкування». Водночас позитивним є приклад нордичних та інших європейських держав, а також США та Канади, коли відносини будуються між батьками та дітьми на засадах рівності і усвідомлення дітей не тільки окремими особистостями, а й самостійними суб'єктами сімейних правовідносин. Безперечно, діти матимуть обмежений обсяг цивільної дієздатності, мова йде про здійснення ними сімейних прав (права на виховання, права на спілкування з батьками та іншими родичами тощо).

Засади побудови відносин між батьками та дітьми на основі рівності передбачені і в національному сімейному законодавстві (ст. 150–152 СК України), зокрема: з одного боку, повага до дити-

¹ Frank Martin. The Changing Face of Family Law in Ireland. Judicial Studies Institute Journal. URL: <http://www.ijsj.ie/assets/uploads/documents/pdfs/2005-Edition-01/symposium/the-changing-face-of-family-law-in-ireland.pdf>

² Children and Family Relationships Bill 2014. URL: https://www.lawsociety.ie/globalassets/documents/committees/family/child.family-relation_law_society-apr14.pdf

³ Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 91/2014. URL: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140091>

ни, її виховання, фізичний, духовний та моральний розвиток є обов'язком батьків, з іншого — батьки мають право обирати форми і методи виховання. Проте існують чіткі обмеження при виборі форм виховання дитини. Зокрема, форми виховання:

- 1) не можуть суперечити закону і моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України);
- 2) мають мати за мету утвердження у дитини поваги до інших людей, а також почуття любові до сім'ї, народу та Батьківщини (ч. 1 ст. 150 СК України);
- 3) мають сприяти всебічному розвитку дитини (ч. 2 ст. 150 СК України);
- 4) не можуть містити елементи будь-яких видів експлуатації (ч. 6 ст. 150 СК України);
- 5) не можуть включати фізичні покарання чи такі покарання, які принижують гідність дитини (ч. 7 ст. 150 СК України).

У випадку неналежного виховання дитина має право звернутися за захистом до різних компетентних органів (ч. 3 ст. 152 СК України)¹.

Дутко А.О., досліджуючи правовідносини батьків та дітей, обґрунтовує, що такі відносини мають ряд особливостей:

1) строковість (строковий характер правовідносин батьків та дітей обумовлений тим, що вони виникають з моменту народження чи прийняття дитини у сім'ю, а припиняються з досягненням повноліття, крім окремих випадків. Проте далі науковець сам уточнює, що із досягненням дитиною повноліття батьківські правовідносини не припиняються, а тільки змінюється обсяг батьківських прав та обов'язків. Як дострокове припинення батьківських правовідносин Дутко А.О. називає позбавлення батьківських прав);

2) особливий суб'єктний склад (батьки та діти);

3) рівність прав та обов'язків батьків та дітей незалежно від того, чи перебували батьки у шлюбі між собою;

¹ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 284, 285.

4) особливі санкції за невиконання або неналежне виконання батьківських прав та обов'язків (позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав)¹.

Сімейний кодекс України встановлює такі **особисті немайнові права та обов'язки батьків щодо дітей**:

- *обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я* (ст. 143). Крім того, вказаною статтею передбачено, що дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування;

- *обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану*. Батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. У разі смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження дитини реєстрація провадиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває (стаття 144);

- *право визначити прізвище та ім'я дитини*. Прізвище дитини визначається за прізвищем батьків, але якщо у них різні прізвища, то прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Ім'я дитини визначається за згодою батьків (статті 145 та 146);

- *обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини*. Батьки зобов'язані: а) виховувати дитину в дусі поваги до прав та

¹ Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2015. № 827. С. 100-101.

свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; б) піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; в) забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; г) поважати дитину. Заборонено будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (стаття 150);

- *права батьків щодо виховання дитини.* Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони також мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам, обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону та моральним засадам суспільства (стаття 151);

- *право на безперешкодне спілкування з дитиною* (стаття 153);

- *права батьків по захисту дитини* (стаття 154);

- *право батьків на визначення місця проживання дитини.* Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (стаття 160);

- *право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб* (стаття 163) та інші.

Вказані обов'язки батьків кореспондуються із відповідними **правами дитини** (на ім'я та прізвище, на належне виховання та розвиток, на спілкування, на визначення місця проживання, на захист тощо). Крім того, стаття 152 СК України передбачає певні *гарантії щодо забезпечення права дитини на належне батьківське виховання*, а саме:

1) право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом;

2) дитина має право протидіяти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї;

- 3) дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій;
- 4) дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. У випадку ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо дитини може наступати відповідальність, встановлена законом.

У 2019 році до ЦК Франції були внесені зміни і доповнено новими положеннями. Згідно із ст. 371-1, батьківська влада — це сукупність прав та обов'язків, котрі кінцевою метою мають найкращі інтереси дитини. Батьки до повноліття або емансипації дитини мають захищати дітей, їх здоров'я та мораль, забезпечити освіту та розвиток з належною повагою до дитини. Батьківська влада здійснюється без фізичного чи психологічного насильства. Батьки залучають дитину до прийняття рішень, які впливають на неї, відповідно до її віку та ступеня зрілості. Крім того, стаття 371-2 встановлює, що кожен з батьків робить свій внесок у підтримку та освіту дітей пропорційно своїм ресурсам, а також потребам дитини. Це зобов'язання не припиняється навіть після позбавлення батьківських прав.

ЦК Франції гарантує дітям право на підтримання особистих стосунків із родичами (стаття 371-4), забороняє розлучати братів і сестер, якщо тільки це не відповідає інтересам дитини (стаття 371-5). Стаття 373-2 ЦК Франції передбачає можливість примирення батьків у спорах щодо здійснення батьківських прав, у тому числі за участі посередників, за винятком випадків, коли один із батьків вчинив насильство щодо іншого з батьків чи дитини.

Щодо опіки над дітьми, то до ХХ століття вона традиційно надавалася чоловікам. У ХХ ст. з'явилася доктрина «ніжного віку», згідно з якою вважалося, що про маленьких дітей краще потурбується їхня мати¹. Батько міг спростовувати цю презумпцію, довівши, що мама не може як слід піклуватися про дітей або він зможе зробити це краще.

Наразі, враховуючи принципи рівності та найкращих інтересів дитини, кожен з батьків однаковою мірою може опікуватися дитиною, і все більше приймається судових рішень, в яких діти залишаються під опікою батька. При винесенні рішення суди враховують: здатність кожного з батьків піклуватися про дитину; спосіб життя батьків; відносини між дитиною і батьками; бажання кожного з батьків здійснювати опіку над дитиною; збереження стабільності в оточенні дитини (місце проживання, школа, друзі); думку та бажання дитини.

Доволі поширеними в США є судові рішення про спільну опіку над дитиною, в результаті чого дитина проживає з кожним із розлучених батьків по черзі і обоє батьків виконують свої батьківські обов'язки. Згідно зі ст. 402 Уніфікованого закону про шлюб та розлучення США, суд встановлює опіку відповідно до найкращих інтересів дитини. Суд повинен врахувати всі відповідні фактори, зокрема: думку батьків щодо опіки; побажання дитини щодо її опікуна; взаємозв'язок дитини з батьками чи одним із них; хто може забезпечити найкращі інтереси дитини; можливість дитини жити у власному домі, відвідувати звичну школу; психічне і фізичне здоров'я всіх осіб². Згідно зі ст. 409 вказаного Закону, не може бути подане клопотання про внесення змін до рішення суду про опіку раніше ніж через 2 роки з моменту його прийняття, якщо немає підстав, що загрожують фізичному, психічному, моральному

¹ Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки» *Право США*. 2012. № 1–2. С. 25–26.

² Uniform Marriage and Divorce Act, Annual Conference meeting in its Seventy-Ninth Year at St. Louis, Missouri August 1-7, 1970. With Amendments Approved August 27, 1971, and August 2, 1973 With Prefatory Note and Comments Approved by the American Bar Association February 5, 1974. P. 53-55.

або емоційному здоров'ю дитини. Ці положення, очевидно, спрямовані на гарантування прав та інтересів дитини.

В Данії з 1985 року встановлено, що після розірвання шлюбу батьки можуть домовитися про спільну опіку над дітьми, таке саме право мали батьки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах. Якщо хтось із батьків обмежував право іншого на спілкування з дитиною, то спочатку необхідно було скасувати спільну опіку і тоді звертатися для отримання рішення про контакт з дитиною¹. Зміни у підходах до регулювання відносин батьків і дітей були запроваджені прийнятим в 1995 році Законом про батьківську відповідальність (набув чинності 1 січня 1996 року). Новий закон конкретизував концепцію спільної опіки над дитиною батьків після розлучення, гарантував контакт із дитиною того із батьків, хто не проживав з нею, встановлював можливість батьків на основі угод домовлятися про спільне виховання і опіку над дітьми². Після змін, внесених 2007 року, посилено практичну реалізацію підходу, що дитина має право на контакт та спілкування з обома батьками³.

В Канаді з 1 червня 1986 року до 30 вересня 2002 року було проведене ґрунтовне дослідження судових рішень щодо опіки над дітьми та визначення їх місця проживання (понад 1,1 мільйон справ), у результаті якого встановлено, що матері отримали опіку над дитиною у 67% випадках, в 11% єдину опіку отримав батько і в 22% була встановлена спільна опіка⁴. Останні тенденції свідчать про зростання кількості судових справ із призначеною спільною опікою над дітьми, і уряд Канади в Стратегії реформування законодавства навіть передбачив заміну термінів «опіка» та «доступ»

¹ Forældreansvarsloven i et historisk perspektiv. URL: <http://retsadvokaterne.dk/foraeldreansvarsloven-i-et-historisk-perspektiv/>

² Mai Heide Ottosen. Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet. København, 2004. 263 p. URL: <https://pure.sfi.dk/ws/files/311935/0404Samvaertilbarnetsbedste.pdf>

³ Forældreansvarsloven i et historisk perspektiv. URL: <http://retsadvokaterne.dk/foraeldreansvarsloven-i-et-historisk-perspektiv/>

⁴ Grant A. Brown, D. Phil. Ideology And Dysfunction In Family Law. How Courts Disenfranchise Fathers. Canadian Constitution Foundation. 2013. 218 p.

на термін «спільне виховання», який має зробити акцент на батьківських обов'язках щодо дитини¹.

Відповідно до ст. 373-2-6 ЦК Франції суддя з метою забезпечення безперервності та ефективності контакту дитини з кожним із батьків може постановити заборону вивезення дитини з території Франції без дозволу обох батьків.

Аналіз національного сімейного законодавства дозволяє нам зробити висновок, що в Україні також пріоритет має спільне виховання обома батьками дитини після припинення шлюбних відносин, окрім випадків, коли одного з батьків позбавлено батьківських прав або є суттєві підстави для обмеження такого права.

Цікавою є розробка в Канаді Контрольного плану виховання, який містить перелік питань, що необхідно узгодити батькам по вихованню дитини після розлучення. Він достатньо деталізований задля мінімізації конфліктних ситуацій в майбутньому, містить невичерпний перелік питань та максимально враховує всі аспекти виховання дитини, зокрема: місце проживання дитини; час перебування з іншим з батьків (опис — коли дитину необхідно забрати і коли повернути); спілкування з дитиною по телефону та за допомогою інших засобів комунікації; порядок придбання речей для дитини (чи їх переміщення, якщо дитина по черзі житиме з кожним із батьків); проведення днів народжень, свят, вихідних днів та канікул, поїздки з дитиною; питання щодо здоров'я дитини (наприклад, як прийматимуться рішення щодо медичної та стоматологічної допомоги); забезпечення особливих потреб дитини (наприклад, послуги ортодонта, фізіотерапевта, логопеда тощо) та інші².

Для вирівнювання становища дитини у відносинах із батьками та гарантування її інтересів передбачено врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити. Такі положення встановлені і на рівні міжнародних

¹ Government of Canada Strategy for Reform. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/sjcarp02/p2.html#p2_1

² Parenting Plan Checklist. Minister of Justice and Attorney General of Canada, 2015. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/parent/ppc-lvppp/ppc-lvpp.pdf>

актів, зокрема ст. 12 Конвенції про права дитини та ст. 24 Хартії основних прав Європейського Союзу. Законодавство України та європейських держав також містить вимогу врахування думки дитини. Зокрема, право дитини бути вислуханою гарантується ст. 171 СК України, ст. 9 Закону Іспанії про правову охорону дитини, ст. 1879 та 1901 Цивільного кодексу Португалії, ст. 337 Цивільного кодексу Італії, ст. 338.1 Цивільного кодексу Франції тощо.

Таким чином, можлива спільна юридична та фізична опіки над дітьми. Суди досить часто виносять рішення про спільну юридичну, але окрему фізичну опіку. Спільна юридична опіка передбачає рівне право батьків вирішувати всі важливі питання, що стосуються дитини, а спільна фізична опіка — проживання дитини з кожним із батьків. В Україні переважає підхід спільної юридичної опіки (спільного виховання) у поєднанні з окремою фізичною опікою. Національні суди насамперед вирішують питання, з ким із батьків проживатиме дитина (діти) після розірвання шлюбу, і при цьому обоє із батьків мають рівне право на виховання дитини (дітей).

6.3. Майнові права батьків та дітей

У батьків та дітей виникають і майнові права, як щодо утримання, так і щодо певного майна.

Враховуючи фізичну нездатність дитини утримувати себе, такий обов'язок органічно покладається на батьків. СК України визначає як порядок утримання неповнолітніх дітей (глава 15), так і виняткові підстави для утримання повнолітніх дочки, сина (глава 16). Відповідно до ст. 180 Сімейного кодексу України *батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття*.

Батьки можуть у договірному порядку визначити розмір та порядок сплати аліментів, а у разі неможливості дійти згоди рішення приймається судом. Відповідно до ст. 182 СК України *визначено обставини, що мають бути враховані при визначенні розміру аліментів судом*, а саме:

- стан здоров'я, матеріальний стан дитини та платника аліментів;
- чи є у платника аліментів ще діти, непрацездатний інший із подружжя, мати (батько);
- чи має платник аліментів на праві власності (володіння, користування) майно (майнові права), у тому числі грошові кошти, корпоративні права, виключні права на результати інтелектуальної діяльності;
- чи були у платника аліментів витрати у зв'язку із придбанням нерухомого (рухомого) майна на суму понад десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, і при цьому не доказано джерело походження коштів;
- інші істотні обставини.

Для забезпечення інтересів дитини також у ч. 2 ст. 182 СК України закріплено, що розмір аліментів повинен бути достатнім і необхідним для гармонійного розвитку дитини. Мінімальний гарантований розмір аліментів — 50 відсотків прожиткового мінімуму, який корелюється відповідно до віку дитини. Крім того, ст. 182 СК України окремо встановлює мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину, що має становити прожитковий мінімум відповідний до її віку. Проте такий розмір призначається судом, якщо достатнім є заробіток (дохід) у платника аліментів.

У 2017 році ст. 183 СК України доповнено частиною п'ятою, яка встановила можливість звернення до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів, і при цьому визначено розміри аліментів (на одну дитину — одна чверть, на двох дітей — одна третина, на трьох і більше дітей — половина заробітку (доходу), але не більше десяти прожиткових мінімумів на кожен дитину. На нашу думку, такі нововведення дуже доречні та сприяють створенню умов для належного виховання дитини.

Власником аліментів є сама дитина, і згідно зі ст. 179 СК України, той із батьків (інший законний представник), хто отримує аліменти, має ними розпоряджатися тільки за цільовим призначенням і в інтересах дитини. Контроль за цільовим викорис-

танням аліментів покладено на орган опіки та піклування (ст. 186 СК України).

Варто проаналізувати зарубіжний досвід щодо регулювання зобов'язань з утримання. У Великобританії аліменти можуть бути стягнуті на користь дітей, народжених як у шлюбі, так і поза шлюбом. У рамках шлюбу (громадянського партнерства) або в процесі його розірвання суд може стягнути аліменти на користь дитини у вигляді періодичних платежів, може також передати дитині майно у власність. Суд також може зобов'язати виплатити аліменти наперед або взамін зобов'язати передати певне майно. Крім того, майно може передаватися у довірчу власність на користь дитини до настання певної події (досягнення 18 років, здобуття повної середньої освіти або вищої освіти). Коли вказана подія настала, майно передається назад тому з батьків, хто його надав, у разі продажу майна кошти від продажу повертаються батькам.

Аліменти у Великобританії сплачуються на дітей до досягнення 16-річного віку, а у випадку здобуття середньої освіти — до 20-річного віку. Дитина старше 18 років може звернутися до суду про стягнення аліментів на свою користь від одного чи обох батьків або отримання одноразової виплати, якщо вона має намір отримати освіту в навчальному закладі або якщо є особливі обставини (інвалідність, хвороба). Суд може змінити рішення про утримання дітей у таких випадках: покриття витрат, пов'язаних з навчанням або підготовкою до професії, навіть якщо дитина працює та отримує прибуток; якщо є додаткові витрати у зв'язку з інвалідністю дитини, незалежно від віку; якщо дитина продовжує здобувати повну середню освіту і є віком понад 20 років; якщо дитина проживає за кордоном, а платник аліментів (нерезидент) проживає в Англії та Уельсі; якщо дитина проживає в Англії та Уельсі, а платник аліментів (нерезидент) проживає за кордоном і не працює в цивільних, дипломатичних чи військових службах Великобританії; якщо платник аліментів помер¹.

¹ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 292-293.

За ірландським законодавством дитина має право на утримання до досягнення 18-річного віку або 23-річного віку, якщо вона продовжує навчання в школі, а також незалежно від віку — у випадку непрацездатності, якщо вона не в змозі утримувати себе¹.

Немає чіткої формули для розрахунку платежів по утриманню в європейських державах. У той же час на рівні законодавства та судової практики є напрацьовані критерії, які мають бути враховані, зокрема фінансове становище кожної із сторін, а також потреби отримувача аліментів для досягнення справедливості в розрахунку відповідного утримання.

Відповідно до положень ЦК Франції у разі розлучення батьків утримання дитини здійснюється у формі аліментів (ст. 373-2-2). Сплата аліментів можлива на підставі: судового рішення, угоди, затвердженої суддею; угоди про розлучення за взаємною згодою; акта, оформленого нотаріусом; угоди, за якої організація-боржник застосовує статтю L. 582-2 Кодексу соціального страхування. Форма утримання можлива у вигляді сплати коштів, а також у формі безпосередньої оплати витрат, понесених на дитину.

В ісламських державах обов'язок утримувати дітей покладається на батька. Наприклад, в АРЕ батько зобов'язаний утримувати дитину на рівні, що відповідає її потребам, дівчину — до заміжжя або поки вона не буде заробляти достатньо.

Щодо утримання дітей в Канаді, то там затверджені обов'язкові Федеральні рекомендації підтримки дітей (1997 р.)², які містять таблиці з рекомендованими сумами утримання для кожної провінції та території, що розраховані з урахуванням необхідних затрат (харчування, одяг, витрати з утримання житла, транспортні затрати), спеціальних затрат (літній відпочинок, освіта, позашкільні та медичні витрати) та рівня життя на різних територіях,

¹ Jennifer O'Brien. Family law in Ireland: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1)

² Federal Child Support Guidelines, SOR/97-175. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/regu/sor-97-175/latest/sor-97-175.html>

а також ставок податку. Таким чином, розмір аліментів розраховується за допомогою математичної формули і генерується спеціальною комп'ютерною програмою. Федеральні рекомендації щодо підтримки дітей прийнято з метою встановлення справедливого стандарту утримання дітей, який гарантує, що вони продовжать користуватися фінансовими засобами обох батьків після розлучення, а також задля підвищення ефективності судового процесу та прийняття обґрунтованих судових рішень¹.

Погоджуємося із Апопій І., що важливою гарантією стало встановлення в Україні можливості включення боржників по сплаті аліментів за наявності заборгованості понад три місяці до Єдиного реєстру боржників². Такий акт має на меті запобігти відчуженню майна, на яке може бути звернено стягнення по виплаті заборгованості зі сплати аліментів.

Незважаючи на багато нововведень, спрощення судового розгляду справ про стягнення аліментів, в Україні залишається багато невиконаних судових рішень про стягнення аліментів. За даними Міністерства юстиції України, за перше півріччя 2019 року було стягнуто 3,2 млрд грн заборгованості по сплаті аліментів, а загалом — 7,8 млрд грн. Обмежувальні заходи (заборона виїзду за кордон, керування автомобілем, користування зброєю, заборона полювання) накладено на 126 тисяч осіб, на майже 60 тисяч боржників накладено штрафи (20% — 50% від суми боргу), 44 тисячі осіб притягнуто до суспільно корисних робіт³.

За даними Управління забезпечення примусового виконання рішень у Закарпатській області Південно-Західного міжрегіональ-

¹ Менджул М.В. Основні засади правового регулювання сімейних відносин у Канаді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 55. Том 1. С. 129.

² Апопій Інна. Нові аспекти визначення розміру аліментів на дитину та їх стягнення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 6.

³ Павло Петренко: ініціатива уряду Гройсмана #ЧужихДітейНеБуває дала можливість стягнути на користь дітей 7,8 млрд грн боргів з аліментів. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pavlo-petrenko-initsiativa-uryadu-groysmana-chujhditeynebuvae-dala-mozhlivist-styagnuti-na-korist-ditey-78-mlrd-grn-borgiv-z-alimentiv>

ного управління Міністерства юстиції, на виконанні перебувало рішень про стягнення аліментів в органах державної виконавчої служби області: у 2018 р. — 14145, у 2019 р. — 12992, у 2020 р. — 13396. Переважно боржниками є чоловіки, проте станом на 1 січня 2020 року в Закарпатті кількість жінок-боржників у справах про аліменти становила 520, заборгованість у сумі — 27 319 119 грн.

Стягнути заборгованість зі сплати аліментів в Україні може орган державної виконавчої служби чи приватний виконавець, яким законодавець надав відповідні повноваження щодо звернення стягнення на майно боржника, на його заробітну плату, щодо винесення вмотивованих постанов про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами тощо¹.

За невиконання зобов'язання із сплати аліментів виникає майнова відповідальність у вигляді неустойки (пені), порядок розрахунку і сплати якої визначено ст. 196 СК України. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 3 квітня 2019 р. сформувала чітку формулу розрахунку місячної заборгованості: розмір заборгованості аліментів за місяць, помножений на кількість днів заборгованості та помножений на 1%².

Важливо зазначити, що поряд із аліментами є можливість стягнути із платника аліментів додаткові витрати на дитину, що зумовлюють особливі обставини (розвиток здібностей у дитини, хвороба, каліцтво і т.п.). У постанові Верховного Суду від 23 травня 2018 р. було відмовлено у задоволенні касаційної скарги та залишено в силі рішення Апеляційного суду Одеської області від 31 серпня 2017 р., оскільки, скасувавши рішення місцевого суду в частині стягнення щомісячно наперед додаткових витрат на утри-

¹ Красицька Л.В. Визначення заборгованості за аліментами та її стягнення / Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ч.Н.Азімова, м. Харків, 16 грудня 2020 р. С. 34.

² Постанова Великої Палати Верховного суду від 3 квітня 2019 р. № 333/6020/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81573936>

мання дітей, Апеляційний суд правильно врахував, що додаткові витрати повинні розраховуватися з урахуванням передбачуваних або фактичних витрат на дитину і не було доведено потребу у стягненні додаткових витрат кожного місяця¹.

За загальним правилом виплата аліментів припиняється з повноліттям дитини (у випадку продовження навчання і потреби у матеріальній допомозі — досягнення 23 років), а також батьків може бути звільнено від сплати аліментів (ст. 188 СК України) та припинено їх виплату через набуття дитиною права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України).

Щодо останньої підстави припинення сплати аліментів, то такий спосіб є з одного боку можливістю платника аліментів звільнитися від аліментного зобов'язання, а з іншого боку гарантує захист дитини від можливої майбутньої неплатоспроможності того з батьків, хто сплачує аліменти, що може виникнути з різних причин, а також своєрідним захистом права дитини на житло. Оскільки відповідно до ст. 190 СК України той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо), такий договір нотаріально посвідчується, і право власності на нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації цього права відповідно до закону. Набувачем права власності на нерухоме майно є сама дитина або дитина і той із батьків, з ким вона проживає на праві спільної часткової власності на це майно. Якщо дитина досягла чотирнадцяти років, вона бере участь в укладенні цього договору. Укладення договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину. Можна погодитися із науковцями, що сутність майнових інтересів дитини при припиненні права на аліменти полягає в можливості отримання матері-

¹ Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 р. № 523/7461/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74439949>

альних благ, якими є нерухоме майно, задля задоволення потреб соціального, духовного та фізіологічного розвитку, забезпечення житлових потреб¹.

Стаття 172 СК України встановлює обов'язок повнолітніх дочки (сина) піклуватися про батька та матір, що передбачає як турботу, так і надання допомоги, у тому числі в грошовій формі. Підстави та порядок утримання дітьми батьків регулюється в окремій главі СК України (ст. 202–206). З аналізу вказаних положень можна зробити висновок, що обов'язок утримувати батьків виникає у дочки (сина) якщо:

- 1) дочка (син) є повнолітніми та працездатними;
- 2) батько (матір) не були позбавлені батьківських прав;
- 3) батьки чи один із них непрацездатні та мають потребу в матеріальній допомозі;
- 4) батько (мати) не ухилялися від виконання батьківських обов'язків, якщо інше не встановлено судом;
- 5) батько (матір) сплачували аліменти і відсутня заборгованість по несплаті понад три роки.

Крім того, діти зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків.

Для гарантування рівності у батьківських відносинах важливим є встановлення майнової самостійності батьків та дітей, що здійснено у сімейному законодавстві України, зокрема, шляхом:

- 1) встановлення принципу роздільності майна батьків та дітей (ст. 173 СК України);
- 2) визнання дитини власником майна, яке придбане батьками з метою її розвитку, виховання та навчання (ст. 174 СК України);
- 3) гарантування права спільної сумісної власності, якщо майно набуто за рахунок спільних коштів чи спільної праці батьків та дітей, а також права дитини на виділ частки у такому майні (ст. 175 СК України);

¹ Мельник М.Б., Мельник Я.Я. Припинення права на аліменти набуттям дитиною у власність нерухомого майна: сімейно-соціальний аспект: монографія. Київ: Освіта України, 2020. С. 78.

4) гарантування паритетного права користування житлом, що є власністю батьків або дитини (ч. 2 ст. 176 СК України);

5) встановлення обов'язку батьків управляти майном дитини в її інтересах із забезпеченням збереження такого майна (ч. 1 ст. 177 СК України);

6) встановлення законодавчого обмеження на вчинення батьками правочинів щодо майнових прав дитини (ч. 2 ст. 177 СК України);

7) встановлення обов'язку батьків повернути дитині по завершенні управління майно та доходи від нього (ч. 8 ст. 177 СК України);

8) гарантування можливості компенсації шкоди за неналежне управління майном дитини (ч. 9 ст. 177 СК України);

9) гарантування права дитині розпоряджатися доходом від її майна (ч. 2 ст. 178 СК України)¹.

Відповідно до ст. 386-1 ЦК Франції право користування майном дитини, пов'язане з управлінням таким майном, належить або спільно батькам, або одному з них. Право користування майном дитини припиняється: як тільки дитині виповниться шістнадцять років; у випадку позбавлення батьківських прав чи припинення права батьків управляти майном; з причин, що призводять до неможливості отримання приплоду (стаття 386-2).

Стаття 387-1 ЦК Франції встановлює, що той з батьків, хто управляє майном, не може без попереднього дозволу судді: продати за взаємною згодою будівлю або майно, що належать неповнолітньому; зробити внесок у товариство чи бізнес; взяти позику на ім'я неповнолітнього; відмовитися від прав неповнолітнього, піти на уступку від його імені; прийняти спадщину за неповнолітнім; придбати майно неповнолітнього, здати його в оренду та ін. Законний управитель не може, навіть маючи дозвіл: безкоштовно відчужувати майно або права неповнолітнього; придбати у третьої сторони право або позов проти неповнолітнього; займатися торгівлею чи вільною професією від імені неповнолітнього; пере-

¹ Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. С. 292, 293.

дати майно або права неповнолітнього у довірчу власність. Стаття 1644 ЦК ФРН також передбачає можливість батьків відчужити майно дитини тільки з дозволу суду.

Таким чином, майнові відносини батьків та дітей ґрунтуються на принципах рівності та найкращих інтересів дитини. При встановленні принципу роздільності майна батьків та дітей захист дітей проявляється насамперед в обов'язку батьків їх утримувати до досягнення певного віку та встановленні законом гарантій захисту майнових прав дитини.

6.4. Позбавлення батьківських прав як особливий вид сімейно-правової відповідальності

Позбавлення батьківських прав є особливим видом сімейно-правової відповідальності. Красицька Л.В. та Слома В. обґрунтовують, що позбавлення батьківських прав є надзвичайним заходом і одночасно найвищою сімейно-правовою мірою відповідальності за винне невиконання батьківських обов'язків¹.

На жаль, не всі батьки сприймають позбавлення прав відносно власних дітей як покарання. Навпаки, деякими з них така ситуація сприймається як звільнення від обтяжуючих їх обов'язків щодо виховання дитини².

Наслідком невиконання батьками своїх обов'язків є не тільки позбавлення батьківських прав, але і відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Відповідно до ст. 170 СК України, суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у

---

¹ Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : дис. ...доктора юрид. наук: спец. 12.00.03. Вінниця, 2015. С. 363, 364.; Слома В. Позбавлення батьківських прав за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 4 (8). С. 80.

² Менджул М.В., Романко К.М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Ужгород: Ліра, 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 60.

випадках, передбачених пунктами 2–5 частини першої статті 164 СК, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам — за їх бажанням або органів опіки та піклування.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

Подібний спосіб захисту прав дитини зустрічається і в зарубіжних державах. Наприклад, ст. 375-3 ЦК Франції передбачає, що у випадку, коли цього вимагає захист прав дитини, суддя може прийняти рішення щодо передання дитини: іншому з батьків; іншому члену сім'ї або довіреній третій стороні; до відомчої служби чи установи по захисту дитини; до медичного або навчального закладу, як звичайного, так і спеціалізованого.

Відповідно до ст. 371-5 ЦК Франції, у випадку передання дитини іншій особі чи закладу батьки зберігають за собою право листування з дитиною, а також право відвідування її. Суддя спеціальним обґрунтованим рішенням може постановити, що батьки чи один з них може навідувати дитину лише у присутності третьої особи. Крім того, суддею може бути встановлено час та тривалість відвідування. При цьому згідно із ст. 375-8 ЦК Франції витрати на утримання та освіту дитини покладаються на батьків, а також на спадкоємців, від яких можна вимагати утримання.

Стаття 203 ЦК Латвії передбачає можливість призупинення батьківських прав, якщо один із батьків перебуває під піклуванням або якщо суд встановить, що існують фактичні перешкоди, які позбавляють одного з батьків можливості здійснення батьківських прав. У випадку призупинення батьківських прав одного із батьків

до їх відновлення, інший з батьків здійснює такі права, а якщо це не можливо, суд призначає опікуна.

Підстави та порядок позбавлення батьківських прав в Україні регулюється як СК України, так і Цивільним процесуальним кодексом України (порядок розгляду таких справ у суді). Відповідно до ст. 164 СК України *мати (батько) можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона (він):*

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти;
- 3) жорстоко поводяться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

При цьому позбавити батьківських прав можна щодо однієї дитини чи щодо всіх дітей. Інший підхід спостерігаємо у зарубіжних державах. Наприклад, відповідно до ст. 379 ЦК Франції повне позбавлення батьківських прав автоматично поширюється на всі права та аспекти батьківської влади, а також поширюється на всіх неповнолітніх дітей, які вже народились на час винесення рішення суду.

В Україні право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років. Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу

державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. У судовій практиці трапляються випадки розгляду справ за позовами осіб, які відповідно до закону не наділені правом такого звернення. Судам слід перевіряти, чи належить позивач до кола осіб, які мають право звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, і якщо позивач таких прав не має, повертати заяву позивачу¹.

Згідно із статистикою, в провадженні українських судів щорічно перебуває близько 10 тисяч справ про позбавлення батьківських прав, з яких у близько 80% випадків позовні заяви задовольняються. Найбільш поширеною підставою є ухилення одним із батьків від утримання дитини, а також від участі у її вихованні².

Цивільний кодекс Франції допускає як повне позбавлення батьківських прав, так і часткове (ст. 379-1). Відповідно до ст. 378-1 ЦК Франції підставами позбавлення батьківських прав можуть бути: кримінальне обвинувачення, жорстоке поводження, надмірне вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, тиск чи насильство (фізичного чи психологічного характеру), відсутність турботи, вчинки, що явно загрожують безпеці, здоров'ю чи моралі дитини. Позов про повне позбавлення батьківських прав може бути поданий до суду прокурором або членом сім'ї, або опікуном дитини, або відомчою службою соціального захисту дитини, якій довірено дитину.

ЦК Латвії у ст. 198 встановлює, що припинення батьківських прав можливе за рішенням суду. Згідно зі ст. 200 ЦК Латвії, у випадку, коли батьки неналежно здійснюють батьківські права і особливо погано поводяться з дітьми, суд може позбавити винного батьківських прав і передати дітей іншому з батьків, призначити опікуна над дітьми, якщо винні обое батьків.

¹ Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми: Узагальнення судової практики Верховного Суду України від 11.12.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08#Text>

² Негода Вікторія. Позбавлення батьківських прав в Україні. Судова практика. URL: <https://femida.ua/advice/pozbavleniya-batkivskiyh-prav-v-ukrayini-sudova-praktyka/>

У США позбавлення батьківських прав також можливе тільки за рішенням суду і серед поширених підстав — невиконання батьківських обов'язків щодо дітей та жорстоке поводження з дітьми. У разі добровільної відмови батьків від дитини в більшості штатів передбачене певне відстрочення процедури усиновлення дитини, а в деяких штатах діє вимога щодо проведення бесід із батьками з метою впевнення в остаточності прийнятого рішення.

Кодекс про сім'ю та опіку Польщі серед підстав позбавлення судом батьківських прав встановлює: неможливість здійснення батьківських обов'язків через постійні перешкоди; зловживання батьківськими правами або грубе нехтування своїми обов'язками перед дитиною; випадки, коли батьки постійно не цікавляться дитиною (ст. 111).

Стаття 166 СК України встановлює правові наслідки позбавлення батьківських прав. Зокрема, *особа, позбавлена батьківських прав*:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, *не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини*. Згідно з ч. 3 ст. 166 СК України при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину.

Інший підхід зустрічається у зарубіжному законодавстві. Так, стаття 379 ЦК Франції за загальним правилом встановлює, що поз-

бавлення батьківських прав тягне за собою припинення обов'язку утримувати дитину, якщо інше не встановлено у судовому рішенні.

Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні. Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, в якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін (ст. 167 СК України).

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною (ст. 168 СК України), а також з позовом про поновлення батьківських прав (ст. 169 СК України).

Зарубіжне законодавство також передбачає можливість поновлення батьківських прав. Наприклад, стаття 199 ЦК Латвії встановлює, що якщо батьківські права припинено судом, то вони можуть бути поновлені лише за рішенням суду. Згідно із ст. 381 ЦК Франції батько та мати, котрі були позбавлені батьківських прав, можуть подати позов до суду про відновлення всіх чи частини прав, яких вони були позбавлені. Таке звернення можна подати не раніше як через рік після винесення рішення суду про позбавлення батьківських прав. Водночас позов не підлягає задоволенню, якщо дитина передана на усиновлення.

Таким чином, **позбавлення батьківських прав** є не тільки особливим видом сімейно-правової відповідальності за неналежне виконання чи невиконання батьківських обов'язків, а й засобом захисту прав дитини.

Питання для самоконтролю:

1. Чи існують відмінності у визначенні походження дитини від батьків, які перебувають у шлюбі між собою, а також батьків, що не перебувають у шлюбі?
2. Які особисті немайнові права дитини ви знаєте?

3. Які особисті немайнові права батьків щодо дитини ви знаєте?
4. Які особисті немайнові обов'язки батьків щодо дитини ви знаєте?
5. Які майнові права батьків та дітей ви знаєте?
6. Чи може виникнути у дітей обов'язок утримувати батьків?
7. Який порядок позбавлення батьківських прав?
8. Які підстави позбавлення батьківських прав?
9. Чи можливе поновлення батьківських прав?

Розділ 7. **Форми влаштування дітей без батьківського піклування**

- 7.1.** Усиновлення.
- 7.2.** Опіка та піклування.
- 7.3.** Інші форми влаштування дітей без батьківського піклування.

7.1. Усиновлення

Діти без батьківського піклування перебувають під захистом держави. В контексті принципів державної охорони сім'ї та пріоритету сімейного виховання дітям без батьківського піклування повинні бути створені умови проживання, що найбільше відповідають сімейним.

У зв'язку з цим в Україні впроваджено різноманітні форми влаштування дітей (*усиновлення¹, опіка та піклування², прийомні сім'ї³, дитячі будинки сімейного типу⁴, патронат⁵*). Державна полі-

¹ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова КМУ від 08.10.2008 № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>

² Про затвердження Правил опіки та піклування: наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>

³ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>

⁴ Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>

⁵ Деякі питання здійснення патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>

тика в Україні останніми роками також спрямована на скорочення закладів інтернатного типу з перспективою переходу тільки на форми влаштування дітей без батьківського піклування, що наближені до сімейного виховання.

Експерти наводять зарубіжний досвід: зокрема, ще на початку ХХ ст. в США відмовилися від закладів інституційного догляду за дітьми, у Швеції до 2000 року всі державні заклади були закриті, у Румунії процес реформування розпочався в 90-х роках. У Молдові відповідна державна політика з 2007 р. привела до зменшення на 70 відсотків кількості дітей у таких закладах¹.

Найбільш прийнятною формою влаштування дітей без батьківського піклування є усиновлення. За офіційними даними Міністерства соціальної політики, протягом останніх десяти років в Україні усиновили 23 814 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них громадянами України — 17 659, іноземцями — 6 155².

Поняття усиновлення є у статті 207 СК України, а саме **усиновленням** є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення провадиться у найвищих інтересах дитини для забезпечення їй стабільних та гармонійних умов життя.

Серед міжнародних договорів порядок усиновлення регулюють Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. та Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р.

Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. набрала чинності 1 травня 1995 року, не ратифікована Україною, але чинна в таких державах:

¹ Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. С. 320.

² За десять років в Україні усиновлено 23,8 тис. дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування, з них іноземцями — 6,2 тис. — Мінсоцполітики / Interfax Україна. 30.09.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/691627.html>

Австралії (з 1998 р.), Австрії (з 1999 р.), Азербайджані (з 2004 р.), Албанії (з 2001 р.), Андоррі (з 1997 р.), Білорусі (з 1997 р.), Белізі (з 2006 р.), Бельгії (з 2005 р.), Болгарії (з 2002 р.), Болівії (з 2002 р.), Бразилії (з 1999 р.), Буркіна-Фасо (з 1996 р.), Бурунді (з 1999 р.), Венесуелі (з 1997 р.), Гватемалі (з 2003 р.), Гвінеї (з 2004 р.), Грузії (з 1999 р.), Данії (з 1997 р.), Ізраїлі (з 1999 р.), Індії (з 2003 р.), Ісландії (з 2000 р.), Іспанії (з 1995 р.), Італії (з 2000 р.), Еквадорі (з 1996 р.), Естонії (з 2002 р.), Канаді (з 1997 р.), Кіпрі (з 1995 р.), Китаї (з 2006 р.), Колумбії (з 1998 р.), Коста-Ріці (з 1996 р.), Латвії (з 2002 р.), Литві (з 1998 р.), Люксембурзі (з 2002 р.), Маврикії (з 1999 р.), Мадагаскарі (з 2004 р.), Мальті (з 2005 р.), Мексиці (з 1995 р.), Молдові (з 1998 р.), Монако (з 1999 р.), Монголії (з 2000 р.), Нідерландах (з 1998 р.), Німеччині (з 2002 р.), Новій Зеландії (з 1999 р.), Норвегії (з 1998 р.), Панамі (з 2000 р.), Парагваї (з 1998 р.), Перу (з 1996 р.), Польщі (з 1995 р.), Португалії (з 2004 р.), Румунії (з 1995 р.), Сальвадорі (з 1999 р.), Словаччині (з 2001 р.), Сан-Марино (з 2005 р.), Словенії (з 2002 р.), Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії (з 2003 р.), Таїланді (з 2004 р.), Туреччині (з 2004 р.), Угорщині (з 2005 р.), Уругваї (з 2004 р.), Філіппінах (з 1996 р.), Фінляндії (з 1997 р.), Франції (з 1998 р.), Чеській Республіці (з 2000 р.), Чилі (з 1999 р.), Швейцарії (з 2003 р.), Швеції (з 1997 р.), Шрі-Ланці (з 1995 р.), Південній Африці (з 2003 р.).

Крім України, підписали, але не ратифікували Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення Ірландія, Російська Федерація та США.

Стаття 1 Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення встановлює, що цілями цієї Конвенції є:

а) створити гарантії для того, щоб міждержавне усиновлення здійснювалось у найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві;

б) створити систему співробітництва між договірними державами для забезпечення дотримання таких гарантій та таким чином запобігти викраденню, продажу дітей або торгівлі ними;

с) забезпечити визнання в договірних державах усиновлень, що були здійснені згідно з конвенцією.

Відповідно до ст. 4 усиновлення в рамках Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення має місце тільки у випадку, якщо компетентні органи влади держави походження:

а) встановили, що дитина може бути усиновлена;

б) визначили після належного розгляду можливостей улаштування дитини в державі походження, що міждержавне усиновлення відповідає найкращим інтересам дитини;

с) упевнились, що: особи, установи й органи влади, згода яких необхідна для усиновлення, були належним чином проконсультовані та інформовані про наслідки їх згоди, зокрема щодо того, приведе чи не приведе усиновлення до припинення правового зв'язку між дитиною та сім'єю її походження; такі особи, установи і органи влади дали свою згоду добровільно, в юридичній формі, що вимагається, та надали чи засвідчили її письмово; згода не була дана за винагороду чи компенсацію будь-якого роду та не була взята назад; де це потрібно, згода матері була дана тільки після народження дитини;

д) упевнились з врахуванням віку та ступеня зрілості дитини, що:

1) з дитиною радились і її належним чином інформували про наслідки усиновлення та її згоди на усиновлення, якщо така потрібна,

2) брались до уваги бажання та думка дитини,

3) згода дитини на усиновлення, якщо така згода потрібна, була одержана добровільно, у належній юридичній формі, та була надана чи засвідчена письмово, та

4) така згода не була дана за винагородження чи компенсацію будь-якого роду¹.

Стаття 208 СК України встановлює, що усиновленою може бути дитина. У виняткових випадках суд може постановити рішен-

¹ Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text

ня про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Відповідно до ст. 162 ЦК Латвії усиновлення неповнолітньої особи дозволяється, якщо це відповідає інтересам дитини і якщо є підстави вважати, що внаслідок усиновлення між усиновлювачем та усиновленим будуть справжні стосунки як батьків та дитини. Повнолітня особа може бути усиновлена, якщо фактично вже склалися батьківські стосунки між усиновлювачем та усиновленим.

Стаття 209 СК України встановлює, що дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку. Дитина, яку було підкинуто чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення.

Відповідно до ст. 381-1 ЦК Франції дитина вважається покинутою, коли батьки не підтримують з нею необхідних стосунків протягом року, що передує подачі заяви. Крім покинутої дитини, усиновити згідно зі ст. 347 ЦК Франції можна дитину, на усиновлення якої згоду дали її батьки, а також дитину, що перебуває під опікою держави.

Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиовленні.

У рамках Ради Європи прийнято *Європейську конвенцію про усиновлення дітей* (переглянута) від 27 листопада 2008 р., яку Україна ратифікувала у 2011 р. Відповідно до ст. 1 Конвенції застосовується до усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла 18 років, не перебуває й не перебувала в шлюбі, не перебуває й не перебувала в зареєстрованому партнерстві й не досягла повноліття. Стаття 3 Конвенції встановлює, що усиновлення є дійсним лише за умови, що його здійснено рішенням суду або адміністративного органу. Компетентний орган не приймає рішення про усиновлення, якщо

не є переконаним, що усиновлення відповідатиме найвищим інтересам дитини. У кожному випадку компетентний орган приділяє особливу увагу важливості того, що усиновлення забезпечує дитину стабільними та гармонійними домашніми умовами (ст. 4).

Відповідно до ст. 7 Європейської конвенції про усиновлення дітей закон дозволяє усиновлювати дитину:

- a) двом особам різної статі: які перебувають у шлюбі між собою або які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує;
- b) одній особі.

Держави можуть поширювати дію Європейської конвенції про усиновлення дітей на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві. Вони також можуть поширювати дію конвенції на різностатеві й одностатеві пари, які разом проживають у постійних стосунках¹.

Щодо усиновлення з іноземним елементом, то відповідно до ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право» усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача. Якщо усиновлювач — подружжя, яке не має спільного особистого закону, то застосовується право, що визначає правові наслідки шлюбу. Здатність особи бути усиновлювачем та правові наслідки усиновлення або його припинення визначаються особистим законом усиновлювача. Нагляд та облік дітей, які були усиновлені, здійснюються відповідно до особистого закону дитини².

Відповідно до ст. 9 Європейської конвенції про усиновлення дітей, дитина може бути усиновлена лише, якщо усиновлювач досягнув установленого законом мінімального віку, який не може бути меншим за 18 років і більшим за 30 років. Між усиновлювачем і дитиною повинна бути відповідна різниця у віці, ураховуючи найви-

---

¹ Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text

² Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

щі інтереси дитини, бажано, щоб різниця становила принаймні 16 років. Однак у найвищих інтересах дитини закон може дозволити відступ від вимоги стосовно мінімального віку або різниці у віці: коли усиновлювач є другим з подружжя або зареєстрованим партнером батька чи матері дитини або у силу виняткових обставин.

Більшість держав у національному законодавстві встановили вимоги до усиновлювачів відповідно до вказаних положень Європейської конвенції про усиновлення дітей. Згідно із ст. 211 СК України усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою ніж вісімнадцять років. Законодавство України забороняє усиновлювати дітей особами однієї статі.

ЦК Франції у статті 343 встановлює, що право на усиновлення має подружжя, що перебуває у шлюбі понад два роки та обоє з яких досягли віку понад двадцять вісім років. Стаття 343-1 надає право на усиновлення також особі віком від двадцяти восьми років. Якщо усиновлювач перебуває у шлюбі та не розлучений, потрібна згода іншого з подружжя. Усиновлювачі повинні бути на п'ятнадцять років старшими за дітей, яких вони бажають усиновити. Якщо діти є дітьми особи, з якою усиновлювач перебуває у шлюбі, різниця у віці має становити не менше десяти років. Однак суд може, якщо є поважні причини, дозволити усиновлення, коли різниця у віці менша (ст. 344 ЦК Франції).

У Латвії усиновлювач повинен бути дієздатним, досягти віку щонайменше двадцять п'ять років і бути старшим за усиновленого не менше як на вісімнадцять років (ст. 163 ЦК Латвії). ЦК ФРН також передбачає, що усиновлювач має досягти віку двадцяти п'яти років (ст. 1743).

Відповідно до ст. 212 СК України *не можуть бути усиновлювачами особи, які:*

- 1) обмежені у дієздатності;

- 2) визнані недієздатними;
- 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;
- 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- 9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;
- 10) були засуджені за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевій свободі та статевій недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших кримінальних правопорушень;
- 11) за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду;
- 12) є особами без громадянства;
- 13) перебувають у шлюбі з особою, яка не може бути усиновлювачем;
- 14) особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, **переважне право на її усиновлення** має громадянин України:

- 1) в сім'ї якого виховується дитина;
- 2) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- 3) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;
- 4) який є родичем дитини;
- 5) подружжя.

Стаття 216 СК України забороняє посередницьку, комерційну діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців.

Усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною.

В Україні угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною (ст. 217 СК України). Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Так само ЦК Німеччини передбачає, що згода на усиновлення дитини може бути дана лише тоді, коли дитині виповнилося вісім тижнів. Проте якщо батьки не перебувають у шлюбі між собою, не мають спільного права на батьківське піклування, то згода батька може бути дана до пологів (ст. 1747). Стаття 119-2 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі встановлює, що батьки можуть дати згоду на усиновлення дитини після досягнення нею шести тижнів.

В Україні, якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення потрібна згода їхніх батьків. Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом. Мати (батько) дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Відповідно до ст. 348-3 ЦК Франції згода на усиновлення має бути нотаріально оформлена (французьким чи іноземним нотаріусом) або дипломатичною чи консульською службою Франції. Таку

згоду можна відкликати протягом двох місяців, після цього строку можна вимагати повернення дитини у судовому порядку, якщо ще не відбулося усиновлення.

Стаття 218 СК України встановлює, що **для усиновлення дитини потрібна її згода**, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Крім того, згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

ЦК Німеччини також передбачає, що для усиновлення потрібна згода дитини. Якщо дитина є недієздатною або їй ще не виповнилося 14 років, тоді згоду дає її законний представник (стаття 1746). У Польщі згода дитини на усиновлення потрібна, якщо дитина досягла тринадцяти років (ст. 118 Кодексу про сім'ю та опіку).

Стаття 10 Європейської конвенції про усиновлення дітей встановлює, що компетентний орган приймає рішення про усиновлення лише після належного попереднього встановлення обставин стосовно усиновлювача, дитини та її сім'ї. Під час такого встановлення обставин і після цього дані можуть збиратися, оброблятися й розповсюджуватися лише відповідно до правил, які стосуються професійної конфіденційності й захисту персональних даних. Установлення обставин у належному обсязі в кожній справі стосується настільки, наскільки це є можливим, та *inter alia*, таких питань:

а) особистості, стану здоров'я та соціального середовища усиновлювача, подробиць про його домівку та умови проживання, його здатності виховувати дитину;

б) причин, з яких усиновлювач бажає усиновити дитину;

с) причини, через які інший з подружжя або зареєстрованих партнерів не приєднується до заяви, коли лише один з подружжя або зареєстрованих партнерів звертається із заявою про усиновлення;

d) взаємної сумісності дитини й усиновлювача, а також тривалості часу, протягом якого дитина перебувала під його опікою;

e) особистості, стану здоров'я й соціального середовища дитини, а також з урахуванням встановлених законом обмежень її сімейного походження та її цивільного стану;

f) етнічного, релігійного та культурного походження усиновлювача й дитини.

Стаття 224 СК України встановлює, що *суд, постановляючи рішення про усиовлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:*

1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;

2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;

3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиовлення;

4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною;

5) особу дитини та стан її здоров'я;

6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

Суд не може відмовити особі в усиовленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину. Суд, постановляючи рішення про усиовлення повнолітньої особи, враховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиовлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення. Усиовлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиовлення.

У Франції так само усиовлення здійснюється за рішенням суду (ст. 353 ЦК Франції), який перевіряє протягом шести місяців з моменту звернення до суду умови законності усиовлення та чи це відповідає інтересам дитини. Неповнолітню дитину, здатну ви-

словити думку, заслуховує суд. Неповнолітнього можна заслухати самостійно або з адвокатом, або особою на його вибір.

Стаття 11 Європейської конвенції про усиновлення дітей встановлює, що *унаслідок усиновлення дитина* стає повноправним членом сім'ї усиновлювача (усиновлювачів) і має стосовно усиновлювача (усиновлювачів) та його або їхньої сім'ї такі самі права й обов'язки, як і діти усиновлювача (усиновлювачів), батьківство яких встановлено законом. Усиновлювач (усиновлювачі) мають батьківську відповідальність стосовно дитини. Усиновлення припиняє правові відносини між дитиною та її батьком, матір'ю та сім'єю походження.

Доволі часто надається право усиновлювачам змінити ім'я дитини (ст. 172 ЦК Латвії, ст. 122 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі, ст. 1757 ЦК ФРН, ст. 357 ЦК Франції, ст. 231 СК України та ін.).

Стаття 226 СК України гарантує **право на таємницю усиновлення**. Так, особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення. Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема, і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним.

За дотриманням прав дитини, що була усиновлена, здійснюється нагляд. Згідно зі ст. 218 СК України орган опіки та піклування здійснює нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні, до досягнення ними повноліття.

Усиновлення може бути визнаним недійсним та скасованим. Відповідно до ст. 236 СК України *усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо:*

- воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною;
- якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення);
- воно було проведене на підставі підроблених документів;
- відсутня згода осіб, які мали її надати;
- буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з усиновлювачем шлюбні відносини.

Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини, та водночас відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням.

Стаття 238 СК України встановлює, що *усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо:*

- 1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;
- 2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення;
- 3) між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Відповідно до ст. 175 ЦК Латвії усиновлення може бути скасоване, якщо:

- 1) воно відбулося з порушенням законодавства;
- 2) не відповідає інтересам неповнолітнього усиновленого;

3) усиновлений та усиновлювач домовились скасувати усиновлення.

У Німеччині, відповідно до ст. 1760 ЦК, усиновлення може бути скасоване рішенням сімейного суду, якщо:

1) відносини щодо усиновлення виникли без заяви усиновлювача, без згоди дитини або без необхідної згоди батьків;

2) заява або згода на усиновлення були недійсними (це можливо у випадку якщо: особа перебувала у стані непритомності або тимчасового розумового розладу на момент подання заяви; згоду дала недієздатна дитина чи дитина до 14 років; особа не усвідомлювала наслідки усиновлення; дитина допустила помилку в особі усиновлювача; особа зробила заяву шахрайським способом і змінила інформацію про істотні обставини; заяву подано під загрозою).

В Україні скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття, окрім випадків коли протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї. Усиновлення повнолітньої особи може бути скасовано судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалися.

Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду. У разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами, та водночас відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням.

Відповідно до ст. 240 СК України *право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним* мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

У Польщі скасувати усиновлення не дозволяється після смерті усиновленого або усиновлювача, якщо тільки усиновлювач не

помер після ініціації процедури скасування усиновлення (ст. 122 Кодексу про сім'ю та опіку).

Таким чином, **усиновлення** є формою влаштування дитини без батьківського піклування, яка здійснюється, як правило, у судовому порядку, тільки якщо це відповідає інтересам дитини та полягає у прийнятті усиновлювачем дитини на правах рідної.

7.2. Опіка та піклування

Доволі поширеною формою влаштування дітей без батьківського піклування є опіка та піклування.

На міжнародному рівні питання опіки над дітьми врегульовано Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р.¹, яку Україна ратифікувала 6 березня 2008 року. Цілями прийняття вказаної конвенції є: гарантування благополуччя дитини в державах – членах Ради Європи під час ухвалення рішень стосовно опіки над нею; запровадження відповідних положень, які дозволяють поновлювати опіку над дітьми у випадках її свавільного припинення; встановлення правового співробітництва між органами опіки тощо.

Відповідно до ст. 7 Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми рішення стосовно опіки, ухвалене в одній договірній державі, визнається та, якщо воно підлягає виконанню в державі походження, приймається до виконання у будь-якій іншій договірній державі. Стаття 8 встановлює гарантії захисту у випадку неправомірного переміщення дитини. Зокрема, держава забезпечує негайне вжиття заходів для поновлення опіки над дитиною, якщо:

¹ Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327

а) на час порушення провадження в державі, в якій було ухвалено рішення, або на час неправомірного переміщення, якщо воно сталося раніше, дитина та її батьки були громадянами тільки цієї держави та дитина мала звичайне місце проживання на території цієї держави; та

б) прохання про повернення було подане до центрального органу впродовж шестимісячного періоду від дати неправомірного переміщення.

В Україні питання опіки та піклування над дітьми врегульовано насамперед главою 19 СК України та главою 6 ЦК України. Відповідно до ст. 243 Сімейного кодексу **опіка** встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, які не досягли чотирнадцяти років. **Піклування** встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Відповідно до ст. 217 ЦК Латвії опіка встановлюється над неповнолітніми (до досягнення ними 18 років). Стаття 220 передбачає, що у виняткових обставинах і за вагомих причин, коли опікуни і найближчі родичі засвідчують бездоганність поведінки неповнолітнього, він (або вона) може самостійно захищати свої права та виконувати свої обов'язки, а неповнолітній може бути оголошений повнолітнім до досягнення ним вісімнадцяти років, але не раніше, ніж він досягне шістнадцятиліття.

ЦК Франції передбачає, що опіка призначається у випадках, коли батьки померли або були позбавлені батьківських прав, а також у випадку, коли не можливо встановити батьків та родичів дитини (ст. 390).

Опікуном (піклувальником) може бути особа, яка є повнолітньою та дієздатною, а також виявила згоду. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Якщо дитина постійно проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо

неї покладаються на адміністрацію цих закладів (ст. 244, ст. 245 СК України).

У Латвії батьки є законними опікунами, але якщо вони померли чи позбавлені батьківських прав, над дитиною призначається опіка. Відповідно до ст. 230 ЦК Латвії батьки, а також бабусі (дідусі) можуть призначити опікуна дитині за заповітом, у такому випадку рішення суду не потрібне. Водночас суд має переконатися у якостях та здібностях таких опікунів (ст. 232). Якщо нема призначених опікунів, вони обираються з найближчих родичів, якщо таких нема, то з далеких родичів, якщо і такі відсутні, то із числа сторонніх осіб. Можливість призначення опікуна за заповітом передбачає і ст. 1917 ЦК Німеччини.

У Франції створюється на час опіки сімейна рада, яка складається щонайменше з чотирьох членів, включаючи вихователя, родичів дитини із врахуванням інтересів неповнолітнього та прихильності до них, а очолює сімейну раду суддя з питань опіки (статті 398–400 ЦК Франції). Відповідно до ст. 401 ЦК Франції сімейна рада регулює загальні умови утримання та навчання неповнолітньої дитини, враховуючи волю, яку змогли висловити батько та мати, а також приймає рішення та надає вихователю необхідні повноваження щодо управління майном неповнолітнього. Сімейна рада уповноважує неповнолітнього у віці шістнадцяти років здійснювати певні дії щодо управління майном.

Стаття 237 ЦК Латвії передбачає можливість призначення тимчасового опікуна, у випадку якщо опікун, призначений відповідно до закону, за заповітом або за рішенням суду, тимчасово не може виконувати свої обов'язки. А у Франції допускається призначення суброгованого опікуна сімейною радою з її членів, який контролює виконання опікуном його обов'язків, а також представляє неповнолітнього, якщо його інтереси суперечать інтересам опікуна (статті 409, 410 ЦК).

Стаття 246 СК України встановлює, що орган опіки та піклування контролює умови утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування. У Франції такий

нагляд здійснює суддя з питань опіки та прокурор (ст. 411-1 ЦК Франції), а в Польщі — опікунський суд (ст. 155, ст. 165 Кодексу про сім'ю та опіку).

В Україні, відповідно до ст. 64 ЦК, *опікуном або піклувальником не може бути фізична особа:*

- 1) яка позбавлена батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 2) поведінка та інтереси якої суперечать інтересам фізичної особи, яка потребує опіки або піклування.

У Латвії більш широке коло обмежень. Так, відповідно до ст. 242 ЦК Латвії опікунами не можуть бути особи, які:

- 1) перебувають під опікою;
- 2) були позбавлені батьківських прав чи усунуті від виконання обов'язків опікуна;
- 3) визнані неплатоспроможними боржниками;
- 4) за заповітом усунуті від опіки над неповнолітніми дітьми;
- 5) мають інтереси, що явно суперечать інтересам підопічного;
- 6) є членами сирітського суду, що має відповідну юрисдикцію по опіці;
- 7) є іноземцями, крім випадків, коли опіка встановлюється над громадянами своєї держави;
- 8) є неповнолітніми.

Відповідно до ст. 148 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі особа не може бути опікуном, якщо вона: не має повної дієздатності; була позбавлена батьківських прав; була засуджена за злочини проти сексуальної свободи, за умисні злочини із застосуванням насильства або щодо неї видано заборону на керування транспортними засобами; обмежена у певних правах та зобов'язана утримуватися від перебування в певних місцях, не може контактувати з конкретними особами або не має права залишати місце перебування без дозволу суду. Крім того, опікуном не може бути призначена особа, якщо є ймовірність, що він (вона) не буде належним чином виконувати свої обов'язки.

Дитина, над якою встановлено опіку (або піклування), має право:

- 1) на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;
- 2) на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;
- 3) на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;
- 4) на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника та інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати (ст. 247 СК України).

Відповідно до ст. 249 Сімейного кодексу України опікун (піклувальник) зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Опікун (піклувальник) має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування, вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Опікун (піклувальник) не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

У Латвії ЦК встановлює, що опікуни займають місце батьків для своїх підопічних (ст. 252) і якщо вони не слухають опікуна, той може звернутися за допомогою до сирітського суду (ст. 23). Крім того, опікун діє від імені свого підопічного у будь-яких відносинах (ст. 254) та зобов'язаний забезпечити виховання свого підопічного з такою ж обережністю, як добросовісні батьки забезпечують щодо своїх дітей (ст. 255).

Щодо освіти дитини та вибору майбутнього способу життя, то має враховуватися воля батьків, якщо вони її не висловили, то

можуть враховуватися поради найближчих родичів. Якщо поради батьків не відповідають інтересам підопічного, вони можуть бути відхилені за рішенням сирітського суду (ст. 257 ЦК Латвії). Цікавим є положення ст. 300 ЦК Латвії, згідно з якою опікун має вести бухгалтерський облік управління майном підопічного і щороку інформувати про це сирітський суд. Робота опікуна оплачується, розмір оплати встановлюється сирітським судом, він має бути справедливим та пропорційним майну підопічного, але не більше п'яти відсотків чистого доходу (ст. 307 ЦК Латвії).

У Німеччині прийнято окремий закон, що регулює порядок оплати послуг опікуна. У вказаному законі встановлено, що у разі відсутності майна у дитини, сімейний суд може призначити оплату роботи опікуна за рахунок державного бюджету. Погодинна ставка встановлена у розмірі 23 євро, у випадку наявності спеціальних знань робота опікуна оцінюється у розмірі 29,50 євро, а якщо такі знання отримані через навчання в університеті, — 39 євро¹.

Особа може бути звільнена від обов'язків опікуна (або піклувальника) дитини у випадках, передбачених Цивільним кодексом України, а також тоді, коли між опікуном, піклувальником та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки (піклування).

Статті 76 та 77 ЦК України встановлюють підстави припинення опіки та піклування. Зокрема, **опіка над дитиною припиняється** у разі:

- передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- досягнення підопічним чотирнадцяти років (у цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього).

Піклування в Україні припиняється у разі:

- 1) досягнення дитиною повноліття;
- 2) реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;

---

¹ Gesetz über die Vergütung von Vormündern und Betreuern (Vormünder- und Betreuervergütungsgesetz - VBVG). Ausfertigungsdatum: 21.04.2005. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vbvg/VBVG.pdf>

3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Опіка за ЦК Латвії припиняється у випадку:

- досягнення дитиною повноліття, емансипації (можлива з 16 років) та у випадку одруження до досягнення віку вісімнадцяти років;
- смерті дитини та смерті опікуна;
- у випадку усиновлення дитини чи поновлення батьківських прав;
- якщо опікун звільнений від обов'язків за рішенням сирітського суду (статті 221, 339 та 341).

У Франції підставами припинення опіки є: досягнення дитиною повноліття, її емансипація, звільнення опікуна від обов'язків, смерть опікуна або підопічного (ст. 393 ЦК).

У Польщі припинення опіки відбувається у випадку досягнення дитиною повноліття або поновлення батьківських прав (ст. 170 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі). Крім того, опікун звільняється судом від обов'язків: з поважних причин за його заявою; через фактичні перепони, що зумовлюють нездатність опікуна доглядати за дитиною; якщо дії чи бездіяльність опікуна можуть завдати шкоди добробуту особи, яка перебуває під опікою (ст. 169 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі).

Таким чином, важливою формою догляду та належного утримання дітей без батьківського піклування є опіка. На відміну від багатьох зарубіжних держав, в Україні залежно від віку дитини розмежовано опіку (до чотирнадцятирічного віку) та піклування (від чотирнадцяти до вісімнадцяти років).

7.3. Інші форми влаштування дітей без батьківського піклування

Прийомні сім'ї. У випадку неусиновлення дитини без батьківського піклування вона може бути також передана до прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу.

В Україні згідно з даними державної статистичної звітності кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на первинному обліку, станом на перше січня 2018 р. становили 71566 дітей (з них: 21587 — дітей-сиріт, 49979 — дітей, позбавлених батьківського піклування). Станом на березень 2018 р. в Україні функціонувало 3 646 прийомних сімей, в яких виховується 6 863 дитини¹. За словами заступника Міністра соціальної політики України, станом на 2020 рік прийомних сімей приблизно 3200 і проживають у них 6 тисяч дітей, а дитячих будинків сімейного типу — 1180, в яких проживає понад 8 тисяч дітей². У Франції станом на 2017 р. у прийомних будинках було 76000 дітей. У США з серпня 1999 року по серпень 2019 року 9 073 607 американських дітей було вилучено із сімей та поміщено до прийомних³.

Прийомні сім'ї поширені в Австралії, Великобританії, Канаді, США, Японії та інших державах.

Відповідно до ст. 256-1 СК України **приймна сім'я** — це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни (або піклувальники), а також несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей. У Франції батьки-вихователі обов'язково повинні пройти відповідне навчання, а будинок ретельно перевіряється щодо безпечних для здоров'я дітей умов.

¹ Мета деінституалізації – реалізація права кожної дитини на сім'ю / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html#:~:text=%D0%92%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2031.03,%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2013%20792%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8>.

² В Україні працює 1180 дитячих будинків сімейного типу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3090985-v-ukraini-pracue-1180-ditacih-budinkiv-simejnogo-tipu.html>

³ Foster care. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Foster_care

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ (стаття 256-3 СК України).

У США, як правило, діти потрапляють у прийомні сім'ї, коли батьки неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки, що завдає шкоди здоров'ю дитини, як фізичному, так і психологічному.

Не у всіх європейських державах існують законодавчі положення про точну кількість дітей, яких можна розмістити в одній прийомній сім'ї. У деяких державах-членах ЄС, де максимальна кількість дітей у прийомній сім'ї не встановлена законом, таке питання вирішується залежно від ряду критеріїв і рішення приймаються в кожному конкретному випадку (наприклад, Німеччині та Румунії). При цьому враховується фізичне та психічне здоров'я дитини, кількість біологічних дітей у сім'ї та кількість братів і сестер, умови проживання.

Серед держав ЄС регламентовано максимально можливу кількість дітей в прийомних сім'ях у: Хорватії (одна прийомна сім'я може прийняти трьох дітей, хоча, наприклад, винятки робляться у випадках прийняття у сім'ю братів і сестер. Тільки одна дитина в прийомній сім'ї може мати важку інвалідність); Фінляндії (максимальна кількість дітей в одній прийомній сім'ї — чотири, включаючи дітей, які вже проживають у сім'ї) тощо.

Навіть коли законодавчі обмеження існують, уповноважені державні органи можуть робити винятки. Наприклад, у Франції президент відомчої ради може дозволити прийомним батькам розмістити більше дітей, ніж це дозволено законодавством (до трьох дітей), якщо є конкретні потреби та якщо умови прийому є належними¹.

¹ Standards on foster care. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2015/mapping-child-protection-systems-eu/foster-care>

В Україні прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку. Після досягнення 18-річного віку такі особи у разі продовження навчання в закладі загальної середньої, професійної, фахової передвищої чи вищої освіти можуть, за їх вибором, продовжити проживати і виховуватися у цій прийомній сім'ї до закінчення такого закладу. Особи з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким встановлено інвалідність, за їхнім вибором, можуть продовжити проживати та виховуватися у прийомній сім'ї до досягнення ними 23-річного віку незалежно від того, чи навчаються вони у відповідному закладі освіти.

Відповідно до ст. 256-4 СК України рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний контролювати виконання прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Дія договору припиняється у разі:

- виникнення у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання (тяжка хвороба прийомних батьків, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей);
- невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, порушення схеми антиретровірусної терапії дитини, невиконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю;
- повернення дітей рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю);

- досягнення дитиною повноліття;
- досягнення батьками пенсійного віку;
- виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини з прийомної сім'ї з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, якщо іноземець є родичем дитини, за згодою сторін та з інших причин, передбачених договором, а також за наявності обставин, зазначених у статті 212 Сімейного кодексу України¹.

За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Дитячі будинки сімейного типу. *Дитячий будинок сімейного типу* — це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 256-5 СК України).

Батьки-вихователі є законними представниками дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни (або піклувальники) та несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей.

У Республіці Білорусь дитячий будинок сімейного типу, як і прийомна сім'я, є формою влаштування дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, на виховання в сім'ю (ст. 170 Кодексу про шлюб і сім'ю).

Батькам-вихователям для потреб дитячого будинку сімейного типу позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством. Для забезпечення належних санітарно-гі-

¹ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>

гієнічних і побутових умов проживання, виховання, навчання та розвитку дітей житлове приміщення на момент його передачі в користування повинне бути обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку. Обладнання житлового приміщення забезпечується органом, який прийняв рішення, з урахуванням кількості влаштованих дітей, їх індивідуальних потреб, віку, статі, стану здоров'я¹.

Відповідно до ст. 256-7 СК України на влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на влаштування її до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності батьків-вихователів і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ. У Республіці Білорусь передбачено обов'язкову згоду для влаштування дітей до дитячого будинку сімейного типу з десяти років (ст. 173 Кодексу про шлюб і сім'ю).

За вихованцями дитячого будинку сімейного типу зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу. Вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Стаття 256-8 СК України встановлює, що рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Між батька-

¹ Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>

ми-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

У Республіці Білорусь при створенні дитячого будинку сімейного типу також укладається договір про умови виховання та утримання дітей між батьками-вихователями та управлінням (відділом) освіти районного, міського виконавчого комітету, місцевої адміністрації району в місті за місцем знаходження органу опіки та піклування, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу. Договір повинен передбачати умови про: виховання та утримання дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків; права і обов'язки батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу та органу опіки та піклування; термін договору, а також підстави та наслідки припинення такого договору (ст. 171). Діяльність дитячого будинку сімейного типу припиняється на підставі рішення органу опіки та піклування або за ініціативою батьків-вихователів (ст. 170 та ст. 171 Кодексу про шлюб і сім'ї).

Патронат. Стаття 252 СК України визначає патронат над дитиною як тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

Відповідно до ст. 174 Кодексу про шлюб і сім'ю Республіки Білорусь патронатне виховання є формою участі громадян у вихованні дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, що перебувають у дитячих інтернатних установах, закладах професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої освіти. У Білорусі обов'язки патронатного вихователя виконуються на безоплатній основі, а контроль за умовами виховання і утримання дітей, переданих на патронатне виховання, здійснюється органами опіки та піклування, дитячими інтернатними закладами, закладами професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої освіти.

У Польщі Кодекс про сім'ю та опіку передбачає кураторство, це близький, але не ідентичний інститут з українським патронатом. Згідно із ст. 178 Кодексу про сім'ю та опіку Польщі до інституту кураторства, наскільки це можливо застосовується положення про опіку. Кураторство призначається на пробний термін, такі послуги оплачуються.

Сім'я патронатного вихователя — це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі. До сім'ї патронатного вихователя можуть бути одночасно влаштовані тільки діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які виховувалися в одній сім'ї.

В Україні *термін перебування дитини* в сім'ї патронатного вихователя встановлюється органом опіки та піклування і не може перевищувати трьох місяців. У разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити. Загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців.

Відповідно до ст. 253 СК України за *договором про патронат* над дитиною орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя. Договір про патронат над дитиною укладається в письмовій формі, а типова його форма затверджується Кабінетом Міністрів України.

Договір про патронат над дитиною припиняється у разі: прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до її батьків, інших законних представників; усиновлення дитини, встановлення над нею опіки чи піклування; влаштування дитини на виховання в сім'ю громадян (приймну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу; досягнення дитиною повноліття; смерті дитини чи патронатного вихователя. Договір про патронат над дитиною може бути розірваний за зго-

дою сторін або за рішенням органу опіки та піклування, суду у разі невиконання патронатним вихователем своїх обов'язків.

У РФ патронат є різновидом опіки. Так, відповідно до ч. 6 ст. 145 влаштування дитини під опіку чи піклування допускається відповідно до Федерального закону «Про опіку і піклування», в тому числі за договором про патронат (патронатне виховання)¹.

У Республіці Білорусь патронатне виховання також здійснюється на підставі договору. Так, відповідно до ст. 175 Кодексу про шлюб і сім'ю договір патронатного виховання з патронатним вихователем укладає керівник дитячого інтернатного закладу, установи професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої освіти з урахуванням висновку управління (відділу) освіти районного, міського виконавчого комітету, місцевої адміністрації району в місті за місцем проживання патронатного вихователя про наявність умов, необхідних для виховання дитини. Договір патронатного виховання повинен передбачати умови виховання та утримання дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, права і обов'язки патронатного вихователя, керівника дитячого інтернатного закладу, установи професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої освіти, термін договору, а також підстави і наслідки припинення такого договору.

Відповідно до ст. 254 СК України для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна **згода дитини**, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, а також письмова згода її батьків, інших законних представників. Влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснюється без згоди батьків, інших законних представників у разі відібрання у них дитини, відсутності відомостей про місце їх перебування, а також за наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини.

Стаття 176 Кодексу про шлюб і сім'ю Республіки Білорусь встановлює, що дитина, яка досягла десяти років, може бути передана на патронатне виховання тільки з її згоди.

¹ Семейный кодекс Российской Федерации (с изменениями на 4 февраля 2021 года). URL: <http://docs.cntd.ru/document/9015517>

На період перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя за нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до влаштування в сім'ю патронатного вихователя. Дитина, влаштована в сім'ю патронатного вихователя, має право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами.

Відповідно до ст. 254 СК України *патронатний вихователь зобов'язаний*:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування;
- 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною;
- 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.

Оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі та порядку, визначених Кабінетом Міністрів України. При влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя її батьки не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини.

Питання для самоконтролю:

1. Які діти вважаються без батьківського піклування?
2. Що таке усиновлення?
3. Який орган компетентний прийняти рішення про усиновлення?
4. Які особи мають переважне право на усиновлення дитини?
5. Що таке таємниця усиновлення?

6. Які підстави для скасування усиновлення?
7. Що таке опіка?
8. Що таке піклування?
9. Які правові наслідки встановлення опіки над дітьми?
10. Що таке прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу?
11. Що таке патронат та які підстави його застосування?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова О. До питання про поняття аліментів, аліментних правовідносин та особливості аліментних зобов'язань. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 117–122.
2. Антонова О. Р. Захист сімейних прав в Канаді: досвід для України. С. 12–18. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4921/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%202018_p013-019.pdf
3. Анцух Н.С. Сравнительное и международное семейное право : пособие. Минск : Четыре четверти, 2015. 254 с.
4. Алопій Інна. Нові аспекти визначення розміру аліментів на дитину та їх стягнення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 5–9.
5. Афанасьева Л.В. Аліментні правовідносини в Україні: Монографія / МВС України, Луг. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.
6. Баранова Ю.О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса. 2015. 24 с.
7. Басай О.В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2014. 36 с.
8. Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина I. Том 1, 2013. С. 18-22.
9. Бервено С.М., Менджул М.В. Інститут церковного шлюбу: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 58–60.
10. Бернхем В. Розділ XIII «Сімейне право» з книги «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». *Право США*. 2012. № 1–2. С. 12–53.
11. Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 130–131.
12. Бойків І.М. Шлюб та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 5 (20). С. 56–59.
13. Бондарева К.В. Актуальні проблеми міжнародного сімейного права. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 148–159.

14. Борщевський І.В. С. Форма (джерело) права: теоретико-правова сутність поняття. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 6–11.
15. Братасюк М.Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 60–72.
16. Бурейчак Т., Марценюк Т. Скандинавська утопія? Гендерна рівність і трудові, репродуктивні ресурси у Швеції. *Соціальна політика і гендерна рівність*. 2013. № 6. С. 189–194.
17. Бурлай О.Є. Правовідносини подружжя у міжнародному приватному праві: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.
18. Ватрас В.А. Джерела сімейного права: дисер. на здобуття наук. ступ. д.ю.н.: спец. 12.00.03. Тернопіль, 2021. 516 с.
19. Ватрас В.А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький. 2020. 824 с.
20. Ватрас В.А. Правові висновки Верховного Суду щодо застосування норм сімейного права як джерела сімейного права України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2019. Вип. 49. С.109–121.
21. Ватрас В.А. Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права України. *Міжнародне приватне право*. URL: http://www.univer.km.ua/statti/2.vatras_v.a._problemy_ta_perspektyvu_kodyfikatsiyi_mizhnarodnoho_simeynoho_prava_ukrayiny.pdf
22. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
23. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.
24. Войнарська О. Фактичні шлюбні відносини як одна із форм співжиття жінки та чоловіка. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 44–54.
25. Володимир Кушніренко. Ісламське суспільство та його вестернізація. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 136–141.
26. Вороніна М.А. Взаємодія традиційного права країн Африки з ісламським правом. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 24. С. 50–62.
27. В Україні працює 1180 дитячих будинків сімейного типу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3090985-v-ukraini-pracue-1180-ditacih-budinkiv-simejnogo-tipu.html>
28. Головкін О.В. Звичай як джерело сімейного права України: історія та сучасність. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 159–163.
29. Гора М.А. Поняття та ознаки особистих немайнових прав фізичних осіб. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 61–66.
30. Григор'єва А. Фактичні шлюбні відносини: особливості правового регулю-

- вання в Україні та інших державах. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. Осombrie 2014. С. 83–89.
31. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>
  32. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 № 2008/52/ЄС
  33. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017
  34. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text
  35. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23.05.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text
  36. Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 02.08.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_026#Text
  37. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text
  38. Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 27.03.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192_021#Text
  39. Дутко А.О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 135–142.
  40. Дутко А.О. Поняття та правова природа шлюбного договору. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 188–191.
  41. Дутко А.О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2015. № 827. С. 99–102.
  42. Ільченко Ганна. «Порівняльне цивільне право» в системі юридичної освіти. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С 166–173.
  43. Жанна Безп'ячук. Що загрожує дітям, яких народжують сурогатні матері. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44335607>
  44. Жилінкова І. Сімейне право: галузевий суверенітет чи десуверенізація? *Вісник Академії правових наук України*. 2001р. №3 (26). Харків : Право, 2001. 146–156.

45. Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 39 с.
46. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
47. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
48. Закон за семейството. URL: http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/zakon_semejstvo_osnoven.pdf
49. Закон Туркменистана о внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Туркменистана. URL: <http://www.parahat.info/law/parahat-info-law-02ce>
50. За десять років в Україні усиновлено 23,8 тис. дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування, з них іноземцями – 6,2 тис. – Мінсоцполітики / Interfax Україна. 30.09.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/691627.html>
51. Зінченко О.В. Конституції Скандинавських країн: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 58–68.
52. Козловська Л.В. Функціональне значення принципів спадкового права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Випуск 6-1. Том 1. С. 165–168.
53. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15 жовтня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568
54. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327
55. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135
56. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
57. Кириченко Т.С. Поняття «конкубінат»: проблемні питання, підстави виникнення. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 221–224.
58. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#o107>
59. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
61. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425
62. Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_158

63. Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242
64. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001
65. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188
66. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002
67. Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659
68. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l12
69. Конвенція про визнання розлучень та рішень про роздільне проживання подружжя від 1 червня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_925
70. Конвенція про право, застосовуване до режимів власності подружжя від 14 березня 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_923
71. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365
72. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>
73. Конституція (Основной Закон) Эстонской республики принята 28 июня 1992 года. URL: https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/02/3_Pohiseadus_VENE.pdf
74. Конституция Кыргызской Республики, 27 июня 2010 года. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913>
75. Конституция Республики Казахстан, 30 августа 1995 года. URL: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyiy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upravleniya/id-K950001000/
76. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>
77. Конституция Туркменистана. URL: <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/konstitucija-turkmenistana-novaja-redakcija.html>
78. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 года. URL: <http://constitution.uz/ru/clause/index#section7>

79. Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 84. С. 7–10.
80. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 463 с.
81. Кравцова Таліна, Корнієнко Марина. Сурогатне материнство: проблеми правового регулювання та судової практики. *Юридична газета online*. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannya-ta-sudovoyi-praktiki.html>
82. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : дис. ...доктора юрид. наук: спец. 12.00.03. Вінниця, 2015. 496 с.
83. Красицька Л.В. Співвідношення сімейного та цивільного права. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 179–181.
84. Красицька Л.В. Визначення заборгованості за аліментами та її стягнення / Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ч.Н. Азімова, м. Харків, 16 грудня 2020 р. С. 34–37.
85. Кресін О.В. Порівняльне правознавство у XIX–XX століттях: проблеми становлення: монографія. Київ: Логос, 2011. 294 с.
86. Калакура В.Я. Удосконалення принципів колізійного регулювання сімейних відносин в сучасних умовах: матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народження д.-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 54–57.
87. Кодекс Республіки Беларусь о Браке и Семье от 9.07.1999 г. URL: http://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje/1.htm
88. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
89. Корнєєв Ю.В., Берегович Л.В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту. *Юридичний вісник*. 2018. 4 (49). С. 140–145.
90. Ландо О. Нордичні країни – правова сім'я? діагноз і прогноз. / перекл. О. Кресіна. Порівняльне правознавство. 2012. № 3-4. С. 197–208.
91. Легін Л.М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 25 21–26.

92. Лілія Радченко. Шлюбний договір в іноземних правопорядках: окремі засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 38–41.
93. Лубська М.В. Загальні аспекти реформування мусульманського шлюбно-сімейного права у контексті визнання правового статусу особи в державах ісламської традиції. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2010. № 2 (12). С. 126–129.
94. Лубський В.І., Горбаченко Т.Г., Лубська М.В. Мусульманське сімейне право: релігієзнавчо-правовий контекст. Одеса.: «Інтерпринт», 2010. 410 с.
95. Нахла Юсеф. Особливості правової культури країн Близького Сходу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 147–151.
96. Маланчук Т.В., Мельник І.А. Майнові відносини у фактичному шлюбі: зарубіжний досвід та проблеми правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 65–67.
97. Мельник М.Б., Мельник Я.Я. Припинення права на аліменти набуттям дитиною у власність нерухомого майна: сімейно-соціальний аспект: монографія. Київ: Освіта України, 2020. 260 с.
98. Менджул М.В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018, Випуск 6, том 1. С. 132–137.
99. Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права: дисер. на здобуття наукового ступ. д. юрид. н. : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2020. 544 с.
100. Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
101. Менджул М.В. Принцип рівності та сімейне право ісламських держав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Vol. 1. p. 70–75.
102. Менджул М.В. Сутнісні ознаки принципів сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 128–131.
103. Менджул М.В. Окремі аспекти класифікації принципів сімейного права. *Eurasian Academic Research Journal. Multilanguage Science Journal*. Yerevan. 2016. № 1. С. 116, 117.
104. Менджул М.В. Принципи європейського сімейного права: проблеми уніфікації / Гармонізація приватноправового законодавства України із законодавством ЄС: зб. статей і тез ІХ Міжнародного цивілістичного форуму. 11-12 квітня 2019 р. Київ. С. 112–120.
105. Менджул М.В. Конституційні гарантії права на шлюб. Конституційно-правове будівництво на зламі епох : пошуки оптимальних моделей: матеріа-

- ли міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 49–53.
106. Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин в англійському праві / International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» : Conference proceedings, January 25-26, 2019. Arad: Izdevnicesiba «Baltija Publishing», P. 198–201.
  107. Менджул М.В. Реформування Сімейного кодексу України в контексті євроінтеграційних процесів (окремі аспекти). Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матер. всеукр. науково-практичн. конфер. (Одеса, 8-9 листопада 2019 року) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 171–175.
  108. Менджул М.В. Основні засади правового регулювання сімейних відносин у Канаді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Випуск 55. Том 1. С. 128–132.
  109. Менджул М.В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 36. Т.2. С. 42–45.
  110. Менджул М.В. Принципи сімейного права у законодавстві держав Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 53. Том 1. С. 108–111.
  111. Менджул М.В. Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4(25), том 1. С. 135–138.
  112. Менджул М.В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. P. 186–190.
  113. Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин в окремих азійських державах. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 1. 2018. С. 255–261.
  114. Менджул М.В. Основні засади регулювання сімейних відносин у США. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 123-126.
  115. Менджул М.В., Романко К.М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Ужгород: Ліра, 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 58–61.
  116. Мета деінституалізації – реалізація права кожної дитини на сім'ю / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html#:~:text=%D0%92%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%D0%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B0%2031.03,%D1%82%D0%B8%D0%BF%D1%83%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2013%20792%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8>

117. Михальнюк О. Поняття та особливості сімейно-правового договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 4(98). С. 27–32.
118. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
119. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
120. Москалюк О.В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 106–116.
121. Негода Вікторія. Позбавлення батьківських прав в Україні. Судова практика. URL: <https://femida.ua/advices/pozbavlennya-batkivskyh-prav-v-ukrayini-sudova-praktyka/>
122. О браке (супружестве) и семье: Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV. URL: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/bpak_i_semya/id-K1100000518/
123. Оксана Гришук. Людська гідність – буттєво-аксіологічний фундамент прав людини. *Право України*. 2018. № 9. С. 14–28.
124. Павліченко Є.В., Голинська М.І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 18–24.
125. Павло Петренко: ініціатива уряду Гройсмана #ЧужихДітейНеБуває дала можливість стягнути на користь дітей 7,8 млрд грн боргів з аліментів. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pavlo-petrenko-initsiativa-uryadugroysmana-chujihditeynebuvae-dala-mojlivist-styagnuti-na-korist-ditey-78-mlrd-grn-borgiv-z-alimentiv>
126. Петrenchенко С.А. Державна реєстрація шлюбу та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 5. Т.1. С. 222–225.
127. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
128. Попов О. І. С. Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 83–90.
129. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>
130. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про

- усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>
131. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>
  132. Постанова Великої Палати Верховного суду від 3 квітня 2019 р. № 333/6020/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81573936>
  133. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 р. № 523/7461/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74439949>
  134. Постанова Верховного Суду від 2 жовтня 2019 року у справі № 431/5643/16-ц (провадження № 61-24804св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85111228>.
  135. Постанова Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі № 285/1429/17-ц (провадження № 61-17658св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84481210>.
  136. Постанова Верховного Суду від 27 червня 2019 року у справі № 754/14768/15-ц (провадження № 61-2958св19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82798180>.
  137. Породични закон бр. 18/2005. URL: <https://www.besplatnapravnapomos.rs/wp-content/uploads/2012/02/Porodicni-zakon.pdf>
  138. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми: Узагальнення судової практики Верховного Суду України від 11.12.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08#Text>
  139. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
  140. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
  141. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
  142. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
  143. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
  144. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України

- від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
145. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
146. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
147. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n57>
148. Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 16.11.2002 № 1740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1740-2002-%D0%BF#Text>
149. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 26.04.2002 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>
150. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 26.04.2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>
151. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>
152. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 № 1064. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-%D0%BF#Text>
153. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 № 146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF#Text>
154. Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-%D0%BF#Text>
155. Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем: Наказ МОЗ України від 20.08.2008 № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-08#Text>

156. Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років: наказ МОЗ від 27 грудня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0352-12#Text>
157. Про затвердження Правил опіки та піклування: наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>
158. Рагуліна К.А. Нормативний договір як особлива форма існування правових норм. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Випуск 29. С. 179–190.
159. Ревуцька І. «Інші» підстави створення сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/1. С. 97–100.
160. Регламент Совета Европейского Союза 2201/2003 от 27 ноября 2003 г. «О юрисдикции, признании и приведении в исполнение судебных решений по семейным делам и делам об обязанностях родителей, отменяющий Регламент (ЕС) N 1347/2000*(1)»/ URL: <http://osu.ru/sites/sempravo/resources/regl>
161. Регламент (ЄС) N 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим I»)» від 17.06.2008 № 593/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_905
162. Регламент (ЄС) N 864/2007 Європейського Парламенту і Ради «Щодо права, яке підлягає застосуванню до позадоговірних зобов'язань («Рим II»)» від 11.07.2007 № 864/2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_907
163. Рішення Верховного Суду України від 26 листопада 2008 р. у справі № 6-8088св07. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2600690>
164. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 26 травня 2017 р. у справі № 520/15110/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66782996>
165. Рішення Ратнівського районного суду Волинської області від 26 березня 2019 р. у справі № 166/252/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80687782>
166. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 8 липня 2016 р. у справі № 759/7608/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58920828>
167. Рішення Золочівського районного суду Львівської області від 13 вересня 2017 р. у справі № 445/1210/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68897238>.

168. Рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 4 червня 2015 р. у справі № 477/904/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44696060>
169. Рішення Верховного Суду від 12 грудня 2018 р. у справі № 214/5165/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626737>
170. Рішення Трускавецького міського суду Львівської області від 22 червня 2009 р. у справі № 2-230/09. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8024239>
171. Рішення КСУ «У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)» від 3 лютого 2009 року N 3-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09#Text>
172. Рішення КСУ «У справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКІО“ щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України» від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>
173. Рішення Конституційного Суду України № 5-р/2018 від 23 травня 2018 р. у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf
174. Розгон О.В. Договори у сімейному праві України: монографія. Київ: Ін Юре, 2018. 301 с.
175. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
176. Савчин Михайло. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ, 2020. 462 с.
177. Сафончик О.І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 83–86.
178. Сафончик О.І. Деякі питання правового регулювання правовідносин «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 199–204.
179. Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика : дис... д-ра юрид. наук. Спец. 12.00.03. Одеса, 2018. 480 с.
180. Семеніхін І.В. Теоретичні аспекти розуміння правової доктрини. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 36–50.
181. Семейный кодекс Российской Федерации от 8 декабря 1995 года. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102038925>

182. Семейный кодекс Республики Молдова от 26.10.2000. URL: <http://lex.justice.md/ru/286119/>
183. Семейный Кодекс Республики Армения от 8 декабря 2004 года № ЗР-123. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8661
184. Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 года № 201. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4088
185. Семейный кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года № 682 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.02.2017 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30445181
186. Семейный кодекс Туркменистана. URL: <http://www.turkmenbusiness.org/content/semeynyi-kodeks-turkmenistana>
187. Семейный кодекс Республики Узбекистан от 30 апреля 1998 года. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=973
188. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n62>
189. Сімейне право України : підручник / за ред. С.Б. Булеци, В.Г. Фазиқоша. Київ : Знання, 2015. 375 с.
190. Сімейне право України: підручник / за ред. Гопанчука В.С. Київ: Істина, 2002. 342 с.
191. Сімейне право України: підручник / За ред. Ю.С. Червоного. Київ : Істина, 2004. 400 с.
192. Сімейне право України: Підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2004. 200 с.
193. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
194. Сімейне право України: підручник / за ред. А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
195. Сліпченко С.О. Невідчужуваність та невіддільність особистих немайнових прав. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства: збірник наукових статей*. Вип. 29. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. 2012. С. 126–136.
196. Слома В. Позбавлення батьківських прав за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 4 (8). С. 78–80.
197. Спасибо-Фатеєва І. Правові режими спільного майна подружжя. *Право України*. 2013. № 10. С. 77–84.
198. Станіслав Шевчук. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 29–40.
199. Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. Університетські наукові записки. 2006. № 2 (18). С. 107–111.

200. Стрельцова Є.Д. Регіональна уніфікація міжнародного приватного морського права: досвід країн Скандинавії. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27). С. 101–111.
201. Тегизбекова Жылдыз Чынарбековна. Регулирование брачно-семейных отношений кыргызов по обычному праву: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01. Бишкек, 2013. 203 с.
202. Тополь Ю.О. Джерело та форма права: поняття, зміст, проблема співвідношення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 145–151.
203. Трощенко І.О. Роль Регламенту «Рим II» в уніфікації міжнародного приватного права в ЄС. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 53. 2011. С. 572–576.
204. Труба В.І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство*. 2014. Т. 19. Вип. 3(24). С. 44–49.
205. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : Монографія / О.О. Уварова. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
206. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text
207. Христина Юркевич. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 156–160.
208. Цебенко С.Б. правові та релігійні норми як регулятори суспільних відносин. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 35–39.
209. Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1996>
210. Чепульченко Т.О. Особливості правового регулювання в країнах релігійного права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія, Соціологія, Право*. 2014. Випуск 1(21). С. 116–117.
211. Чернега В.М. Відповідність підстав створення сім'ї моральним засадам суспільства. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 162–166.
212. Чорномаз О.Б. Правовий прецедент як джерело права в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 42–48.
213. Шимон С.І. Правова природа шлюбу за сімейним кодексом України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 28. С. 151–158.
214. Шлюбний договір: аморально чи мудро? Центральне міжрегіональне управління юстиції (м. Київ). URL: <https://kyivobljust.gov.ua/news/info/shlyubniy-dogovir-amoralno-chi-mudro>

215. Щербина Б.С. Реалізація абсолютних особистих немайнових прав фізичних осіб. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2018. Випуск 49. Т. 1. С. 164–168.
216. Явор О. Договір як юридичний факт у сімейному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 123–132.
217. Яроцький В.Л. Особливості виникнення особистих немайнових та майнових правовідносин. Форум права. 2012. № 4. С. 1103–1107.
218. Aayesha Rafiq. Child Custody in Classical Islamic Law and Laws of Contemporary Muslim World (An Analysis). *International Journal of Humanities and Social Science*. March 2014. Vol. 4. № 5. URL: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_5_March_2014/29.pdf
219. Adoption Information Act, SNS 1996, c 3 Nova Scotia. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1996-c-3/latest/sns-1996-c-3.html>
220. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/abgb/paragraf/44>
221. Alpa, Guido (1994) «General Principles of Law», *Annual Survey of International & Comparative Law*: Vol. 1: Iss. 1, Article 2. 20 p.
222. Anne Eastwood. L'égalité hommes/femmes. Le dossier du jour. 8 mars 2017. URL: https://hautcommissariat.mc/docs_site/Monaco-Matin-8-mars-2017.pdf
223. Anpassung des Familien- und Erbrechts an die realen Lebensformen. Bundesamt für Sozialversicherungen BSV. URL: <https://www.bsv.admin.ch/bsv/de/home/sozialpolitische-themen/familienpolitik/familienrecht.html>
224. Avioliittolaki, 13.6.1929/234. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234>
225. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 2 noyabr 1995-ci il. URL: <http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/konstitutsiya.pdf>
226. Äitiyslaki. Helsingissä 20 päivänä huhtikuuta 2018. 253/2018. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180253>
227. Barnaverndarlag, 2002 nr. 80 10. Måi. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/2002080.html>
228. Barzó Tímea. A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. Miskolci Jogi Szemle 12. évfolyam (2017) különszám. 39-40. URL: http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/2017kulon1/6_barzotimea.pdf
229. Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 1. januar 1970 (den 23. januar 2018). URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>
230. Bekendtgørelse af børneloven, den 1. juli 2002. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=203268>
231. Bekendtgørelse af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, den 23. januar 2018. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=197040>
232. Berger M. S. Sharia and public policy in Egyptian family law. Amsterdam:

- in eigen beheer. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/3898404/39710_UBA002001633_06.pdf
233. Berveno Serhiy Mykolayovych, Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Mendzhul Marija Vasylivna. Marriage: religious and legal aspects. *Cogito. Multidisciplinary Research Journal*. 2020. Vol. XII, №2/June. P. 77 – 85.
  234. Best Practices. Progressive Family Laws in Muslim Countries. August 2005. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Best%20Practices%20%28English%29.pdf>
  235. Boele-Woelki K., 2005. The principles of European family law: its aims and prospects. *Utrecht Law Review*. 1(2). P. 160–168.
  236. Buckley L. A. «Proper provision» and «Property Division»: Partnership in Irish matrimonial property law in the wake of T v. T. *Irish Journal of Family Law*. 2004. 3. 8–15.
  237. Bürgerliches Gesetzbuch, 18.08.1896. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000702377>
  238. Camilo Gómez-Rivas. Women, Shari'a, and Personal Status Law Reform in Egypt after the Revolution. October 1, 2011. URL: <https://www.mei.edu/publications/women-sharia-and-personal-status-law-reform-egypt-after-revolution>
  239. Carol Rogerson, Rollie Thompson. Spousal Support Advisory Guidelines. 2008. 182 p.
  240. Case of Evans v. the United Kingdom, 10 April 2007, application n. 6339/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-80046%22>
  241. Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg (Application no. 76240/01), 28 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:%22001-81328%22>
  242. Case of Oliari and Others v. Italy, European Court of Human Rights, 21/07/2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-156265%22>
  243. Case of Ünal Tekeli v. Turkey, 16 November 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-67482%22>
  244. Civil Marriage Act (S.C. 2005, c. 33). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-31.5/page-1.html#docCont>
  245. Civil Partnership Act 2004, 18th November 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33>
  246. Civil Partnership and Certain Rights and Obligations of Cohabitants Act 2010. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2010/act/24/section/3/enacted/en/html>
  247. Civillikums, 28.01.1937. URL: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>
  248. Children Act, 1989. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/introduction>

249. Children and Family Relationships Act 2015. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2015/act/9/section/63/enacted/en/html>
250. Children and Family Services Act, SNS 1990, c 5. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1990-c-5/latest/sns-1990-c-5.html>
251. Children and Family Relationships Bill 2014. URL: https://www.lawsociety.ie/globalassets/documents/committees/family/child.family-relation_law_society-apr14.pdf
252. Child Abduction Act, RSNS 1989, c 67. Nova Scotia. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-67/latest/rsns-1989-c-67.html> Family Homes on Reserves and Matrimonial Interests or Rights Act (S.C. 2013, c. 20). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/F-1.2.pdf>
253. Child Custody Jurisdiction and Enforcement Act. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=4cc1b0bed6c5-4bc2-b157-16b0baf2c56d>
254. Child Support Act 1991. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/48/contents>
255. Christian Broda. Familien und Strafrechtsreform der 1970er Jahre. URL: <https://www.mediathek.at/akustische-chronik/1970-1985/familien-und-strafrechtsreform/>
256. Christine Davies, Alastair Bissett-johnson, Julius Grey. Family Law in Canada. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/family-law>
257. Christine P.James. Cead mile failte? Ireland welcomes divorce: The 1995 Irish divorcereferendum and the family (divorce). URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1277&context=djcil>
258. Code de l'action Sociale et des Familles. URL: <http://scolaritepartenariat.chez-alice.fr/page171.htm>
259. Code civil. Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg. URL: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/code/civil/20181101>
260. Code Civil. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?DETAIL=1804032130%2F%2F&caller=list&row_id=1&numero=11&rech=14&cn=1804032130&table_name=LOI&nm=1804032150&la=F&dt=CODE+CIVIL&language=fr&fr=f&choix1=ET&choix2=ET&fromtab=loi_all&trier=promulgation&chercher=t&sql=dt+contains+%27CODE%27%26+%27CIVIL%27and+actif+%3D+%27Y%27&tri=dd+AS+RANK+&imgcn.x=34&imgcn.y=10#LNK0074
261. Code civil. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20civil.pdf>
262. Code civil. Portail du Gouvernement Princier. URL: <https://www.legimonaco.mc/305/legismclois.nsf/ViewCode/B4BFAC827B83D2C1C1257BF0002831D5!OpenDocument>
263. Código civil Português, de 25 de Novembro de 1966. URL: <https://www.igac.gov.pt/documents/20178/358682/C%3B3digo+Civil.pdf/2e6b36d8-876b-433c-88c1-5b066aa93991>

264. Codul civil Parlamentul României. <http://www.imliasi.ro/noul-cod-civil.pdf>
265. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010R1259>
266. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1515843c-2af2-42c6-aac6-18b48f52ad2a>
267. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and nforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj>
268. Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1104>
269. Conor McCormick. Capitalising on the conceptual divide: access to public and private justice in children's proceedings. *Northern Ireland Legal Quarterly*. 2016. 67(2). P. 155–172.
270. Constitution of Ireland, enacted by the People 1st July, 1937. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part1>
271. Constitution Acts, 1867 to 1982. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/FullText.html>
272. Constitution de la Principauté 17 Décembre 1962 (modifiée par la loi n° 1.249 du 2 avril 2002). URL: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Constitution-de-la-Principaute>
273. Código Civil. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf>
274. Codice Civile Italiano, 16 marzo 1942. URL: http://www.jus.unitn.it/cardoza/obiter_dictum/codciv/Lib1.htm
275. Danmarks Riges Grundlov. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=45902>
276. Dessine-moi une famille : Les grands principes des conventions internationales. URL: <https://www.gisti.org/spip.php?article4087>
277. Dreptul familiei / Dan Lupașcu, Cristiana Mihaela Crăciunescu. Ed. a 2-a. București: Universul Juridic, 2012. URL: <https://www.ujmag.ro/drept/dreptul-familiei/dreptul-familiei-editia-ii-noul-cod-civil/rasfoire/>

278. Divorce Act (R.S.C., 1985, c. 3). URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/D-3.4/index.html>
279. Domicile and Matrimonial Proceedings Act 1973, 25th July 1973. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/45/introduction>
280. Domestic Violence Intervention Act, SNS 2001, c 29. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-2001-c-29/latest/sns-2001-c-29.html>
281. Družinski zakonik, 21.03.2017. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7556>
282. Dutch Civil Code. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm>
283. Inmaculada García Presas, Universidad de A Coruña. EL DERECHO DE FAMILIA EN ESPAÑA DESDE LAS ÚLTIMAS REFORMAS DEL CÓDIGO CIVIL. P. 240-241. <https://core.ac.uk/download/pdf/83571173.pdf>
284. Inga Kudinavičiūtė. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 28(20); 137–143.
285. Intercountry Adoption Act, SNS 1998, c 15. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/sns-1998-c-15/latest/sns-1998-c-15.html>
286. Isyyslaki, 13.1.2015/11. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150011>
287. Ehegesetz vom 13. Dezember 1973. Liechtensteinisches Landesgesetzblatt. URL: <https://www.gesetze.li/konso/1974.020>
288. Eleni Zervogianni. The changing concept of “family” and challenges for family law in Greece. 2013. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwimuvqP4cjfAhXRhqYKHVmlDqwQJfAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.eap.gr%2Fimages%2Fstories%2Fdoc%2F2013_deo10_dp_series_11.doc&usq=AOvVaw33zVSZpgesxkHCl5ir4MNT
289. Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 1: Die Ehe- und Familienrechtsreform 1993. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 28/2005/ 68. 3-4. URL: https://liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_028.pdf
290. Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 2: Die Ehescheidungs- und Ehetrennungsrechtsreform 1999. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 33/2006. 10. URL: https://www.liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_033.pdf
291. Elisabeth Berger. Die Rezeption des ABGB in Liechtenstein. Rechtstransfer durch Zivilgesetzbücher. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 29/2005. 11-16. URL: https://www.liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_029.pdf
292. Emmanuel Pardo. Droit de la Famille. URL: <https://avocat-nice-pardo.fr/droit-de-la-famille/>

293. Ensimmäinen homoseksuaalien rekisteröity parisuhde 20 vuotta. URL: <https://yle.fi/uutiset/3-5891104>
294. Etu- ja sukunimilaki, 19.12.2017/946. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946>
295. Fault vs. No-Fault Divorce. URL: <https://lawshelf.com/courseware/entry/fault-vs-no-fault-divorce>
296. Family law in the United States: California: overview by Larry Ginsberg, Suzanne Harris, Andrea Fugate Balian, Fahi Takesh Hallin, Evan C. Itzkowitz, Azita Mosbat, Johnna K. Boylan, Randi Akasaki, Jessica M. Spiker, Michelle H. Chen and Jack J. McMorro, Harris Ginsberg LLP. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)
297. Family Law Act 1996, 4th July 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/27/introduction>
298. Family Law (Scotland) Act 1985. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/37/section/9>
299. Family Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/family>
300. Family Law (Maintenance of Spouses and Children) Act, 1976. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1976/act/11/enacted/en/html?q=Family+Law+Maintenance+of+Spouses+and+Children+Act+1976>
301. Family Law Act, 1995, URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/26/enacted/en/html?q=Family+Law+Act+1995>
302. Family Law (Divorce) Act, 1996. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1996/act/33/enacted/en/html?q=Family+Law+Divorce+Act+1996+1996+Act>
303. Family Law Arbitration Act, 2016. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=ddf1c9b6-65c0-4d55-bfd7-15c2d1e6d4ed>
304. Family Court Act, RSNS 1989, c 159. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-159/latest/rsns-1989-c-159.html>
305. Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all>
306. Federal Child Support Guidelines, SOR/97-175. URL: <https://www.canlii.org/en/ca/laws/regu/sor-97-175/latest/sor-97-175.html>
307. Foster care. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Foster_care
308. Forældremyndighedsloven, den 1. januar 1996. URL: <https://themis.dk/synopsis/docs/Lovsamling/Foraeldremyndighedsloven.html>
309. Forældreansvarsloven i et historisk perspektiv. URL: <http://retsadvokaterne.dk/foraeldreansvarsloven-i-et-historisk-perspektiv/>

310. Föräldrabalk, (1949:381) URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381
311. Frank Martin. The Changing Face of Family Law in Ireland. *Judicial Studies Institute Journal*. URL: <http://www.ijsj.ie/assets/uploads/documents/pdfs/2005-Edition-01/symposium/the-changing-face-of-family-law-in-ireland.pdf>
312. Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 91/2014. URL: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140091>
313. Haroula Constandinidou-Stavropoulou, Konstantinos Stavropoulos. Family law in Greece: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-571-0094?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-571-0094?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)
314. Hirsch Ballin. De betekenis van het Nieuw BW in de Nederlandse rechtsstaat. URL: <https://www.njb.nl/blog/de-betekenis-van-het-nieuw-bw-in-de-nederlandse.28970.lynkx>
315. Hubert Bosse-Platière. L'avenir du droit civil de la famille : quelques conjectures. À l'horizon de l'Europe. *Informations sociales* 2005/8 (n° 128), p. 38–51.
316. Hjúskaparlög. 1993 nr. 31 14. April. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/1993031.html>
317. James Stewart, Edward Floyd and Rebecca Dziobon. Family law in the UK (England and Wales): overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)
318. Jane Mair. Principles in Practice: financial provision on divorce in Scotland. URL: <http://eprints.gla.ac.uk/141622/3/141622.pdf>
319. Javaid Rehman. The Sharia, Islamic Family Laws and International Human Rights Law: Examining the Theory and Practice of Polygamy and Talaq. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2007. N° 21. P. 108–127.
320. Jean Hauser. Le Conseil constitutionnel et le droit de la famille. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-le-droit-de-la-famille>
321. Jennifer O'Brien. Family law in Ireland: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/0-567-9207?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1)
322. Justin McCarthy. Two in Three Americans Support Same-Sex Marriage. Politics. May 23, 2018. URL: <https://news.gallup.com/poll/234866/two-three-americans-support-sex-marriage.aspx>
323. Justin McCarthy. Americans' Support for Gay Marriage Remains High, at 61%. Politics. May 19, 2016. URL: <https://news.gallup.com/poll/191645/americans-support-gay-marriage-remains-high.aspx>
324. John Dewey. Logical Method and Law. *Cornell Law Review*. Volume 10. Issue 1. December 1924. P. 17-27.

325. Judicial Separation and Family Law Reform Act, 1989. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1989/act/6/enacted/en/html>
326. Gabriella de Strobel. I modelli di famiglia nel contesto europeo e nazionale: famiglia legittima, famiglia di fatto, matrimonio omosessuale. AIAF RIVISTA. 2012. 4-98 p. URL: http://www.digiec.unirc.it/documentazione/materiale_didattico/697_2016_1375_25243.pdf
327. Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet. Vom 6. Juli 1938. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001871>
328. Gesetz über die Vergütung von Vormündern und Betreuern (Vormünder- und Betreuervergütungsgesetz - VBVG). Ausfertigungsdatum: 21.04.2005. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vbvg/VBVG.pdf>
329. Ģimene, laulība un kopdzīve - kā katru no šīm attiecību formām aizsargā likums. URL: <http://www.mammamuntetiem.lv/articles/37674/gimene-lauliba-un-kopdzive-ka-katru-no-sim-attiecibu-formam-aizsarga-likums/>
330. Guardianship of Infants Act, 1964. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1964/act/7/enacted/en/html?q=Infants+Act%2C+1964>
331. Government of Canada Strategy for Reform. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/sjcarp02/p2.html#p2_1
332. Grant A. Brown, D. Phil. Ideology And Dysfunction In Family Law. How Courts Disenfranchise Fathers. Canadian Constitution Foundation. 2013. 218 p.
333. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf>
334. Karner v. Austria, European Court of Human Rights, 24 July 2003. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,51e6b91b4.html>
335. Katharina Boele-Woelki, Frédérique Ferrand, Cristina González-Beilfuss, Maarit Jänterä-Jareborg, Nigel Lowe, Dieter Martiny, Velina Todorova. Principles of European Family Law Regarding Property, Maintenance and Succession Rights of Couples in de facto Unions. 2019. 282 p.
336. Kirsti Strøm Bull, John Asland. Partnerskap. URL: <https://snl.no/partnerskap>
337. Kodeks rodzinny (projekt), 2018. URL: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/kodeks_rodzinny_projekt_z_uzasadnieniem.pdf
338. Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25lutego 1964 r. Kancelaria Sejmu. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf>
339. Kodi i familjes. LIGI Nr. 9062, datē 8.5.2003. URL: <http://ligjet.info/book/export/html/4974>
340. Kodiçi civili. URL: <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8580&l=2>

341. Kongeriket Norges Grunnlov, gitt i riksforsamlingen på Eidsvoll den 17. mai 1814. <https://grunnloven.lovddata.no/>
342. Kooseluseadus, 09.10.2014. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/116102014001>
343. Kongeriket Norges Grunnlov, gitt i riksforsamlingen på Eidsvoll den 17. mai 1814. URL: <https://grunnloven.lovddata.no/>
344. Kristen Stilt, Salma Waheedi, Swathi Gandhavadi Griffin. The Ambitions Of Muslim Family Law Reform. *Harvard Journal of Law & Gender*. 2018. Vol. 41. P. 327.
345. Khedher Rayed. Tracing the Development of the Tunisian 1956 Code of Personal Status. *Journal of International Women's Studies*. 2017. № 18(4). P. 30-37.
346. Kristen Stilt, Salma Waheedi, Swathi Gandhavadi Griffin. The Ambitions of Muslim Family Law Reform. *Harvard Journal of Law & Gender*. 2018. Vol. 41. P. 301 – 342.
347. Lama Abu-Odeh. Modernizing Muslim Family Law: The Case of Egypt. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2004. Vol. 37. P. 1043-1146.
348. Latvijos parlamentas atmetė siūlymą įteisinti homoseksualių partnerystę. URL: <http://www.propatria.lt/2018/03/latvijos-parlamentas-atmete-siulyma.html>
349. Latvijas Republikas Civillikums, 2001. URL: <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/civillikums.pdf>
350. Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558 (2003). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/539/558/>
351. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos santuokos ir šeimos kodeksą ir nustatyti, 1970-01-01. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20471?jfwid=rivwzvpg>
352. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=60696&title=LR%20civilinis%20kodeksas.%20Tre%20E8ioji%20knyga.%20%20D0eimos%20teis%EB
353. Lastensuojelulaki, 13.4.2007/417. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>
354. Laki lapsen elatuksesta, 5.9.1975/704. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1975/19750704>
355. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. 8.4.1983/361. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/19830361>
356. Laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta, 3 päivänä kesäkuuta 2005. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2005/20050378>
357. Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta, 14.1.2011/26. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20110026>
358. Latvijas Republikas Satversme, 1922. gada 15. Februāra. URL: <https://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980>

359. Le Code civil des Français, 21 mars 1804. URL: <http://codes.droit.org/CodV3/civil.pdf>
360. Le Comité des droits de l'homme examine le rapport de Monaco. URL: <https://www.ohchr.org/fr/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15754&LangID=F>
361. Llei qualificada del matrimoni, de 30-6-95. URL: <https://www.bopa.ad/bopa/007042/Pagines/C9DE.aspx>
362. Ley 9/1998, de 15 de julio, del Código de Familia. <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1998-20137>
363. Les Fondements de la Justice et le Droit monégasque. Le droit monégasque. URL: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Justice/Les-Fondements-de-la-Justice-et-le-Droit-monegasque>
364. Lhoest B., (2016). The Harmonization of European Family Law: Work in Progress. URL: <https://www.peacepalacelibrary.nl/2016/12/the-harmonization-of-european-family-law-work-in-progress/>
365. Lov om ekteskap [ekteskapsloven]. LOV-1991-07-04-47. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47>
366. Lov om barn og foreldre (barnelova). LOV-1981-04-08-7. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7>
367. Lov om sameige [sameigelova] LOV-1965-06-18-6. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-6#KAPITTEL_11
368. Lov om rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap opphører [husstandsfellesskapsloven] LOV-1991-07-04-45. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-45>
369. Lov om ægtefællers økonomiske forhold. den 30. maj 2017. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=191368>
370. Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir og um fóstureyðingar og ófrjósemisaðgerðir. 1975 nr. 25 22. Maí. URL: <https://www.althingi.is/lagas/148c/1975025.html>
371. Mai Heide Ottosen. Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet. København. 2004. 263 p. URL: <https://pure.sfi.dk/ws/files/311935/0404Samvaertilbarnetsbedste.pdf>
372. Masha Antokolskaia. The «Better law» approach and the harmonization of family law. Perspectives for the unification and harmonization of family law in Europe. Edited by Katharina Boele-Woelki. Antwerp - Oxford - NewYork. 2003. P. 162.
373. Matrimonial Causes Act 1973, 23rd May 1973. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18/introduction>
374. Matrimonial and Family Proceedings Act 1984, 12th July 1984. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/42/introduction>
375. Matrimonial Property Act, RSNS 1989, c. 275. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-275/latest/rsns-1989-c-275.html>

376. Married Women's Property Act 1882, 18th August 1882. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/45-46/75/introduction>
377. Married Women's Property Act, RSNS 1989, c. 272. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-272/latest/rsns-1989-c-272.html>
378. Married Women's Deeds Act, RSNS 1989, c. 271. URL: <https://www.canlii.org/en/ns/laws/stat/rsns-1989-c-271/latest/rsns-1989-c-271.html>
379. Marriage (Prohibited Degrees) Act (S.C. 1990, c. 46). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/M-2.1/page-1.html>
380. Marriage and Divorce Act. Uniform Law Commission. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=c5a9ecec-095f-4e07-a106-2e6df459d0af>
381. Marriage (Same Sex Couples) Bill (HC Bill 126). URL: https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2012-2013/0126/cbill_2012-20130126_en_1.htm
382. Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014. URL: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2014/5/introduction>
383. Marisa N. Pavan, ET AL. v. Nathaniel Smith. Decided June 26, 2017. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/16pdf/16-992_868c.pdf
384. Marvin v. Marvin. L.A. No. 30520. Supreme Court of California. December 27, 1976. URL: <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/18/660.html>
385. Mounira M. Charrad. Tunisia at the Forefront of the Arab World: Two Waves of Gender Legislation. *WASH. & LEE L. REV.* 2007. № 64. P. 1513–1527.
386. Mol C. Reasons for Regulating Informal Relationships: A comparison of nine European jurisdictions. *Utrecht Law Review.* 2016. 12(2). P. 98–113.
387. Nadine Dostrovsky, Rebecca J. Cook and Michaël Gagnon. Annotated Bibliography on Comparative and International Law relating to Forced Marriage. Research report. August 2007. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/famil/mar/pdf/mar.pdf>
388. Nadya Haider. Islamic Legal Reform: The Case of Pakistan and Family Law. *Yale Journal of Law & Feminism.* 2000. Vol. 12: Iss. 2, Article 5. P. 287-341.
389. Nancy G. Maxwell. Unification and Harmonization of Family Law Principles: The United States Experience. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe, [Commission on European Family Law] (2003). URL: http://washburnlaw.edu/profiles/faculty/activity/_fulltext/maxwell-nancy-2003-4commissioneuropeanfamilylaw249.pdf
390. Noeiunea și principiile generale ale dreptului familiei. URL: http://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/dreptul-familiei-note-de-curs-si-manual-de-seminar_extras.pdf
391. O'Brien v. O'Brien. 66 N.Y.2d 576;489 N.E.2d 712;498 N.Y.S.2d 743;1985 N.Y. LEXIS 17941. URL: https://courses.cit.cornell.edu/govt313/mc/texts/O_BrienVO_Brien.pdf
392. Občanský zákoník 22.03.2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

393. Obiteljski zakon. Zagreb, 18. rujna 2015. URL: <https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>
394. Obergefell ET AL. v. Hodges, June 26, 2015. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/14-556_3204.pdf
395. Par Simon le. Les avancées du Droit de la Famille et l'évolution de la société et des mœurs. 15/01/2018. URL: <https://www.superprof.fr/ressources/droit/droit-general/droit-de-la-famille/autorite-paternelle.html#les-grandes-conque%cc%82tes>
396. Parenting Plan Checklist. Minister of Justice and Attorney General of Canada, 2015. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/parent/ppc-lvppp/ppc-lvpp.pdf>
397. Patrick Goodenough. Iran Won't Outlaw Marriage of Under-13 Girls, as Islamic Countries Fare Worst in Annual Gender Survey. URL: <https://www.cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/iran-wont-outlaw-marriage-under-13-girls-islamic-countries-fare>
398. Perekonaseadus, 18.11.2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603>
399. Princípios Constitucionais do Direito da Família. URL: <https://apontamentosdedireito.wordpress.com/licenciatura/2-%C2%BA-ano/teoria-geral-das-obrigacoes/principios-constitucionais-do-direito-da-familia/>
400. Principles of European family law regarding divorce and maintenance between former spouses. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-English.pdf>
401. Principles of European family law regarding parental responsibilities. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PR-English.pdf>
402. Principles of European family law regarding property relations between spouses. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PRS-English1.pdf>
403. Porodični zakon, koji je donijela Ustavotvorna skupština Republike Crne Gore, 29. decembra 2006. URL: https://sudovi.me/podaci/osul/informacije/info_doc/836.pdf
404. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. URL: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2005/zakoni/25bos.pdf>
405. Premarital and Marital Agreements Act. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=2e456584-938e-4008-ba0c-bb6a1a544400>
406. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on family mediation (Adopted by the Committee of Ministers on 21 January 1998 at the 616th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ecb6e>
407. Reforming Moroccan family law: the Moudawana. URL: <https://www.centre-forpublicimpact.org/case-study/moroccan-moudawana-reform/>

408. Robert Leckey. Family law as fundamental private law. *The Canadian bar review*. 2007. Vol. 86. P. 69–96.
409. Same-sex spouses have EU residence rights, top court rules. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44366898>
410. Samia El Nagar, Liv Tønnessen. Family law reform in Sudan: Competing claims for gender justice between sharia and women's human rights. CMI report, number 5, December 2017. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/6401-family-law-reform-in>
411. Sambolag (2003:376) 2003-06-12. URL: <https://lagen.nu/2003:376>
412. Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietniece Sanita Osipova uzstājas starptautiskā simpozijā ar priekšlasījumu par Satversmes tiesas judikatūru ģimenes tiesībās. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/satversmes-tiesas-priekssedetajas-vietniece-sanita-osipova-uzstajas-starptautiska-simpozija-ar-priekslasijumu-par-satversmes-tiesas-judikaturu-gimenes-tiesibas/>
413. Sekerák, M., 2017. Same-Sex Marriages (or Civil Unions/Registered Partnerships) in Slovak Constitutional Law: Challenges and possibilities. *Utrecht Law Review*, 13(1), P. 34–59.
414. Standards on foster care. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2015/mapping-child-protection-systems-eu/foster-care>
415. Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands, 1944 nr. 33 17. júní. URL: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/1944033.html>
416. Syahril Jamil. Konstruksi Hukum Keluarga Islam Di Indonesia. *Jurnal Usrah*. Vol. 3 No. 1, Juni 2017. P. 70.
417. Suomen perustuslaki, 11.6.1999/731. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
418. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/index.html>
419. Tsviilpartnerlus ja registreeritud partnerlused. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_et.htm
420. The Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982. URL: [https://www.canlii.org/en/ca/laws/stat/schedule-b-to-the-canada-act-1982-uk-1982-c-11.html](https://www.canlii.org/en/ca/laws/stat/schedule-b-to-the-canada-act-1982-uk-1982-c-11/latest/schedule-b-to-the-canada-act-1982-uk-1982-c-11.html)
421. Törvény a Polgári Törvénykönyvről. 2013. évi V. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300005.TV>
422. Törvény a családok védelméről, 2012.12.02. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/05128/05128.pdf>
423. Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 1 Tahun 1974 Tentang Perkawinan. URL: http://hukum.unsrat.ac.id/uu/uu_1_74.htm
424. Uniform Marriage and Divorce Act, august 1-7, 1970. Approved by the American Bar Association February 5, 1974. National Conference of Commissioners

- on Uniform State Laws. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&escr=s&source=web&cd=13&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWjYou3MnZ_LahWNposKHdYbDK8QFjAMegQIBBAC&url=https%3A%2F%2Fwww.uniformlaws.org%2FHigherLogic%2FSystem%2FDownloadDocumentFile.ashx%3FDocumentFileKey%3D74189616-9a25-f0dc-fbf0-31b7401e21e0%26forceDialog%3D0&usg=AOvVaw0Ty0p0QRebzodkDulO6zFX
425. Uniform Child Custody Jurisdiction Act, 1968. URL: <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=91f64d0b-d6b3-d659-3efc-79d87ada25c7&forceDialog=0>
  426. Uniform Premarital Agreement Act. URL: <https://www.prenuppros.com/uniform-premarital-agreement-act>
  427. United States v. Windsor, Executor of the estate of spyer, June 26, 2013. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/12-307_6j37.pdf
  428. Varför Norden eller «The Nordic way»? Föreningen Norden Göteborg. <http://gbgnordense.se/om-oss/varfor-norden-eller-the-nordic-way/>
  429. Walter Doralt. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch (ABGB) ist die zentrale Kodifikation des österreichischen Zivilrechts. URL: http://hwb-eup2009.mpipriv.de/index.php/Allgemeines_B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch
  430. Xavier Dijon. Les mutations du droit de la famille en Belgique. *Réflexion éthique sur les enjeux de la loi. Études 2006/12 (Tome 405)*, pages 609–620.
  431. Zainah Anwar and Jana S. Rumminger, 'Justice and Equality in Muslim Family Laws: Challenges, Possibilities, and Strategies for Reform'. *Wash. & Lee L. Rev.* 2007. № 64. P. 1529–1549.
  432. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94>
  433. Zakon z 19. januára 2005 o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36>
  434. Zasady prawa rodzinnego. URL: <https://notatek.pl/zasady-prawa-rodzinnego>
  435. Zarejestrowane związki partnerskie. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm
  436. საქართველოს კონსტიტუცია. URL: http://www.parliament.ge/ge/ajax/downloadFile/89003/%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%90_-_%E1%83%AA%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%A8%E1%83%98_%E1%83%AA%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90_-_%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%91%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%9D_%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98

Навчальне видання

Марія Василівна МЕНДЖУЛ

ПОРІВНЯЛЬНЕ СІМЕЙНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Коректура: Філь Людмила

Комп'ютерна верстка: Кокіна Рената

Дизайн обкладинки: Миколюк Олена

Малюнок на обкладинці: Навроцька Ірина

Підписано до друку 22.03.2021. Гарнітура PT Serif. Формат 60x84/16.
Зам. №701. Ум.друк.арк.17,2. Тираж 200 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Менджул М.В.

М 50 Порівняльне сімейне право: навчальний посібник. Ужгород: РІК-У, 2021. 296 с.

ISBN 978-617-7868-62-9

У навчальному посібнику в порівняльному аспекті висвітлено основні положення сімейного права України, держав-членів ЄС, Сполученого Королівства, Канади та США, окремих азіатських держав. Посібник включає сім розділів, що розкривають: поняття, предмет та методологію порівняльного сімейного права; поняття, ознаки та систему принципів сімейного права, принципи європейського сімейного права, а також значення колізійних принципів та колізійних норм у регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом; джерела сімейного права України та зарубіжних держав; інститут шлюбу в порівняльному аспекті; особисті немайнові та майнові відносини подружжя за законодавством України та зарубіжних держав; особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей; форми влаштування дітей без батьківського піклування.

Видання буде корисним для викладачів, докторантів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів (як для спеціальності право, так і міжнародне право), юристів-практиків, а також читачів, яких цікавлять проблеми сімейного права.

УДК 347.61/.64(477+100)